852
172
ن

عالمجان ابراهیمف.

ادبیات قانونلری

ایکنچی باسما.

ناشری:
«صباح» شرکتی
قزانده.

КАЗАНЬ
Типографія Т-ва „УМИДЪ"
1918.

عالمجان ابراهیمف.

5397
A 3923

ادبیات قانونلری

ناشری:
«صباح» شرکتی
قزانده.

TÜRK TARİH KURUMU
KÜTÜPHANESİ

КАЗАНЬ
Типографія Т-ва „УМИДЪ"
1918.

«امید» شرکتی مطبعه‌سی قزانده.

مُقَدِّمَه اورنينه.

(برنچی باسماغه)

بو اثرنی یازوده نیندی تلەك كوزەتـگەن واول تلەككه ایرشوده نیندی یول طوتولغان ایکەنلگی آچق آڭلاشاسون اوچون، توبەندەگی بیانلرغه اوقوچینڭ دقت ایتوون اوتنەم:

١) تل وادبیاتنی تیکشروده وشول تیکشرونڭ طبیعی نتیجەسی اولاراق طوغان قانون ونظریەلرنڭ توب مادەلرن عملی صورتده مكتب ومدرسەلرده اوقوتوده بر برینه بیك نق باغلانوب، یوغاری منگەن صاین کیگەیه هم تارماقلانا بارغان، بیش باصقـچ بار. بو باصقچلرنڭ برنچیسی املا، ایکنچیسی صرف، اوچنچیسی نحو، دورتنچیسی ادبیات قانونلری (بلاغت هم فن ادبیات)، بیشنچیسی ادبیات تاریخی.

عادی قاراشده، بر برندن آیرم شكللی كورنوب، تورلیسی تورلی اسم بلەن یورتولـگەن، بو بیش فن، حقیقتده، براوك نەرسەنی تورلی یاق بلەن تیکشرودن عبارت بولوب، بولر ایك باشده تل - ادبیات اچندەگی ایك كچك وایك ساده مادەنی آلالرده، برندن ایكنچیسینه كوچكەن صاین، طبیعی رەوشده کیگەیه بارالر؛ - هم هر بری اوّلـگیلرنی اوزینه نیگز ایتوب، شول اوّلـگیلرنڭ اوستینه قورولا بارا!. بولرنڭ مكتب مدرسەلرده اوقوتلووندەده شول طبیعی تزلش قطعی صورتده رعایه قیلنورغه. مثلا، اوّلـگی اوچیسن بلمی طوروب، هیچ بر تقدیرده دورتنچیگه كوچمەسكه، شولای اوق، دورتنچینی فالدروب، اوچنچیدن بیشنچیگه آشا سیكرمەسكه تییشلی.

جیگلدن آورغه، آیرم کیسەكلردن بوتونگه كوچو - پیداغوغیەنڭ توب قانونلرندن ایدیكی معلوم، تل - ادبیات درسلرینڭ یوغارغی ترتیب بلەن تزلولریده منه شول قانوننڭ تلەوندن طووا.

اصول صوتیه بلەن اوقوغان بالا الفبادەاوق حرف بلەن آوازنڭ نەرسه ایكەنن بلورگه تییش. دیمەك آڭا ایك یاقن وآڭلاوی ایك جیگل نەرسه - حرف بلەن آواز بولا. شوڭا كورەده حرف بلەن آواز آراسندەغی مناسبتنی تیكشره طورغان فن - املا درسلری ایك اوّل اوتله: تلمزده نیچه آواز بار؟ بو آوازلر نیندی صورتلر بلەن كەغەزگه توشەلر - یعنی بزده نیچه حرف بار؟ بو حرفلر نیچه تورلیگه بولنه؟ سوز یازغەنده یا كه یازغانده بولرغه نیندی اوزگەرشلر كیله؟ املا فنی منه شولرنی تیكشره هم شول تیكشرونڭ طبیعی نتیجەسی بولغان قانونلرنی عملی ونظری رەوشده بلدرو هر مكتبنڭ آنا تلینه قارشی بولغان برنچی بورچی دیب صانالا.

شونڭ بلەن برنچی درجه اوتلـگەن - آواز بلەن حرف وبولرنڭ تورلی حاللری اویرەنلـگەن بولا. ایندی كبلنه ایكنچیگه - صرف فنینه.

برنچی باصقچده آواز بلەن حرفنی بلوب اوتدك. بر نیچه آوازدن «سوز» یاصالا. تلده بولغان سوزلر اوزلرینڭ یاصالولری - طشقی یاقلری - هـم معنی‌نی آڭلاتـو رەوشلری - اچكی یاقلری - بلەن بر برسندن بیك نق آیرلالر. براوك «سوز» ئەیتەچك

معنی نڭ خصوصیتینه قاراب تۈرلی صورتقه کره. منه شول رەوشلی، «سوز» نڭ یالغزن آلوب، آنڭ اچکی وطشقی خصوصیتلرن تیکشرەڭ تل - ادبیات فنینڭ ایکنچی باصقچی بولغان «صرف» فنینڭ وظیفەسیدر.

بر نیچه سوز، برگه قوشلوب، «جمله» یاصی. بیرگه تلەگەن «آڭ» نڭ خصوصیتینه قاراب، جملەلرنڭ تۈزۈلشی تۈرلیچه بولا. منه شول، بر نیچه سوزدن قوشلوب یاصالا طۇرغان جملەنڭ تۈرلی خصوصیتلرن - آنڭ نیچك یاصالوون، نیندی تۈرلری بارلغن، «نحو» تیکشره. شولر بلەن اوّلـگی اوچ باصقچ اوتلوب، دورتنچیگه کوتەرلورگه حاضرلك یاصالغان بولا.

بزنڭ باشمزده بر حادثه وبر فکر، یۈرەگمزده بر تأثر وبر حس بار. بز بولرنی کیك وبۈتۈن رەوشده باشقەلرغه آڭلاتورغه تلیمز هم کوب جملەلر ایله آڭلاتامزده - شوندن طووا «اثر».

اوزینڭ آولی تو قایڭ بیك یاخشی تأثر قالدرغان. اول طۇتاده کوب جملەلربلەن بزگه شول تأثرن آڭلاتا - «طوغان آول» دیگەن اثرن یازا. تل - ادبیات فنینڭ دورتنچی باصقچی - منه شول، کوب جملەلردن یاصالا طۇرغان «اثر» لرنی بۈتۈن کوینچه آلوب تیکشره.

مثلا، رضا قاضینڭ «امام غزالی» سی، موسی بیگییفنڭ «قواعد فقهیه» سی، علی اصغر کمالنڭ «بختسز یکت» ی، سعید رمییفنڭ «تاڭ وقتی» - منه بولرنڭ هر برسی برەر اثر. بو اثرلرنڭ موضوعلری نەرسه؟ مندرجەلری نیدن عبارت؟ پلانی، تل واسلوبی نی صفتده؟ بولر نظم بلەن یازلغانمی یەیسه نثر بلەنمی؟ نظم بلەن بولسا، وزنلری نیچك؟ بولر شعری اثرلردنمی یاکه منثورلردنمی؟ شعری یاکه منثوردن بولسا، بو ایکینڭ تۈرلرندن قایوسینه کره؟ بلاغت وادبیات فنینڭ قانون ونظریەلری رعایه ایتلـگەنمی؟ - اثرنی بۈتۈن کۈینچه آلوب، شول یوغارغی سؤاللر نقطەسندن تیکشره طۇرغان فن «ادبیات قانونلری» دیب آتالا.

تل - ادبیات درسلرینڭ بیشنچی باصقچی - ادبیات تاریخی دیلـگەن ایدی.

بو فن، اثرلرنی آیرم کۈینچەگنه توگل، بلـکه بر تلده بۈرۈن زمانلردن آلوب، حاضرگی کۈنگەچه چققان اثرلرنڭ بارلغن هم آلارنی طودرغان ذۆتلرنی تاریخی آغم بوینچه تیکشروب کیله: ادبیات قاچان ونیندی حاللر اچنده طوغان؟ حیاتقه مناسبتی نیچك بارغان؟ نیندی دورلر کیچرگەن؟ قصقەسی، بر خلقنڭ ادبیاتی اوزینڭ طوغان کۈندن آلوب، حاضرگەچه نیلر کورگەن بولسا، «ادبیات تاریخی» شولرنڭ همەسن تیکشروب، بر اصولغه صالوب چغا.

تل - ادبیات درسلرینڭ طبیعی تزلشی منه شول رەوشچه، ایڭ ساده وایڭ کچك ماده - «حرف بلەن آواز» دن باشلیده، «سوز»، «جمله» هم آیرم «اثرلر» نی تیکشروب کیلوب، «ادبیاتنڭ بوتون عمری» بلەن اوزینڭ خدمتن تاملی.

تاتار مطبوعاتنده بو صۆگغی موضوع حقنده بردن بر تجربه جمال‌الدین افندی ولیدفنڭ «تاتار ادبیاتینڭ بارشی» آدلی اثریدر.

بو یوللرنی قارالوچی طرفندن تل - ادبیات درسلرینڭ اوّلـگی اوچ درجەسی بولغان املا، صرف ونحو حقنده بوندن بر نیچه یل ئلك اوچ درسلك تۈزۈلـگەن ایدی. حاضر قولـگزده بولغان «ادبیات قانونلری» کتابی ایسه شول

يوغارغی بيش باصقچنڭ دورتنچيسی بولغان «ادبيات قانونلری» (بلاغت هم فن ادبيات، ع. بطال افندی اصطلاحنچه، نظريات ادبيه) طوغريسنده بر تجربه‌در. بو اثرنڭ اشلەنه باشلانووی كوبدن ايدی. بو يل اوفا مدرسهٔ عاليه‌نڭ اوچ صنفنده اوقوتوب، تجربه قيلوب، چقغان صوڭغنه باصدررغه باطرلق ايته آلدم.

٢) تل - ادبيات درسلرينڭ طبيعی تزلشی حقنده‌غی بياندن صوڭ، خصوصی بو اثرنڭ توزولوونده كمدن ونه‌رسه‌دن فائده‌لانغانلغمنی، نيندی اصول طوتقانلغمنی ئه‌يتوب اوته‌رگه كيره‌ك تابام. ايڭ ئولڭ شونی خاطرگه آليق. همه‌مزگه بيلگلی: فنلرنڭ هيچ بری يالغز بر كشينڭ ياكه بر آيرم بر ملتنڭ خدمتی بله‌ن‌گنه ميدانغه كيلگه‌ن نه‌رسه توگل. هر فننڭ بيك اوزون تاريخی بار. هر فنده تورلی ملتلر اچنده ييتشكه‌ن كوب كشيلر اوزلرينڭ كوچلرن قوشا كيلگه‌نلر؛ ئه‌ليده قوشماقده‌لر. ئه‌يتورگه تليم، فنلرنڭ همه‌سی ايسكی وياڭی مدنيتنڭ اورتاق مالی. فنلر اوزلرينڭ طوولری بله‌ن كوب ملتلرنڭ كوچينه بورچلی بولغان كبك‌اوك، آلارنڭ قانون ونظريه‌لری‌ده همه ملتلرده عمومی حقيقتلر اورننده يوری. روسنڭ، نيمس وفرانسوزنڭ اوزينه باشقه بر رياضياتی، طبيعيات وحقوقی يوق - بولرنڭ توب قانونلری همه ملتلرده بر. آيرما فقط شول قانونلرنی بيان قيلوده طوتقان اصوللرنده واوقوتو ره‌وشلرنده‌گنه بولورغه ممكن.

بو عمومی حالدن تل - ادبيات فنلری‌ده بوتونله‌ی‌اوك مستثنی بولوب بته‌آلميلر.

دوروست، هر تلنڭ آيرم روحی، آيرم خصوصيتی بار. شوڭا كوره، بر تلنڭ اوز خصوصيتندن طوغان قانون ونظريه‌سی ايكنچی تلنيكينه هيچ بر تورلی كيلمه‌سكه ممكن هم بو حال املا وصرف فنلرنده بيك آچق كورينه‌ده: عرب، روس، تاتار تللرينڭ املا وصرف قانونلرنده هر تلنڭ اوزندن طوغان بيك كوب باشقه‌لق - هر تلنڭ تيك اوزنده‌گنه تابلغان بيك كوب املا وصرف قاعده‌لری بار. لكن يوغاری كيتكه‌ن صاين بو خصوصيتلر كيمی بارا، شوڭا كوره، حاضرده نحو وبلاغت نظريه‌لرينڭ، همه‌سی بولماسا، بيك كوبی همه ملتلرده بر تورلی ديه‌ر مرتبه‌ده. ايندی كيليك اصل مقصودقه.

روسلرده Теорія словесности اسمی بله‌ن يورتولگه‌ن بر فن بار. بو اوچ بولككه آيرلا: ١) اسلوب حقنده‌غی قانون ونظريه‌لر - Стилистика ٢) منثور اثرلر حقنده‌غی قانون ونظريه‌لر ٣) شعری اثرلر - ادبيات نفيسه - حقنده‌غی قانون ونظريه‌لر.

بو فنده صاف روس تلينه‌گنه خاص بولغان قانونلر، وزن مسئله‌سی بله‌ن خلق ادبياتندن باشقه‌ده بوتونله‌ی يوق ديه‌رلك. بو فننی روس ياوروپادن آلغان. ياوروپاده ايسه بو فننڭ تاريخی بوروڭغی يونانلدن‌اوق كيله.

تل - ادبيات درسلرينڭ دورتنچی اورنن طوتقان فن - عربلرده «بلاغت» ديب آتالا. عربنڭ معان، بيان، بديع ديگه‌ن اوچ بولك بله‌ن يورتولگه‌ن بلاغت فنن قاراساق، كوره‌مز، بو اوزينڭ توب نظريه‌لری بله‌ن بوتونله‌ی‌اوك شول يونان وياوروپا آشا روسقه‌كيلوب كرگه‌ن .теор. словес فنينڭ اوڵگی بولگی بولغان стилистика نڭ نه‌ق اوزی‌در. آيرما تيك شونده: عربلر بيك كيڭه‌يتكه‌نلر، آز اهميتی بولغان كوب واق نه‌رسه‌لر كرتكه‌نلر. اما توب ماده‌لر هامان شول‌اوق. تيك بيان قيلغانده‌غی اصوللری‌غنه باشقه.

بو فن حقنده بزده بر نيچه تجربه ياصالدی: ع. سعدی افنديڭ بو حقده دورت

اثری، ع. بطال افندینك نظریات ادبیه‌سی بار. بولرنك اوّلـگیلری عثمانلیلر آرقلی اوتکه‌ن عرب بلاغتی اصولینه یاقن. ع. بطال افندی ایسه روسلر اصولن طۇتقان.

تاغن تکرار ایته‌م، بو موضوعده بزگه نیوتون یاخود قوپیرنیق بولورغه اورن یوق. بو فننك تۆب قاعده‌لری مدنیت عمری بوینچه تۆرلی ملتلر طرفندن اشله‌نه کیلـگه‌ن. بزنك ئۆستکه تۆشکه‌ن خدمت - تیك شول تۆرلی ملتلرنك اورتاق مالی بولغان تۆب قانون ونظریه‌لرنی اوز تلمز وادبیاتمزنك روحی تله‌گه‌ن بر اصولغه صالوده هم اوز ادبیاتمزگه عملی ره‌وشده تطبیق قیلوده‌در. شول عمومی قانونلر اۆستینه هر تلنك بر آز اوز خصوصیتلری بار. منه شولرنی اوزمز تیکشروب، قانون ره‌وشینه کرتوده‌در.

دیمك - بو اثر همه ملتلر آراسنده عمومی یۆرۆگه‌ن قانون ونظریه‌لرنی اوز ادبیاتمزنك روحی تله‌گه‌ن اصول بله‌ن بیان قیلو وشولر ئۆستینه اوز تلمز واوز ادبیاتمزنك خصوصیتندن طوغان قانون ونظریه‌لرنی قوشو حقنده بر تجربه یاصاونی اوزینه مسئله ایتوب آلغان بولا.

اثرده بیان قیلناچاق تۆب ماده‌لرنك قایدن آلنوون بیلـگیله‌گه‌ننك صۆڭنده، مینم اۆچۆن ایك مهم مسئله - شول تۆب قانون ونظریه‌لرنی بیان قیلوده نیندی اصول طۇتو مسئله‌سی بولدی.

عرب‌نلك ایسکی بلاغتی - فقط اسلوب مسئله‌سی بله‌ن بته. آنده теор. слов. فنینك ایك مهم صۆڭغی ایکی بولـگی بۆتۆنله‌ی یوق. بو فنده یاڭا زمانده یازلغان عربچه اثرلرده قناعتله‌ندررلك توگل. عثمانلیلرده‌ده اکرم بکنك تعلیم ادبیاتندن آلوب، معلم ناجی، احمد جودت، ابو الضیا، شهاب الدین سلیمان، حتی محی الدین افندینك ایك صۆڭغی «یکی ادبیات» ینه‌چه مین بو فننی، بۆتۆن کۆینچه آلوب، منتظم بر اصول بله‌ن تۆزۆلـگه‌ن اثرگه اۆچراماد‌م. بولرده بردن ایسکی عرب اصولی بیك کۆچلی - بلاغتنك ایك اهمیتسز واقلقلرینه‌ده اورن بیره‌لر، ایکنچیدن کوب نظریه‌لری بو فننك حاضرگی حالندن آرتده - یعنی ایسکرگه‌ن ره‌وشنده طۆرا. شوڭا کوره، مین عرب وعثمانلی تلنده بو حقده یازلغان اثرلردن بایتاق فائده آلووم ایله برابر، اصوللری بله‌ن کامل ره‌وشده قناعتلانه آلمادم.

قالدی روسلرغه مراجعت ایته‌رگه. بو حقده روس تلنده کوب اثر بار. تۆب ماده‌لر همه‌سنده براوك بولو بله‌ن برابر، شول تۆب ماده‌لرنی ترتیبده، بیان وتطبیقده طۇتقان اصوللری تۆرلیچه. آراده ایك کوب تارالغان اصول - بیلاروسف، لیۋانفلر اصولی. آکادیمیه اعضاسی آفسیانیکو - کولیکوۋسکی بله‌ن ژینه‌تسکی صۆڭغی یللرده اوزلرینه بر اصول ایله بو موضوعده درسلـکلر یازدیلر. لـکن بولرنك اصولی بر تجربه کۆینچه قالدی. عموم طرفندن قبول ایتلمه‌دی.

حیات باشقه‌لغندن ادبیاتلرده باشقه‌لق طووا. تۆرلی خلقلرنك ادبی وعلمی مرتبه‌لری آراسنده‌غی آیرما یازلاچق اثرلرده طۇتۇلاچق اصوللرنك باشقه‌لغن صۆری؛ بو سبب ادبیات قانونلری فننده بیگره‌ك سیزله. شوڭا کوره «ادبیات درسلر» نده روسلر طرفندن اشله‌نگه‌ن بو اصوللرنك هیچ برلرن بزده بۆتۆن کۆینچه عملـگه قویارغه ممکن بولوب بتمی. شولای‌ده کوبره‌ك اورنده لیۋانف بوینچه باردم. بر قدر ییرده کولیکوۋسکیدن فائده‌لاندم. بر آز ییرلرده بولردن بۆتۆنله‌ی آیرلورغه طوغری

کیلدی. نتیجه‌ده: شول تورلی اصوللردن فائده‌لانوب، اوز تله‌ز واوز ادبیاتمزنڭ روحن بیوه‌رگه ایڭ جیڭل وایڭ اوڭغایلی تابلغان بر اصول - بر ترتیب طودی.

بولرنی مثاللری بله‌ن بیان قیلساڭ، کوب اورن آلاچق. بو مسئله‌نی شول قدر بله‌ن بتره‌م. معلوم اصوللرغه قارشی کیتکه‌ن ماده‌لرده اوز اورننده بر آز ایضاحلر کتاب اچنده بیرله بارلدی.

٣) اصولنی بیلگیله‌گه‌ندن صوڭ تل واصطلاحلر مسئله‌سی قالا. بو حقده بر ایکی سوز بله‌ن اوته‌رگه ممکن: «ادبیات قانونلری» نده تلنڭ، ممکن قدر، جیڭل تاتارچه بولووی، اصطلاحلرنڭ، یارارلق ایتوب چغارا آلغان چاقلیسی، اوز تلمزدن یاصالووی - باش تله‌گم بولدی. لکن هیچ بر چیت سوز کرتمه‌و فکرنده بولمادم. بو اوز آلدینه قاراغانده، بیك ماتور فکر بولساده، عملگه قویو ممکن بولماغانغه، ضرور اورنلرده جیڭل وآڭلایشلی عربی اصطلاحلرنی، شولای‌اوق، عموم مدنی خلقلر ادبیاتینه کروب کیتکه‌ن قای بر غربی سوزلرنی‌ده آلدم.

٤) ادبیات درسلرن نیچك اوقوتورغه؟ بو سؤالگه میتودیکه فننڭ بیرگه‌ن جوابی آچق هم قصقه: اوقوتو عملی بولورغه، قانون وتعریفلر شاکردنڭ اوزی بله‌ن برلکده تیکشرلگه‌ن مثاللردن ضروری ره‌وشده کیلوب چققان نتیجه ره‌وشنده آڭلاتلورغه تییش. آلیق بر مثال: بو کون درس ساده اسلوب بله‌ن تصویری اسلوبنی آڭلاتو وبولر آراسنده‌غی توب آیرمانی کورسه‌تو حقنده ایکه‌ن. قانون وتعریفنی ئه‌یتمه‌سدن ئلك، ساده وتصویری اسلوبنڭ هر ایکیسینه بر نیچه‌شه‌ر مثال کیترله. شولرنڭ بو مسئله‌گه تعلقلی خصوصیتلری ازله‌ب چغارلا. صوڭره شول خصوصیتلرنی نیگز ایتوب، قانون وتعریف بیرله.

دخی: کتابده‌غی مثاللر بله‌ن قناعت ایته‌رگه یارامی. معلم اوزی مثاللر آرتدررغه، شاکردن‌ده تابدررغه تییشلی. درسده تیکشرله‌چك اثرلر شاکرد طرفندن آلدن اوقولوب کیلنورگه کیره‌ك. مثلا، بو گون رومان وحکایه، خلق ادبیاتی، یاکه ترا گیدیه وکامیدیه درسی. معلم نیچه کونلر آلدن، بو درسده مثال ایتوب تیکشرله‌چك اثرلرنی شاکردکه ئه‌یتوب، شولرنی دقت بله‌ن اوقوب کیلولرن تکلیف قیلا. هر طوغریده بو اصول رعایه قیلنو لازم. بوقسا، درسلردن کوب نتیجه بولمایاچاق.

٥) تل - ادبیات درسلری نیچون اوقولا؟ بو فنلرده غایه نه‌رسه؟ «تاتار تلن نیچك اوقوتورغه» دیگه‌ن درسلکنڭ مقدمه‌سنده بو مسئله‌گه بایتاق اورن بیرلگه‌ن. بو یرده شوندن خلاصه ایتوب، شول قدر ئه‌یتورگه ممکن.

تل - ادبیات درسلرندن غایه: برنچی - صاف علمی وفنی: صوده‌غی بالق بله‌ن صازده‌غی باقانڭ نیچك یاراتلوون، نیچك یه‌شه‌ولرن، نیندی تورلری بارلغن، یاکه تاو اچلرنده‌گی کومر بله‌ن صحراده‌غی جیلنڭ، کوکده‌گی آی یاقتیسینڭ نیدن بارلققه کیلولرن تیکشروب بلوده ایڭ توب صاف علمی مقصد نه‌رسه بولسا، آدم حیاتنده غایت زور ومهم اورن طوتقان تل وادبیاتنڭ تورلی خصوصیتلرن تیکشروب او‌یره‌نوده‌ده، شوندی‌اوق صاف علمی غایه بار.

ملی تل وملی ادبیات فنلرندن ایکنچی غایه‌نی «فائده» اسمی بله‌ن یورتورگه ممکن (یعنی Утилитарная цѣль). همه فنلرنڭ توب غایه‌سی حیات وطبیعتڭ بولغان

ئەیبر وحادثەلرنی وبولرنك حقیقت وماهیتلرن آكلاودن عبارت بولساده، بو صاف علمی مقصد اوستینه، هر فننك عمومی حیاتقه كیترگەن فائده ومنفعت یاغی بار. اصللرنده، حقیقت ازلەو مقصدی بلەن بارلقغه كیلگەن ریاضیات، طبیعیات، تاریخ، جغرافیه هم باشقه فنلر بوگون همەسی آدم جمعیتینك مادی ومعنوی حیاتنده بیك زور عامل اورنن آلوب، بولرنك هر بری، كشیلرنك شخصی واجتماعی حیاتلرن یاخشرتو یولینه خدمت قیلوچی بولوب كیتكەنلر.

ملی تل وملی ادبیات فنلرندەده هم بولرنی مكتب مدرسه صنفلرنده اوقوتودەده، شول یوغارغی صاف علمی مقصد اوستینه، بیك مهم شخصی واجتماعی غایەلر كوزەتلە. یازلوب میدانغه چقغان اثرلرنی - ادبیاتنی - هر كم اوقورغه، مونی اردن هر كم اوز روحینه بر فائده آلورغه ممكن؛ لكن بر تلده یازلغان اثرلرنی هر كمنك اوز آلدینه اوقوب چغووی باشقه، یورەكده بیك تیرەن از قالدرا طورغان صبیلق چاغندن باشلاب، منتظم رەوشده، اوز حرفن، اوز سوزن، اوز جملەسن، اوز تلنچه یازلغان ادبی اثرلرنی واوز شاعرلرن برەلەب، جنتكلەب، صنفنده تیكشروب - شولر روحیله صوغارلوب تربیەلەنووی باشقه. بو صوڭغی خدمت: شاكردنك آڭن، ادبی قوتن، ادبی تربیەسن، ادبی ذوقن كامللەو اوستینه، آنی اوز خلقینك اوغلی یاصاب چغارا.

هم شول مقصد بلەن هر بر مدنی خلق، تعلیم وتربیه بناسینه نیگز تاشی ایتوب، اوزینك تل وادبیاتن قویا.

عالمجان ابراهیمف.

١٩١٦ - آپریل - اوفا.

باشلانغچ

«ادبیات قانونلری» فنی هم آنڭ بولکلری.

املاده حرف بلەن آواز، صرفده سوز، نحوده جمله تیکشرلدی.

بولردن صوڭ:

بیلگیلی بر کشی طرفندن کتاب بولوب یازلغان یاکه خلق آراسنده تلدن تلگه گنه یوری طورغان اثرلرنی (۱)، بوتون کوینچه آلوب، تیکشره طورغان بر فن کیله. بو فننی «ادبیات قانونلری» دیب آتیلر.

بو فننڭ موضوعسی ـ اثر، مندرجەسی ـ اثرنڭ توزولوونده رهبر ایتله طورغان قانون ونظریەلر. «ادبیات قانونلری» فنی اوچ بولکگه آیرلا:

۱) بلاغت هم وزن ـ اثرنڭ تل واسلوبی حقندەغی قانون ونظریەلر.

۲) شعری اثرلر ـ ادبیات نفیسه ـ حقندەغی قانون ونظریەلر.

۳) منثور اثرلر حقندەغی قانون ونظریەلر.

---

(۱) «اثر» سوزی هر ییرده ـ «مصنفه»، «مؤلفه» روسچه Литератур. произвед. Сочиненіе معنیسنده آلندی.

برنچی بولك.

بلاغت هم وزن.

١

اثر هم آنڭ توب ماده‌لری.

بیلگلی بر ئه‌یبر حقنده بولغان اوی وطویغیلرنی، شول ئه‌یبرنڭ صورتن خیالده جانلاندررلق، یا که آنڭ طوغریسنده بوتون بر آڭ وتأثر قالدررلق رەوشده، سوز بلەن (یازوب یایسه سویلەب) افاده قیلونی ـ «تألیف» دیلر، تألیفدن طوغان نەرسه «اثر» دیب آتالا (١).

ملا احمد اورازایف‌نڭ مشهور «طاهر بلەن زهره» قصه‌سی، خلق ئه‌کیه‌تندن «صالام طورخان» یا که «صاق صوق» بەیتی، توقاینڭ «طوغان آولی»، امیرخاننڭ «تاتار قزی»، اسحاقینڭ «انقراضی»، رضا قاضینڭ ترجمهٔ حال کتابلری، شناسینڭ «کیمیاسی»، بیگییفنڭ «قواعد فقهیه» سی علی اصغر کمالنڭ «بولەك اوچون» ی ـ بارده برەر اثردر.

هر بر اثرده دورت توب ماده آیرم آلنوب تیکشرله:

١) موضوع، ٢) مندرجه، ٣) پلان، ٤) تل واسلوب.

اثر نی نەرسه حقنده یازلغان بولسا، شول نەرسه «موضوع» دیب آتالا. اثرده، موضوع ایتوب آلنغان ئه‌یبر حقنده نی قدرلی فکر وحادثه‌لر، نیندی تأثر ومحاکمه‌لر بیان ایتلگەن بولسا، شولرنڭ بارلغن برگه ـ اثرنڭ «مندرجه» سی دیب آتیلر.

اثرنڭ مندرجه‌سینه کرگەن فکر، تأثر وحادثه‌لر، قایوسی ئلك وقایوسی صوڭ کیلو اعتبارندن، نیندی ترتیب بلەن تزلگەن بولسالر، شول ترتیبنی اثرنڭ «پلان» ی دیلر.

---

(١) «اثر» سوزن «کتاب» بلەن چوبالتورغه یارامی. بولر کوب وقت بر اوك معنی‌ده یوروسه‌لرده آیرلغان اورنلری بار: خلق اچنده تلدن تلگه یوروب، کتابقه یازلماغان ئه‌کیه‌ت، جر ومقالەلرنڭ هر بری برەر اثر. لکن بولر کتاب توگل. شوڭا کوره‌ده، اثرنڭ تعریفینه یازلو معنی‌سن آڭلاتا طورغان تحریر سوزی کرتلمی. «تألیف» ایسه، شفاهی وتحریری اثرلرنڭ هر قایوسنده بار.

دخی: «اثر» تعبیری بو فننڭ اصطلاحنده ایڭ بویوك محررنڭ الوغ اثرلرندن آلوب، گازیته وژورنال مقالەلری، شاگردکه بیرلگەن انشالرنڭ بارن اچینه آلادر.

موضوع بار. آنڭ حقنده ئەيتلەچك فكر وحادثەلرده حاضر. بو فكر وحادثەلرنى نيندى ترتيب بلەن تزەرگە - قايوسن ئلك، قايەسن صوڭ ياكە اورتاده كيترورگە ايكەنلگى‌ده ذهنده قرارلانغان. لكن بونڭ بلەگنه اثر وجودكە كيلمى ئەلى. بولر بارده ذهنده‌گى اشلر. بولر تمام بولغان صوڭ، بزگە اثرنى ذهنمزدن طشقە چغاررغە - شول ئەيتر حقندەغى اوى وطۆيغيلرنى، ذهنمزده اشلەنگەن ترتيب بوينچە، سوز بلەن افاده ئيلورغە كيرەك. منە شول، مندرجەده بولغان اوى، طويغى وحادثەلرنى افاده ائچۆن كيترلگەن سوز وجملەلرنڭ بارلغى - اثرنڭ تلى بولا.

توقاينڭ «طوغان آولى» بر اثر. بونده همه اش وطۆيغيلر طوغان آول حقنده. ديمەك، اثرنڭ موضوعسى «طوغان آول». يازوچى طوغان آولينڭ قايده صالنوون، آندەغى طبيعتنڭ ماتورلغن، آنده دينى روح آلغانلغن، صوفا صوقالاولرن، طوغان آولينڭ مەڭگى خاطرندن چقماياچاغن سۆيلى، - منە بولرنڭ بارلغى اثرنڭ مندرجەسى؛ اثرنڭ مندرجەسندەگى فكر وتأثرلر توبەندەگى رەوشچە تزلگەنلر: ١) طبيعت ماتورلغى، ٢) دينى روح آلووى، ٣) ايگن اشلەوى، ٤) يورەگنده قالدرغان تأثيرى، - منە بو تزلش اثرنڭ پلانى؛ طوغان آول حقندەغى فكر وتأثرلر، ذهنده بيلگلى بر رەوش بلەن تزلگەندن صوڭ يازوچى آلارنى تاتار تلندن آلنغان سوز بلەن بزگە آڭلاتا. بونده سوزلر، باشقە هر بر تاتارچە اثرده‌گى كبك، اوز آنا تلمزدن آلنساده، بو سوزلرنى صايلاوده، اورنينە قاراب كيتروده، تزوده يازوچينڭ اوزينە باشقەراق بر خصوصيتى - رەوشى بار: منە شونى اثرنڭ «اسلوبى» ديب آتيلر.

٢

اثرنڭ پلاننده، موضوع ومندرجەسنده تابلورغە تييشلى صفتلر.

موضوع حقنده. اثرگە نى نەرسەلر موضوع بولا آلا؟ ديگەن سۆالگە «هر بر نەرسە»، ديب جواب بيررگە ممكن. حيات وطبيعتنڭ هر نقطەسى، هر خصوصيتى، خيالده ياكە واقعده بولغان هر حادثە، جان ويۆرەكده طوغان هر بر معنى اثرگە موضوع بولورغە يارى. فقط اثرنڭ قيمتى ائچۆن بولرنڭ، نيندى‌ده بولسا، بر نقطەدن اهميتى وقيمتى بولورغە تييش.

بو اورنده «قيمت واهميت» ديمەك، اوقوچيغە حيات وطبيعتنڭ ياڭا بر نقطەسن آچوب بيرمەك، معنى‌لى خيال طودرماق، اوى وطويغيلرنى تربيەگە تأثير

ایته‌رده‌ی، ادبی، اجتماعی واخلاقی بر مسئله‌نی آکلاوده یاکه چیشووده یول کورگه‌زورده‌ی بولماق دیمه‌کدر.

مندرجه قایدن آلنا؟ بوکا باشلیچه ایکی یول بار: ۱) بازاچاق نه‌رسه‌نك اوزن طوغریدن طوغری تیکشروب، آنده‌غی خصوصیتلرنی اوزك ازله‌ب تابوب چغارماق. مثلا بز «سؤیمبیکه» مناره‌سینك حاضرگی طورؤشن، یاکه آولده‌غی خاتون قز حیاتن بازاچاق بولساق، اوزمز طوغریدن طوغری شولرغه باروب، هر یاغندن آلارنك طورؤشلرن اؤیره‌نه‌مز، آلارده‌غی تؤرلی خصوصیتلر بله‌ن تانشامز (یاکه اوتکه‌ن عمر تجربه‌مز بوینچه آلار بزگه کوبدن معلوم بولغان بولا)؛ صؤکره شول تیکشرودن آلغان نتیجه بزنك اثرگه مندرجه بولا. ۲) بازاچاق نه‌رسه‌مز حقنده معلوماتنی باشقه‌لر طرفندن یازلغان اثرلردن آلماق. بو ایکنچی یول بزگه هر طوغریده فائده‌لی بولو بله‌ن برابر، یازاچاق نه‌رسه‌نی، نی سبب بله‌ن بولساده، اوزمز تیکشروب بولمی طورغان چاقده بو بزگه بردنبر چاره‌در. مثلا، چینگز طوغریسنده بر اثر یازاچاق بولساق، مونك اوچون چینگز حقنده یازلغان نه‌رسه‌لرنك بارلغن مطالعه ایته‌رگه تییشلی، عموما، تاریخی موضوعلرنك همه‌سنده، علمی موضوعلرنك بیك کوبنده شول صؤکغی یول طوتولا. فقط مندرجه‌سی بزنك اوزمزنك جان ویؤره‌گمزده طوفان طویغی وتأثرلردن عبارت بولغان اثرلر یوغارغی بیانغه کرمیلر. بوندی اثرلرده مندرجه‌نك آلناچاق چیشمه‌سی، بزنك اچکی حیاتمزدر.

مثلا، سعید رمییفنك «کوکللی بولمادم»، «صزلا کوکلم» شعرلری، توقاینك «کوکل»ی، «اؤزؤلگه‌ن امیدی»، دردمندنك «بزی» شول صؤکغی جمله‌دندر.

مندرجه‌نك شرطلری. اثرنك قیمت وکامللگی اوچون آنك مندرجه‌سنده توبه‌نده‌گی خاصیتلر تابلورغه تییش: آ) تؤب اوینك برلگی هم آنك بؤتون رؤشده آچلووی، ب) کیترلگه‌ن حادثه‌لرنك طوغریلغی، ت) طویغی وتأثر حقنده‌غی اثرلرده بولرنك صمیمیتی.

اثرده تؤب اوی. بز بازاچاق اثرمزده «آول»نی موضوع ایتوب آلدق. آولده یه‌شه‌ومز، یاکه آنی اوزمز تله‌ب تیکشروومز، آنك بله‌ن نق تانشوومز آرقاسنده «آول» نك عموم حالی یاکه آیرم بر خصوصیتی حقنده بزنك روحمزده بر فاراش وبر تأثر طوغان. هم شولرنی بز اثرده تؤرلی کورنش وحادثه‌لر یاردمی بله‌ن افاده ایته‌مز.

اثرنك تؤبنه صالنغان منه شول فاراش وتأثر «اثرنك تؤب اویی» (ایدییه‌سی) دیب آتالا.

سعید رمییف آولده بولغان. آول اوزینك طنلغی، ساده‌لگی، ماتور طبیعتی، آیلی کیچه‌لری بله‌ن آنارده بیك یاخشی تأثر قالدرغان. شاعر شول تأثرن «آول»

اسملی شعری اثرنده تۆرلی کورنش وحادثەلر آرقیلی بزگە افادە قیلا؛ - بو اثردە «تۆب اوی» - «آولنڭ ماتورلغی».

تاتار حیاتی اچندە قایناوی، ایسکی وبا ڭا یولدەغیلرنڭ اش وحرکتلری بلەن تانشووی نتیجەسندە اسحاقدە «بولای بارسا، تاتار خلقی بر وقت بتەچەك!» دیگەن بر تأثر وبر قاراش طوغان. محرر «ایکی یوز یلدن صوڭ انقراض» دیگەن اثرندە تۆرلی خیالی کورنش وحادثەلر آرقیلی شول قاراشن افادە قیلا.

دیمەك بو اثردە «تۆب اوی» - ایدیە - «بولای بارسا، تاتار خلقی، بر وقت بتەچەك!» دیمەکدر.

کوب وقت «تۆب اوی» اثرنــڭ اسمی یا کە آندەغی بر جملە بلەن‌اوق آڭلاتلا. «ایکی یوز یلدن صوڭ انقراض» دیگەن اسم - اثرنڭ تۆب اوینڭ نیدن عبارتلغن کورسەتکەن کبك، صعبد رمییفنڭ «آول» ندە اوّلگی جملەلر مونی بزگە آچق آڭلاتالر.

مندرجەدە تۆب اوینڭ برلگی. «تۆب اوی» نی نەرسە بولسا، اثرنڭ مندرجەسندەگی همە فکرلر، همە حادثە وکورنشلری شوڭا باغلانغان، شونی آڭلاتوغە خدمت ایتە طورغان بولورغە؛ تۆب اوینڭ آچلووندە، آڭلانوونده ضرور بولماغان نەرسەلر کیترلمەسکە تییشلی. منە بو خصوصیت - مندرجەدە تۆب اوینڭ برلگی دیب آتالا.

ادبیات تلندە مندرجەدە تۆب اوینڭ برلگن آڭلاتو اوچون «اثر باشندن آخرینەچە بر روح بلەن صوغارلغان»، «آنڭ همە اثرندە فلان تۆرلی فکر یا کە طویغی باشندن آخرینەچە قزل جب بولوب صوزلوب بارا» دیگەن کبك تعبیرلر قوللانالر. تۆب اوینڭ برلگی آیرم اثرلرگەگنە خاص توگل. بر محررنڭ عمر بویینە یازغان بۆتون اثرلری بر اوك تۆب اوی بلەن صوغارلغان بولورغە ممکن.

مندرجەدە تۆب اوینڭ برلگی رعایە قیلنماغانغە مثال ایتوب، موسی بیگییفنڭ بایتاق اثرلرن کورسەتورگە ممکن. آنڭ «اوزون کونلردە روزە» دیگەن کتابینڭ اسمی‌اوك اثردە تۆب اوینڭ نەرسەدن عبارت ایکەنن آڭلاتا. لکن کتابدە بو مسئلەنڭ آچق آڭلانوب جیتووی اوچون ضرور بولماغان، حتی اصل مسئلەگە تعلق ایتمەگەن کوب فکر وحادثەلر کیترلگەن.

مندرجەدە بو شرطنڭ قویلووی یازوچینڭ ئەیتورگە تلەگەن نەرسەسی اچق آڭلاشلسون همدە تۆب اویغە تعلقسز بولغان چیت مسئلەلرگە کروب کیتلوب، اصل مقصد کوب فکر آراسندە بوتالوب قالماسون اوچوندر.

تۆب اوینڭ بۆتون رەوشدە آچلوب جیتووی. اثرنڭ نیگزینە نیندی

اوی صالنغان بولسا، مندرجه شول اوینی بوتون وآچق رەوشدە آڭلاتوب جیتکورگە - اوقوچیغە بوتون بر آڭ وتأثر بیررگە تییشلی.

توب اوینڭ بوتون رەوشدە آچلوب جیتووی تابلماغانغە مثال ایتوب، ضیاءالکمالی‌نڭ اثرلرن کورسەتورگە ممکن. اول، بیك زور مسئلەلرنی موضوع ایتوب آلا، لکن مندرجەسی آنڭ ئەیتورگە تلەگەن توب اوین بزگە بوتون رەوشدە آچوب جیتکرە - اوقوچیدە بوتون بر آڭ وتأثر قالدرا آلمی.

مندرجەدە کیترلگەن حادثە وکورنشلرنڭ طوغریلغی - توب اوینی آچو اوچون کیترلگەن حادثە وکورنشلردە طوغریلق شرط. «طوغریلق» سوزی بو اورندە موضوع ایتوب واقعی حیاتنڭ بر نەرسەسی آلنسا، آنڭ حقندەغی فکر وبیانلر شول ئەیبردە تابلورغە یا کە تابلا آلورلق بولورغە تییشلی دیگەن معنی‌دە قوللانلا. چینگز، سؤیمبیکە حقندە یازلغان اثرنڭ مندرجەسندە، اول قهرمانلردە تابلماغان، تابلا آلمی طورغان اشلر، صفت وواقعەلر بولورغە یارامی.

طویغی وتأثرلر حقندە بولغان اثردە اخلاص وصمیمیلق - کوڭلدە نی بار، اثر شونی‌غنە سویلەرگە تییش. یازودە ایڭ برنچی شرط: ئەیتەچەك نەرسەنڭ اوز میڭدە، اوز یورەکدە فایناب، آنڭ طشقە چغارغە صوراب طورووی. سز طبیعتنی یاراتاسز. دیگزگە قویاشنڭ باتوب بارووی، تاڭ صاندوغاچینڭ عشق صایراوی، مظلوم تاتار خاتونینڭ اوز حیاتی حقندە اکراشووی سزنڭ یورەکگزدە قوتلی بر طویغی اویغاندی - طوتاسزدە شول طویغینی سوزلر آرقیلی دنیاغە چغاراسز.

اخلاص وصمیمیت دیمەك، منە شول دیمەکدر. اما طبیعت یورەکگزدە بر نەرسە اویغانماغان حالدە، آنڭ ماتورلغن تصویر قیلورغە، عموما، اوزیگزنڭ روحانی حیاتگزدە بولماغان بر طویغی وبر دولقننی بیان ایتەرگە کوچلەنو - اثردە اورن آلماسقە تییشلی. یورەکدن چقماغان نەرسە یورەکلرگە کرە آلمی، دیلر.

اثرنڭ پلانی حقندە. مندرجەدەگی فکر وحادثەلرنڭ نیندی ترتیب بلەن تزلووی - اثردە نیندی پلان طوتلووی حقندە عمومی بر قانون بولورغە ممکن توگل. مونی هر یازوچی اوزینڭ شخصی خصوصیتلری بلەن تیك اوزی گنە بیلگلی آلا. شولای‌دە توب اوی بوتون رەوشدە آچلوب جیتە آلسون اوچون، اثرنڭ نیندی پلان بلەن توزلووی مسئلەسندە کوبچیلك طرفندن رعایە قیلنا طورغان قای بر اساسلر یوق توگل: مندرجە اچینە کرگەن فکر وحادثەلرنڭ بر بر آرتلی تزلولرندە طبیعیلق، اوز آرا یاقنلق (علاقە) رعایە قیلنورغە، ایڭ یاقندن، ایڭ معلومدن باشلاب، آقرنلق بلەن کیڭەیە، اوسە وتیرەنەیە باررغە تییشلی. بو رەوش هارو توب اوینڭ آچلوون جیڭلەیتە، آنی آڭلارغە بزنی حاضرلی.

امیرخان «تاتار قزی» دیگەن اثرن: «طودی، طوغانده اول کشی ایدی» دیب تاتار قزینك دنیاغە کیلو ساعتندن باشلیدە صبیلق، یەشلك چاقلرن سویلەب کیلوب، آنی تریلەی قبرگە کومو بلەن تمام ایتە. بو، بیك طبیعی تزلش.

لکن هر بر اثردە بو رەوش بارو لازم توگل. پلاننك نیچك یاصالووی - یازوچینك تۆب اویندن، بیان قیلاچاق ئەیبرن قایسی یاقدن کورسەتورگە، قایسی نقطەسن بیگرەك نق آچارغە تلەوندن کیلەدر. عموما، موندە قطعی بر قانون یوق. یازوچی موضوع ایتوب آلغان نەرسەسن، آنك حقندەغی فکر وحادثەلرنی نیندی ترتیب بلەن تزگەندە، آچق وبوتون رەوشدە کورسەتە آلور کبك حس ایتسە، شول پلاننی طوتماق - آنك ادبی حقی‌در.

سؤاللر: «اثر» دیگەن سوزنی نیچك آڭلیسز؟ اثردە تۆب مادەلر نیلر؟ نی نەرسەلر اثرگە موضوع بولا آلا؟ موضوعنك اهمیتی وقیمتی نی دیمەك؟ مندرجەنك تۆب شرطلری؟ «تۆب اوی» نی دیگەن سوز؟ تۆب اوینك برلگی؟ تۆب اوینك بوتون رەوشدە آچلووی؟ طوغریلق وصمیمیت؟ پلان حقندە نی ئەیتە آلاسز؟

٣
اسلوب.

دنیادە هر یاقدن بر تۆسلی بولوب بتکەن ایکی کشی یوق، دیلر. دقت بلەن قاراساق، بز آدملرنك یوروش طورشلری، خلق وعمللری، اوی وطویغیلری هم سویلەو رەوشلری بلەن، بر برندن بیك نق آیرلغانن کورەچەکمز:

برەو آچق، جیگل وماتور سویلی؛ ایکنچیسی، نی قدرلی بلملی بولساده، سوزی بوتالچق وچووالچق بولا، قای بر کشیلر بیك سادە معنی‌نی طومانلی وصیبق آڭلاتا، ایکنچی برەولر سویلەگەن نەرسەلرینك جانلی صورەتن کوز آلدمزغە کیترە، چووالچق مفهوملرنی تسبیح کبك تزوب قولمزغە طوتدورا.

بو باشقەلق سویلەوگە گنە خاص توگل، یازودە - دیمك اثرلرنك تل وافادەسندەدە شوندی آیرمالر بولا.

شبهە یوق، بر تل بلەن یازغان محررلر بارسی‌دە ذهندەگی اویلرن افادە اوچون شول بر اوك تلدن سوزلر آلالر. شولای بولساده، سوزلرنی صایلاودە، آلارنی جملە ایتوب تزودە، جملەلرنی بر برینە باغلاودە هر یازوچینك (دیەرلك اوزینە باشقە بر رەوشی (طرز افادەسی) بولا.

مثال اوچون موسی بیگییف بلەن سعید رمیفدن، ذاکر القادری بلەن رضا قاضیدن، زکی ولیدی بلەن شریف کمالدن، اسحاقف بلەن دردمندن بررر

پارچەنی تیکشروب، شولرنڭ اثرلرندەگی افادە باشقەلغی - سوز صایلاو، جملە توزو - چیت تللرنی کرتو کرتمەو، جملەنی اوزون وقصقە، جیکل وآور آڠلایشلی یاصاو یاقلرندن آیرمالرنی آچق صورتدە ازلەب صنفدە شاکرد آلدندە کورسەتلورگە تییشلی.

منە شول مثاللردە کورنگەن کبك:

یازوچینڭ اوزندەگنە تابلوب، آنڭ تلن باشقەلردن آیرا طورغان افادە رەوشینە (طرزینە) اسلوب دیب ئەیتەلر.

همە یازوچیلرمز اثرلرن بر تل بلەن - تاتارچە - یازالر. لکن آلارنڭ سوز صایلاولری، جملە توزولری، جملەنی باغلاو رەوشلری - اسلوبلری - باشقە باشقە. مرجانی وقیوم ناصری اسلوبی بار؛ حسام الدین ملا، آفملا، دردمند، توقای وچغتای اسلوبلری بار.

کیك معنی بلەن آلغاندە «اسلوب» سوزی بر ادبیاتکەگنەدە خاص توگل. صنایع نفیسەنڭ هر برندە، حتی عادی هنرلردەدە هر اوستانڭ اوزینە خاص بر اسلوبی - اوزینە خاص توس بیرووی بولا. مونی عادی خلقدە اوی اشلەودن باشلاب، آربا یاصاو، کیبەن صالو کبك اشلردەدە بیك تیز سیزەلر. کم یاصاغانن بلمی طوروب، بو فلاننڭ قولیدر، دیلر.

صنایع نفیسەدە، ادبیاتدە بو بیگرەك آچق: بر محررنڭ اویلاو ویازو رەوشی بلەن یاخشی تانش بولغانلر، امضانی کورمی طوروب‌اوق، اثرنڭ کم طرفندن یازلغانلغن بلەلر.

بر دوردە یەشەگەن وبر تورلیرەك تربیە آلغان یازوچیلرنڭ بارسینڭ اسلوبلرندە باشقە دورلردەگیلردن آیرا طورغان قای بر عمومی خصوصیتلر - شول دورنڭ عمومی اسلوبی بولغان کبك، براوك یازوچی‌دە آلغان موضوعینە، اثرنڭ نیندی صنف اوچون یازلووینە قاراب، اوزینڭ اسلوبن، قای بر وقت، اوزگەرتورگە تییشلی بولا.

٤

اسلوبنڭ توب شرطلری.

بلاغت. موضوع، مندرجە، پلان - ذهن اشلری. شوڭا کورەدە بولرنی اثرنڭ اچکی مادەلری، دیلر. اثر ذهندە اشلەنوب تمام بولغاچ، آنی باشقەلر آلدینە قویارغە - طشقە چغاررغە قالا. بو خدمتنی اونی طورغان دورتنچی مادەنی - تل، افادە واسلوبنی - اثرنڭ طشقی یاغی دیب ئەیتەلر.

اثرنڭ طشقی یاغن - تل واسلوبن تیکشرە طورغان فن بلاغت دیە اسملەنە

(روسچەدە Стилистика). دنیادە نی چاقلی یازوچی بولسا، شول قدر اسلوب بولغانغە، بلاغت فنی هر یازوچینڭ اوزندەگنە تابلووی ممکن بولغان افادە آیرمالرن- اسلوبلرن - تیکشروب بتە آلمی؛ بلاغتدە تیکشرلەچەك نەرسە: ١) هر یازوچینڭ اسلوبندە تابلورغە تییش بولغان عمومی صفتلر - توب شرطلر، ٢) عموما اسلوبلردە تابلا طورغان باشلیچە آیرمالر - سادە اسلوب، تصویری اسلوب، نظم ونثر مسئلەلری.

اسلوبنڭ توب شرطلری. هر یازوچینڭ، هر اثرنڭ تل واسلوبندە تابلورغە تییشلی بولغان صفتلرنی اسلوبنڭ توب شرطلری، دیب آتیلر. بولر بیش: ١) دوروستلك، ٢) صافلق، ٣) آچقلق، ٤) اویغنلق ٥) آهڭ. هر اثرنڭ تلندە بو بیش صفت تابلورغە تییش.

٥
دوروستلك.

آنا تلینڭ صرف نحو قانونلرینە قارشی بولماو - اسلوبنڭ دوروستلگی دیب آتالا. دوروستلك تابلماغانغە مثال: امیرخاننڭ «آصلغان بیدی کشیلر» دیگەن سوزلری؛ تلمزنڭ قانونی بوینچە، صانلردن صوڭ کیلگەن سوزلر برلك بولورغە تییش، موندە «بیدی» دن صوڭ «کشیلر» کوبلك کیترلگەن. دوروستی: «کشی». دخی مثال: «سین کبی هم اول تلەنچیلردە اللهنڭ قولی» (توقای). تامزنڭ قانونی بوینچە، اوخشاتو یاردملکلرینڭ آلدندە ذات آلماشلرندن بری کیلسە، بو صوڭغیلرغە «نڭ» قوشمتاسی توتاشدرلوب، سینڭ (اصلدە: سیننڭ) کبی، آنڭ (اصلدە: اولنڭ) کبی دییلە.

٦
صافلق.

هر خلقدە باشلیچە ایکی تورلی تل-اسلوب-بار: ١) سویلەشو تلی، ٢) ادبیات تلی. سویلەشو تلی، اوزینڭ توب مادەلری بر بولسادە، شیوە آیرماسی، چیت تأثیرگە جیگل بیرلو کبك سببلر بلەن، بیك چوبار بر نەرسە. ایڭ اوّل قازان آرتی، باشقرد، میشەر وقاسم دیب اسملەنگەن قبیلەلرنڭ سویلەشو تللری بر برندن بایتاق باشقە، ایکنچی، روسچە اوقوغان ضیالیلر بلەن بخارادە تربیەلەنگەن داملالر یاکە مدینەدن قایتقان قاریلر، چیت تأثیرگە بیرلوب، سویلەشو تللرندە

بر برندن بیك نق آیرلالر. اما بولر عمومی تألیف دنیاسینه چقاچاق بولسالر، بو آیرمالرنی بترر گه ، تاتارستاننك هر بیرنده آڭلاشلسون اوچون ، بولدرا آلغان چاقلی ، اورتاق بر تل بلهن یازارغه طرشالر هم شولای تییشلیده . منه شوندن ادبیات تلی طووا.

اثرنك اسلوبی، سوز صایلاو هم جمله توزو یاغندن، حاضرگی ادبیات تلینه موافق بولسا، آنی «صاف اسلوب» دیب آتیلر.

صافلقنی بوزا طورغان سببلر دورت : ۱) اجنبیلك ، ۲) قبیله‌چیلك ، ۳) بورونغیلق، ٤) یاصالمالق.

اجنبیلك . اجنبیلك ایکی تورلی بولا : ۱) سوزده اجنبیلك ، ۲)جمله توزوده اجنبیلك . اوز ادبیات تلمزده سوز بولا طوروب ، ذهنده‌گی معنی‌نی آڭلاتو اوچون ضرورتسز چیت لغتلر قوللانونی سوزده اجنبیلك دیب ئه‌یته‌لر. مثال :

بز اساراپی، کمسالی‌بی‌ده سوق ایت همته‌قیل ترحم قالدرما زنهار ذلته رفع ایدوب آوروپاپی سن عرش اعلایه قدر ـــ نه اوچون بزنی دوشوردك فرش ادنی‌یه قدر . (توقای)

جمله توزوده، چیت تأثیرگه توشوب، اوز آنا تلمزنك روحینه قارشی‌بارو جمله توزوده اجنبیلك دیب آتالا . مثال :

۱) برادر کیتیك بز شونده، قایده
جه‌یلگه‌ن یه‌میه‌شل قرلر. (توقای)
۲) اوطر آولاقغه، فایده هیچ کشی یوق (توقای).

تلمزنك قانونی بوینچه ، بیلگله‌وچی (پریداتچنی آپریدیلیتلنی) جمله‌لر بیلگله‌نمشدن ئلك کیله‌لر. یازوچی یوغارغی مثاللرده روس، تأثیرینه توشوب، هر ایکیسنده صوڭ کیترگه‌ن،

جمله توزوده اجنبیلك هیچ بر وقت دوروست توگل. سوزده اجنبیلك‌دن‌ده ممکن قدرلی صاقلانلا . لکن بوگا بوتونله‌ی اوك ایرشوب بولمی. هر خلقنك ادبیاتنده برآز چیت سوزلر تمام اوز بولوب اورن آلالر. بزده ادبیات،کتاب، قلم، مکتب، مدرسه، معلم، علم‌وفن، دنیا، قبر، قیامت کبك بیك کوب سوزلرعادی خلقمز طرفندن اوق آ کلاشلور مرتبه‌ده اوزله‌شکه‌نلر. ادبیاتده، بیگره‌كده فنی اثرلرده بوکا ضرورت دخی زور. لکن بو حقده « ضرورت » دیگه‌ن نیگزنی هیچ بر وقت اونوتماسقه کیره‌ك. تلمزگه کروب، عموم طرفندن تمام اوزله‌شوب، ادبیاتنك مالی بولوب کیتکه‌ن سوزلرنی قوللانو اسلوبنك صافلغن بوزاطورغان

اجنبیلەکدن صانالمی. شولای‌اوق «ضرورت» بولسا، یا کادن یا کا چیت سوزلر کرتورگە مجبورمز. فقط موندە بیك کیسکن رەوشدە «ضرورت» قانونن شرط ایتەرگە، آندن باشقە چیت سوز اڭچون ادبیات قابقاسی یابق بولورغە تییش.

قبیلەچیلك [1]. روسیەنڭ یاوروپادەغی بولمندە سیگز تورلی تورکی قبیلەیەشی. بولر اوشبولر: ١) قازان تاتاری، ٢) باشقورد، ٣) میشەر، ٤) تیبتەر ٥) قاسم تاتاری، ٦) استرخان نوغایلری، ٧) تومەن هم ٨) آلاتر. شمال دیڭگزندن کافکازغە، اورالدن بالتیقغە قدرلی جەیلوب، ادبیاتمزدە تاتارستان دیب اسملەنگەن کیڭ بر مولکەدە کون ایتە طورغان بو سیگز قبیلە سویلەشو تللری بلەن بر برندن بر آز آیرلسالردە، کوب تورلی سببلر تأثیری بلەن بولر حاضرگی کوندە او‌ر تاق بر ادبی تل آستینە کروب بتدیلر واورتاق بر ادبیات طودردیلر. بو تل—تاتار تلی، بو ادبیات تاتار ادبیاتی دیگەن اسم بلەن یوری. بو ادبیاتنڭ یازوچیلری اچندە سیگز قبیلەنڭ هر برندن قوتلر بولغان کبك، تاتار ادبیاتی حاضرگی کوندە بو سیگز قبیلەنڭ هر برندە «اوز ادبیاتی» ایتوب قبول قیلندی. بولر آنا تلی دیگەن سوزدن شول ادبی تاتار تلن آڭلیلر، عائلەدە، مجلسدە، صحنەدە، مکتب مدرسەدە تاتار ادبیاتن اوز ادبیاتلری ایتوب قدرلی اورنغە قویالر. بر باشقورد یازوچیسی، بر میشەر شاعری اوز آناسی بلەن سویلەشکەندە قوللانقی یا کە دیم بویندەغنە ایشتلە طورغان سوزلرنی قوللانسادە، قولینە قلم آلوب یازا باشلاسا، اول حاضرگی کوندە ادبیات تلی دیب قبول قیلنغان سوزلر بار وقتدە اوز قبیلەسندەگنە تابلوب باشقەلرغە آڭلاشلمی طورغان سوزلرنی ضرورتسز استعمال ایتمی هم ایتمەسکە تییش. بو هر خلقدە شولای بولا. بلاغت تلندە:

آیرم بر قبیلەلردەگنە تابلوب، باشقەلرغە آڭلاشلمی طورغان سوزلرنی ضرورتسز قوللانو—قبیلەچیلك دیب آتالا. مثاللر:

ادبیاتدە «بولون» سوزی عمومی بولوب کیتکەن. موننڭ اورنندە «طوغای» سوزن قوللانو—قبیلەچیلك بولا. ادبیاتدە «همەسی، بارلغی، بارسی» دیگەن سوزلر بار ایکەن، میشەرنڭ «برچیسی. برچی» کبك لغتلری، «بر نەرسەدە توگل» اورنینە، «چوبدە توگل»ی، «هر قاچان»، «هر وقت»، «همەسی» اورنینە اوفا یاغینڭ «شاو»، «گلەن» سوزلری منە شول جملەدندر. باشقردلر «س» اورنینە «ه»، قاسملیلر «ك» اورنینە «ئە» قوللانالر. باشقە قبیلەلردە بوندی حاللر بار. ادبیاتدە بولر اورن آلماسقە تییش. ادبیاتدە «تلەو» سوزی بولغاچ، «کلەو»

(١) پراۋینسیالیزم.

دیب یازارغه، «کیلمی، قایتمی» رەوشندە قبول قیلنغاچ، اوفا تیبتەرلرندەگنە تابلا طۇرغان رەوشچە، «کیلمەی، قایتمای» یازارغه یارامی. بولر ــ قبیلەچیلك بولا.

قبیلەچیلکدن صاقلانورغه طرشودە توب غایە: ادبی تلنك بر یولغه کروون کوزەتو، اثرنك شول سیگز قبیلەدن هر بری آراسندە آڭلاشلورلق بولاآلوون تأمین ایتودر.

بر قبیلەدەگنە تابلوب باشقەلرغه آڭلاشلماغان سوزلرنی قوللانماو شرط ایتلە، «ضرورت» بولماغان وقتدە ــ یعنی ادبیات تلندە سوز بولغاندە. اما بر معنینی آڭلاتورغه عمومی ادبیات تلمزدە سوز بولماسا، ضرورت یوزندن، اول وقت قبیلە سوزلری، البتە، کرەلر.

شولای‌اوق بر قبیلەنك حیاتن کورسەتو مقصدی بلەن یازلغان اثرلردە ـ رومان وحکایەلردە ـ شول قبیلەنك کشیسن اوز تلی بلەن سویلەتو بار. باشقرد خاتونی بر حکایەنك قهرمانی بولا ایکەن، یازوچی آنی صاف باشقردچە سوزلر ئەیتدرو بلەن اسلوبنك صافلغن بوزمی، بلکە تصویرینە جانلیلق آرتدرغاننە بولا.

بورونغیلق. حاضرگی تلمزدە سوز بولا طوروب، خلقمزغه آڭلاشلمی طورغان بورونغی لغتلرنی ضرورتسز قوللانو ـ بورونغیلق دیب آتالا. مثال:

«تەڭریگە سورگون تونکوردن صغنامن. ایسرەگوچی باغشلایوچی تەڭرینك آدی ایلە باشلیمن. ای آرداقلو بالا! سین بورونغی چاغلردە آرسلان آدینی آلغان اوروشلردە چابغوردی آقینچیلری ایلە یاتلیلقلر اوستینە توبولداب دور باتقان....».

هادی آطلاسفنك «تل باریشی» ندە باصلغان اثرندن آلنغان بو پارچەلرنی حاضرگی اوقوچی آڭلامی. شول‌اوق اثردە ادبیات وخلق طرفندن عمومی رەوشدە قبول ایتلگەن سوزلردن «نادان» اورنینە «قالتاغای»، «یوقلاوچی» اورنینە «باتقون»، «دنیا» اورنینە «آچون»، «قبر» اورنینە «توکە» دیگەن کبك حاضردە بزگە آڭلاشلمی طورغان کوب بورونغی سوزلر بار.

بورونغی سوزلرنی ضرورتسز قوللانو اسلوبنك صافلغن بوزا. لکن بورونغی سوزلردن هر وقت قاچو لازم توگل. بر معنینی آڭلاتورغه حاضرگی تلمزدە سوز بولماسا، روسدن آلغانچی، بورونغی لغتدن آلامز. تاریخی اثرلردە، سویلەنگەن زماننی جانلیراق رەوشدە تصویر اوچون، شول زماننك سوزلرن آلو باری. مثال:

١) باتو خان چیرولرگە جار صالدی. (فرمان طاراتدی). ٢) احمد اسملی کشی قورصقی ولایتندە باصقاق بولوب طورا ایدی. ٣) اوچنچی ایوان خاننك باصماسن آیاق آستینە آلوب تابتادی. (رضاء قاضی).

یاصالمالق. ادبیات تلنده عموم طرفندن آڭلاشلا طۇرغان سوز بولا طۇروب، ذهندەگی معنی‌نی آڭلاتو اوچۇن، یاڭا سوزلر یاصاو-یاصالمالق دیب آتالا.

بۇتۇن ادبیاتمزده «سوز» بلەن «جمله»نی تیکشره طۇرغان ایکی فنگه «صرف»، «نحو» دیب یۇرۇتوله. مونی هر کم آڭلی. نوغایبك بولار اورنینه «تۇر» بلەن „لك“ مادەسندن „تۇرلك“ دیب، میشەرچەنڭ غیبت معنی‌سندەگی سوزندن „تزمچه“ دیب ایکی اسم یاصی. منه بولار یاصالمالق، بولالر. ادبی وفنی اصطلاحلرمز کامل رەوشده اشلەنوب بتمەگەنگه، حاضرگی کونده بزگه بو حقده قطعی بر چیك قویارغه ممکن توگل. بز ئەلی سوز واصطلاح یاصاو دورندەمز. شولای بولساده، بۇتۇنلەی چامادن چغارغه یارامی. اصطلاحلرمز بۇتۇنلەی اشلەنوب بتمەگەن بولسادا، بر قدر یسی ایندی عموم طرفندن قبول ایتلوب، تلمزده تۇبلی اورن آلغان. منه بولارنی یاڭادن قوزغاتماسقه تیشلیمز.

حیات بر طوقتاوسز اوزگەره طورا. شونڭ تأثیری بلەن یاڭا نەرسەلر، یاڭا معنی‌لر طووا بارا. ادبیات-حیاتنڭ عمومی تلی بولغانغه، آڭا حیاتدن آرتده قالماس اوچۇن، اوز خزینەسن یاڭا سوزلر بلەن بایتا طۇررغه تیشلی بولا. منه بو حال یاڭا سوزلر کرتورگه-یاصالمالقغه مجبور ایته. شوڭا کورەده یاصالمالقغه بۇتۇنلەی قارشی باررغه ممکن توگل. یاڭا یاصالغان سوز باشقەلر طرفندن قبول ایتلوب، ادبیاتده قوللانا باشلانلسا، اول یاصالمالقدن چغا. „اصول جدیده“، „اصول صوتیه“، „اصول مدیه“، „ضبالی“، „درسلك“ سوزلری، بیوك یاۋروپا صوغشی تأثیری بلەن یاصالغان „قاچاقلر“، „اوطقه طۇتو“ دیگەن کبك تعبیرلر باشده یاصالمالق ایدی، ایندی ادبیات تلینه کروب، حقوقلی اورن آلدیلر.

بز حاضر ادبیات وفن تلی طودرو درندەمز. بزده یاصالمالق مسئلەسی بیك مهم بر اورن طۇتا. بو حقده کیسکن بر قانون قویارغه ممکن بولماساده، تۇب صزق یوق توگل: بر معنی‌نی آڭلاتورغه سوز جیتمیچه، آنی یاصارغه مجبورمز ایکەن، ایلك ئلك تاتار تلندەگی مادەلردن آلو یاغن اویلارغه، بو جیتمەسه، باشقه تۇرکی قبیلەلردن، موندەده تابلماسا، عربچه یاکه فارسیچەدن ازلەرگه تیشلیمز. بۇتون یاۋروپا تللرنده یۇرۇدەن اورتاق اصطلاحلر ایسه شول کۇینچه کره آلالر. اما صاف روس سوزی هیچ بر تقدیرده ادبیاتمز خزینەسنده اورن آلماسقه تیشلی. چونکه یاصالمالقده ایك تۇب نقطه-آنڭ خلق طرفندن جۇتۇلورلق-قبول قیلنورلق بولووی‌در. صاف روس تلی بزنڭ تاریخی آکمزغه، حرف واملامزغه بۇتۇنلەی کیری بر نەرسه.

۷

آچقلق. (وضوح وتعقید مسئله‌سی)

ئه‌یته‌چه‌ك معنی‌نك جیگل آڭلانورلق بولووی، ایکی تورلی آڭلارغه یول قالدرلماو - «اسلوبنك آچقلغی» دیب آتالا. آچقلقنی بوزا طورغان کوب، سببلر بار، بولارنك کوبره‌ك اوچری طورغانلری اوشبولر:

۱) آوازلری بر بولوب معنی‌لری باشقه بولغان سوزلرنك (الفاظ مشترکه - آمانیم) اورنسز قوللانلولری. مثال: مین اوزك‌ده یالقاو، خاتونك بولماغان (توقای)؛ ناچار که‌غه‌زگه اوچسز قلم بله‌ن یازلغان خطك مینده بیك آور تأثر قالدردی.

«بولماغان» سوزی ایکی معنی‌ده یوری: ۱) اوکماغان، ۲) یوق. «اوچسز» سوزی اوچ معنی‌ده یوری: ۱) اوتکن توگل، طوپاس، ۲) آرزانلی، ۳) چیگی یوق.

بزنك تلمزده موندی سوزلر بیك کوب. آلارنك اورنسز قوللانلووی قای بر وقت ایکی تورلی آڭلارغه یول قالدروب، اسلوبنك آچقلغن بوزا.

۲) قوشمتا ویاردملکلرنك تییشلی اورنلرنده قویلمی قالووی. مثال: بندی: ایمان، مرحمت، شفقت، محبتکه تمام (توقای). مونده «مرحمت» سوزندن صوڭ بر «که» قوشمتاسی، یاکه «محبت» دن اوّل «و»، «هم» کبك بر جیبو یاردملکی قویلورغه تییشلی ایدی. شولارنك قویلماوی جیگل آڭلاوغه ضرر ایته.

۳) طنشلرنك طبیعی اورنلرنده قویلماوی. شول اوق مثالده «ایمان» بله‌ن «مرحمت» سوزی آراسنده کیری اوتور (،) قویلغان. بو طنش ایکی نه‌رسه‌نك بر خصوصیتده اورتاق بولوون آڭلاتا: ایمان‌ده بندی، مرحمت‌ده بندی دیب اویلارغه ممکن.

٤) جمله کیسه‌کلرینك طبیعی اورنلرنده قوللانلماوی. مثال: مین آلتی قوراللی کشی کوردم. بر سوزگه ایکی بیلگلوچی کیلوب، برسی صان بولسا، بو صوڭغیسی بیلگیله‌نه‌شنك یانده بولورغه تییش ایدی. یوغارغی مثالده «آلتی»، «قوراللی» دن صوڭ کیلو سببلی، قورال آلتیمی، کشی آلتیمی دیب ذهنگه کیلورگه - ایکی تورلی آڭلارغه ممکن. طبیعی تزلش: هه‌مه‌سی قوراللی آلتی کشی کوردم، ره‌وشنده بولورغه تییش.

۵) بیك کوب اییه‌رچنلری بولغان اوزون جمله‌لر قوللانو. مثال:

بره‌ر چیت مملکت سیاحینه بر بر سبب ایله (قزانلیلرنك بیك ایلکدن بیرلی اوزلرینك براق هم هر جهتدن بیك تکلفسز اولغان قالالرن آتاب یوروتولرنچه) «شرقنك ماتور قالاسنده» (یعنی قزانده) قوناق اولورغه، آنك اوراملری بوینچه آرلی بیرلی یورورگه طوغری کیلسه، اول یوروگانده‌ده تگی ایك جاذبه‌لی سحرلی «شهر زاد حکایه‌لری» هم باشقه بعض بر سیاحلرنك سیاحتنامه‌لرینك اوشبو قالا

حقنده‌غی خیالی وخفی اولغان توتونلی تصویرلوینه قاراب، گل اوزینك طشقی قانی ودقتسز نظرلری ایله شهرده نی بار، نی یوق ایدکبنی آڭلامی یوروسه وشول وقت آڭا بره‌وسی کیلوب: „مونه بو قالاده پیغمبرنك (محمد علیه‌السلامنك) اییه‌رچنلری شوشی کونده شهر خلقینك فقط آلنیدن بر قدرسینی‌گنه تشکیل ایته آلدقلری وعموما قالانك روسلردن اولغان اهالیسی آراسنده کوزگه سیره‌ك‌گنه توشدکلری حالده، دقتنی جلب ایده‌رلك اولوب مسلمانلر مدنیتی‌نك مرکزلگی صورتینی آلوب طورالر: عرب، تورك هم تاتار تللرنده هر تورلی نشریاتنی روسیه‌ده‌گی مسلمانلرنك هر ولایته‌گیلرینه طاراتالر هم ئه‌یتورگه ممکن بتون مشرقغه طاراتالر“ دیب، ئه‌یتوب صالسا اول غایت فزق وطاك عجبکه قالدورلق بر اشکه اوچراغان بولور ایدی. (زکی ولیدیدن).

٨

اویغنلق.

اویغنلقنك لغت معنی‌سی بر نه‌رسه‌نك ایکنچی نه‌رسه‌گه تمام یاراب، یاتوب، یاغملی بولوب طۆرووی دیمه‌کدر. بلاغت تلنده، اویغنلق دیب، سوزنك معنی‌گه کامل رەوشده مطابق بولووینه ئه‌یته‌لر. یازوچی نیندی معنی‌نی ئه‌یتورگه تله‌سه، آنك کیترگه‌ن سوزلری شول معنی‌نی بۆتۆن خصوصیتلری بله‌ن آڭلاتورلق بولورغه تییشلی. سوز - قالب، معنی - آڭا قۆیۆلغان معدن بولسون.

اسلوبنك تۆب شرطلرندن بولغان بو صفتنی بۆزا طۆرغان کوب نه‌رسه بار، آلارنك بیلگلیره‌کلری توبه‌نده‌گیلر:

١) معنی‌دەش سوزلر (الفاظ مترادفه - سینونیم) نی اورنسز قوللانو. هر تلده عادی معنی‌لری بر معنی بولغان کوب سوزلر بار. بولر عادتده بر معنی‌ده‌اولك یۆرۆسه‌لرده، اوزلرینك بیك نچکه آیرمالری بولا. یازغانده، معنی‌نك نچکه خصوصیتی بو ایکی سوزنك قایوسن تله‌سه، شونی قوللانو تییش. بوقسا، سوز بله‌ن معنی آراسنده نچکه مناسبت قارالماغان - اویغنلق تابلماغان بولا.

معنی‌دەش سوزلرگه مثال: کیره‌ك، تییش؛ قاراق، اوغری؛ بۆرۆنغی، ایسکی؛ نازك، نچکه؛ آور، صالماق؛ توگه‌ره‌ك، یۆمری هم باشقه‌لر.

„ایسکی“ بله‌ن „بۆرۆنغی“ عادتده بر معنی‌ده یۆریلر. لکن آیرلورغه تییش اورنلری‌ده بولا: ایسکی مصر توگل، بۆرۆنغی مصر، ایسکی ئه‌یبرلر یۆرطی توگل، (موزه خانه) بۆرۆنغی ئه‌یبرلر یۆرطی. کیره‌ك - طشقی سبب تله‌وی بله‌ن

لازم دیمه‌ك بولا، اما „تیبیش“ - وجدان بوینچه لازم. کشی غیبتندن قورقوب‌غنه عبادت قیلغان کشیگه „نامازغه باررغه کیره‌ك“ اما وجدانی تلەب قیلغان کشیگه „نامازغه بارو تیبیش“ تعبیرلری اویغن کیله.

روسچه اوقو کیره‌ك، چونکه حیات شونی تلی، ملی تلنی هر کم سۆیه‌رگه تیبیشلی. معنی‌ده‌ش‌سوزلرده‌گی‌شول‌نچکه‌خصوصیتنی‌رعایه‌قیلماو-اسلوبنك‌اویغلغن‌بۆزا.

٢) معنی‌نك تله‌وندن آرتق سوزلر قوللانو، ضرورتسز بر اوك سوز وجمله‌نی تکرار قیلو. مثال:

اوتدیلر ایندی اوتوب کیتکان بۆتۆن اش اوزدیلر،

هر بری یوغالدیلر، تاشلاندیلرده طوزدیلر. (احسن قورماشف).

واقف جلالنك بیك کوب نه‌رسه‌لرنده بوندی تکرارلر اوچری.

عرب بلاغتینك ایجاب، اطناب، مساوات دیگه‌ن قانونلری - شول اویغنلق مسئله‌سی‌در.

٩

آهَك.

اثرنك تلنده، ئه‌بتلووی جیکل، ایشتلووی خوش ویاغملی سوزلر قوللانو، طبیعی آغملی بولو خصوصیتن «اسلوبنك آهکی» دیب ئه‌یته‌لر.

آهکنی بۆزا طورغان سببلرنك کوبره‌ك اۆچری طورغانلری اوشبولر:

١) ایشتلووی بر تۆرلی بولغان آور آوازلرنك بر یبرگه جییلوب کیلولری. مثال: قاردن آق، سۆتدن‌ده آغراق، آقدن آق (توقای)؛

تۆزغۆن تۆزغونغه ئه‌یته‌در، تۆزغۆن تۆزغونغه اۆچادر (دردمند).

٢) کوب ایجکلی‌سوزلرنی‌قوللانو. مثال: کیلگه‌له‌شدرگه‌له‌رمن، اشله‌تدرتدرەمن.

آهك مسئله‌سنده عرب بلاغتینك «فصاحتن» - تنافرالحروف، تنافرالکلماتن خاطرگه آلورغه کیره‌ك.

آهکنك عادتدن طش بر گوزه‌للك بله‌ن تابلغانینه مثال ایتوب دردمندنك، «بللو» سن، «بز» و «کارابن»؛ سعید رمییفنك «کوکللی بولمادم»، «کولسونلر» کبك شعرلرن تیکشررگه کیره‌ك.

سۆاللر: افاده بله‌ن اسلوب آراسنده آیرما نه‌رسه؟ اسلوبنك تۆب شرطلری نیچه؟ صافلقنی نیچه نه‌رسه بۆزا؟ اجنبیلك، قبیله‌چیلك، بۆرۆنغیلق، یاصالمالق نه‌رسه؟ آچقلقنی نیلر بۆزا؟ اویغنلق نه‌رسه؟ نیلر بۆزا؟ آهکنی نیلر بۆزا؟

بو بیرده اوتکه‌نلرنك همه‌سینه درسلکده بولماغان مثاللر تابوب یازار اۆچۆن صنف طشنده بر انشا بیرلورگه تیبشلی.

١٠

اسلوبنڭ تورلری.

ساده اسلوب، تصویری اسلوب.

کوڭلده‌گی معنی‌نی ایکی تورلی افاده قیلو ممکن: ١) عادی ره‌وشده ئه‌یتوب بیرو، ٢) آڭلاتورغه تله‌گه‌ن ئه‌یبرنڭ جانلی صورتن کوز آلدینه کیترلك، یا که عقل وذهن بله‌گنه بلنه طورغان معنوی نه‌رسه‌لرنی گه‌وده‌له‌ندرلك ره‌وشده بیان قیلو.

شول اعتباردن اسلوبلر ایکیگه بولنه‌لر: ١) ساده‌اسلوب، ٢) تصویری‌اسلوب.

ذهنده‌گی معنی‌نڭ نیدن عبارت ایکه‌نلگی عادی سوزلر بله‌ن ئه‌یتوب بیرلسه، بونی «ساده اسلوب» دیب آتیلر. اگرده بیان قیلاچاق ئه‌یبرنڭ جانلی صورتی کوز آلدمزغه کیلورده‌ی یا که معنوی نه‌رسه‌لرنی گه‌وده‌له‌ندرورده‌ی ره‌وشده افاده قیلنسا، بوڭا «تصویری اسلوب» دیلر.

بز „آرسلان، ایشکدن چقدی‌ده، میدان اورتاسینه یاتوب، تیره یاقده‌غی خلقغه قاری باشلادی“ دیمز. سعید رمییف شول اوق معنی‌نی منه نیچك بیان قیلا:

ایشکدن، قرده اوسکان زور آرسلان
مهابت کیلوب چقا، لاپ لوپ باصوب؛
چقاده بار خلقغه بر کوز آتا،
خلق شونده قورقنچلی اویغه باتا؛
آرسلان ایرنوب‌کنه بر ایسنی‌ده،
یالن قاغوب، میدانده بیرگه یاتا. (پیرچاتکه‌دن)

منه بو ایکی تورلی افاده‌نڭ اوّلگیسی «ساده اسلوب»، ایکنچیسی „تصویری اسلوب“ بولا. چونکه بونسنده ئه‌یبرنڭ جانلی صورتی بیرلگه‌ن. دردمندنڭ „بللو“ سی، „کاراب“ ی، سعید رمییفنڭ شول „پیرچاتکه“ سی، „تاڭ وقتی“ وباشقه‌لری تصویری اسلوب بله‌ن یازلغانلر.

١١

اسلوبنی تصویری یاصی طورغان سببلر.

اسلوبنی تصویری یاصی طورغان سببلر کوب. بولرنڭ مهمره‌کلری توبه‌نده‌گیلر:
١) صفتله‌و، ٢) اوخشاتو، ٣) استعاره، ٤) کنایه، ٥) مجاز، ٦) جانلاندرو، ٧) تکرار، ٨) خطاب، ٩) مبالغه، ١٠) بر برینه کیری بولغان نه‌رسه‌لرنی برگه کیترو (تضاد ومقابله) هم ١١) مصقللاو (ایرونیه - تهکم).

صفتله‌و. ئه‌یته‌چك نه‌رسه‌نك صورتن آلدمزغه کیترو اوچون، آنك صفتلرندن برسن، یا که بر نیچه‌سن آکلاتا طورغان سوز وجمله‌لر قوللانو بلاغت تلنده „صفتله‌و“ دیب آتالا. „صو“، „اورمان“ منه بولر بره‌ر ئه‌یبر. بو سوزلرنك اوزلرنگنه کیترسه‌ك، طڭلاوچیغه بیلگلی بر صورت بیره آلمیبز. صو - بر „تامچی“ ده صو، „بلغه“ ده، „دیڭگز“ ده صو. اگرده شوڭا بر صفت قوشوب „آغم صو“ دیسه‌ك، ئه‌یبرگه بیلگلی بر صورت بیرگه‌ن بولامز. قارا اورمان، قارانغی تون، یه‌شل اورمان سوزلری‌ده شول جمله‌دندر. بیان قیلناچاق نه‌رسه‌نك جانلی صورتن بیرو - تؤب شرط بولغانغه، ادبی وشعری اثرلرده صفتله‌و یش اوچری. مثال: (توقایف شوره‌لینی صفتلی)

نه‌رسه بو؟ قاچقنمی، جنمی؟ یا اوره‌کمی نه‌رسه بو؟
قوت اوچارلق، بیك کیلشسز، ئه‌لله نیندی نه‌رسه بو؟
بورنی که‌بکه‌کری بوگولگه‌ندر تمام قارماق کبی،
توز توگل قوللر، آیاقلرده، بوتاق، تازماق کبی؛
یالتری یالت یولط کیله‌در اچکه باتقان کوزلری،
قوت اوچار، کورسه‌ك اگر تونله توگل کوندوزلری؛
یابیالانغاچ، نه‌بنه‌زك، لکن کشی توسلی اوزی،
اورتا بارماق بویلغی بار، ماڭلاینده موگوزی؛
که‌کری توگلدر مونك بارماقلری بیك توز توزن،
تیك کیلشسز هر بری‌ده یارتی آرشیندن اوزون.

اوخشاتو - ئه‌یبرنك بر صفتن بیان اوچون، شول صفت بله‌ن خلق قاشنده تانلغان ایکنچی بر نه‌رسه‌گه چاغشدرونی، بلاغت تلنده، «اوخشاتو» دیب آتیلر.

مثال: (مجید غفوری ایلیکتریك فاناری حقنده)

براق بیردن کورنه‌سز یولدوز کبی،
یاقن بیردن قاراغانده کوندوز کبی؛

هیچ کشیگه سوز قوشمیسز هیچ وقتده،
اوز اوزینه تیك تابماغان بر قز کبی.

اوخشاتوده دورت ماده بولا: ١) اوخشاوچی، ٢) اوخشاتلمش، ٣) اوخشاتو قیدی ٤) اورتاق صفت

یوغارغی مثالده: «ایلیکتریك فاناری» - اوخشاوچی، «یولدوز»، «کوندوز»، «قز» - اوخشاتلمش، «کبی» - اوخشاتو قیدی، «یاقتیلق» هم «مغرورلك» - «تیك تابماوچیلق» - اورتاق صفت.

تلمزده اۈخشاتو قیدلری دیب .توبه‌نده‌گی سوزلرگه ئه‌یته‌لر: کبی، کبك، کوك، تۈسلی، شیکللی، ده‌ی، دای.

استعاره- استعاره‌نك لغت‌معنی‌سی بور چقه آلو دیمه کدر. بلاغت‌تلنده استعاره دیب، بر سوزنی اوز بنك اصل قویلغان معنی‌سندن باشقه اورنده قوللانوغه ئه‌یته‌لر. «تاش یۈره‌ك»، «تیمر قول» دیسه‌ك، استعاره‌بولا. چونکه «تاش» و «تیمر» سوزلری اوزلر ینك اصل قویلغان معنی‌لرندن باشقه اورنده قوللانلغانلر.

استعاره اصلده باری بر اۈخشاتو. آیرماتیك شونده‌غنه: اۈخشاتوده یوغارغی دورت ماده‌نك همه‌سی کیترلگه‌ن بولا؛ اما استعاره‌ده بولارنك‌بر نیچه‌سی تۈشوب قالا.

اول تاش کبی قاتی‌یۈره‌کلی دیسه‌ك، اۈخشاتو؛ اماشونده‌غی اۈخشاتوقیدی (کبك) بله‌ن اورتاق صفتنی (قاتی) قالدروب «تاش یۈره‌ك» دیلسه، استعاره بولا.

قای بر وقت استعاره‌ده اۈخشاتلمش‌ته باشقه همه ماده‌لر تۈشوب قالا. مثال:

اوطرام مین تیمر چیتلك اچنده،
قانی قایغی آچی حسرت اچمده. (توقای)

مونك اصلی: تیمر چیتلك کبك تار زندان اچنده اوطرام، بولوب، اۈخشاوچی (زندان)، اورتاق صفت (تار) هم اۈخشاتو قیدی(کبك) نك اۈچسی ده تۈشوروب قالدرلغان.

اۈخشاتو هم استعاره اوچۈن مثاللر:

تالك لطیف، طوغدی قۈیاش، اوینادی، کۈلدی نورلری؛
اۈچدی طورغایلر، اوقی قرآن خدای بلبللری. (اوقماصی)
(اوله‌نلرنك) تۈرلیسندن چغوب طورا تۈرلی ایسلر،
بعضسینه آصلنغان آل نیمشلر،
صراط کیچوب فردوسده اوطرغاندای،
شاد اولاراق اوطرامز، بز دوست ایشلر.
اوفا، قریم صحرالری فردوسده‌ی،
مونده یۈرسه‌ك، بار قایغیلر ایسکه تۈشمه‌ی؛
هواسی صاف — سرخاولرغه شفا بولا،
صولری، آغوب یاتا، صاف کۈمۈش ده‌ی.
(مجید غفوری.)

مینم سۈیۈب جیککه‌ن آتم - قارا بله‌ن تیمر کوك،
سز بوغنده آیغه قاریم - اولده یالغز مینم کوك. (غلق جرلرندن)

(ایرته‌نگی وقت) آلتن تاوی آرتندن قۇیاش کۆله،
یارتی قاراب، اوینی بزگه اوزی پۇصقان.
بۇلۇطلار آخاقلانغان آلتن قاتناش،
چیره‌ملرنڭ کوزی یه‌شلی نور آرالاش؛
بختلی تاڭ، یاکا تاکنی قۇتلاو اۆچۆن،
اورمان اچن شگفرداتا بر صاندوغاچ.
تاڭ چیشمه‌سی چر چر کوزدن یاشن قۇیا،
یۇلدۇزلر جلتر جلتر نورن جویا؛
تاو بویلری، ایته‌کلری ایسه‌نل‌شدی،
آغاچلر بر برسینه باشن ایبه.
. . . .
کوبه‌له‌کلر کیینه‌لر چه‌چه‌ك قۇچۇب،
قارلوغاچلر اویناشالر تیز تیز اۆچۇب؛
تاڭ وقتی لطافتن چه‌چوب اوتدی،
کۆلۇب چقدی قۇیاش بزگه ایسه‌نل‌شوب. (او قماصی.)

کنایه ـ کنایه لغتده چیتل‌توب ئه‌یتو دیگه‌ن سوز. بلاغت تلنده کنایه دیب، آرالرنده اچکی اۆخشاشی بولغان ایکی نه‌رسه‌نڭ برسن سۇیله‌ب ایکنچیسن، آڭلاتوغه ئه‌یته‌لر. مثال:

شاولی دیڭگز، جیل ئۇره‌در،
جیلکانن کیرگه‌ن کاراب؛
تۇن وکۆندۇز اول یوزه‌در،
یول بارا یات ایل قاراب.
چقدی جیللر، قوبدی دولقن،
تارتا بزنی جان صۇراب. (در دمند)

صو دیڭگزی بله‌ن بنی آدم حیاتی آراسنده اچکی بر اۆخشاش بار: دیڭگزگه تۇشکه‌ن کارابلر صاو سلامت یارغه ایرشولری ممکن بولغان کبك، قای بر وقت آلار قوتلی جیللر، دولقنلر سببلی صو تۇبینه کیتوب هلاك بولولریده اۆچری؛ ـ کاراب دیڭگز اۆستنده بارا، لکن آلده‌غی ساعتده نی بولاچاغی معلوم توگل، اول یارغه چغارمی، یا که صو تۇبینه کیته‌رمی؟ دنیاده‌غی قوملرده حیات دیڭگزینه تۇشۇرلگه‌ن کارابلردر. بولارنڭ‌ده کیله‌چه‌گی بیلگیسز: بو قوملر صاو سلامت یه‌شه‌یه‌چه‌کلرمی، یا که سیاست، اقتصاد وصوغش دولقنلری اچنده بیر یۇزندن یوغالاچاقلرمی؟

دردمند صو دیگگزن تصویر ایته‌ده اوز خلقمزنڭ یازمشن آڭلاتا. بو ایکی‌نڭ آراسنده‌غی اچکی اوخشاشی اوستینه، اثرده‌گی قای بر سوزلز (ایل کارابن)ده بوڭا یارده‌م ایته‌لر.

کنایه‌نڭ‌ده توبی اوخشاتو. لکن مونده اوخشاتو ماده‌لردن برسیده آچق کیترلمی. اوخشاش اچکی وتیره‌نده بولا. خلق مقاللرینڭ کوبی، مه‌ثه‌للرنڭ همه‌سی، سعید رمییف، هم توفاینڭ «پیغمبر» آدلی اثرلری کنایه‌گه کره‌لر.

مجید غفوری «صارقنی کم آشاغان؟»، «جانوارلارغه کیلگه‌ن اوله‌ت» دیگه‌ن مه‌ثه‌للرنده حیوانلر آراسنده‌غی واقعه‌لرنی سویلی. لکن بز آندن آدملر حیاتنده‌گی حاللرنی آڭلیمز.

کنایه بله‌ن استعاره‌نڭ توب آیرماسی بار: استعاره‌ده سوزنی اوزینڭ قویلغان معنی‌سنده آڭلارغه ممکن بولمی (تیمر قول)؛ اما کنایه‌ده بر حادثه‌نی سویله‌ب ایکنچیسن آڭلاتورغه تله‌نسه‌ده، آنی شول اوزینڭ طوری معنی‌سنده اوك آڭلارغه‌ده یول بولا: سعید رمییف «پیغمبر»نده اوزینه الهام کیلو مینوتن آڭلاتورغه تلی، لکن بز بو اثرنی شول طشقی معنی‌سنده آڭلاب مونی پیغمبرلرگه وحی کیلوون تصویر ایته دیب‌ده قاری آلابز.

مجاز. بو اثرده مجاز سوزی مجاز مرسل معنی‌سنده آلنا. مجازنڭ لغت معنی‌سی اوتمه‌ك. بلاغت تلنده مجاز دیب، آرالرنده یاقنلق (علاقه) بولغان ایکی ئه‌یبردن برسینڭ اسمن ئه‌یتوب، ایکنچیسن آڭلاوغه ئه‌یته‌لر. بو یاقنلقلرنڭ توری بیك کوب. بیلگیلیره‌کلری توبه‌نده‌گیلر:

١) اش بله‌ن قورال آراسنده‌غی یاقنلق: آنڭ قلمی یاغشی. (یازووی).

٢) ئه‌یبر بله‌ن آنڭ ایبه‌سی آراسنده‌غی یاقنلق: کریملر یانوب بتکه‌ن (یورطلری)، صادقغه اوطروب قایتدم. (آرباسینه).

٣) اثر بله‌ن آنی طودروچی آراسنده‌غی یاقنلق: فاتح کریمینی یاراتوب اوقیم. (اثرلرن).

٤) اورن بله‌ن آنده بولوچیلر آراسنده‌غی یاقنلق: مجلس توبه‌نده‌گی نرسه‌لرگه قرار بیردی. (مجلسده‌گی خلق).

٥) ئه‌یبر بله‌ن آنڭ اچنده‌گی نه‌رسه آراسنده‌غی یاقنلق: تاغی برچنایاق اچ. (چه‌ی). آول آیاقغه باصدی، آول کوته‌رلدی، عربستان ترلدی، آمریقا یاوروپانی اوزدی.

٦) ئه‌یبرنڭ کیسه‌گی بله‌ن بوتونی آراسنده‌غی علاقه: باشڭ یوغالور، بر قازاقنڭ مڭ باش جلقیسی بار.

۷) برلك بلەن كوب آراسندەغی یاقنلق: برلك آڭلاتا طورغان سوزنی ئەیتەبزدە، آنك بلەن جنسدەش بولغان كوب نرسەنی آڭلیمز. مثال:

طوغ یاكادن معرفتلی آنادن!
یوغیسە سین، ئەی تاتار،
بل، بتەسك، دی، نادان. (سعید رمییف.)

موندە „تاتار" سوزی برلك كیترلگەن. لكن بز آناردن آیرم بر تاتارنی توگل، تاتارلرنی آڭلیمز.

مبالغە. معنی‌نی قوتلیرەك رەوشدە افادە اوچون، بر نەرسەنی طبیعی مرتبەسندن بیك آرتدروب یا كە كیمتوب سویلەو بلاغت تلندە „مبالغە" دیب آتالا.

بر سوزنی كوب مرتبە ئەیتكەنلكنی آڭلاتو اوچون: مین آنی سیگا مڭ قات ئەیتدم ایندی دیلر.

كوز یاشی یلغا بولوب آقدی، ئینە اوچی قدرلی گنە؛
یوزلرندە قزلرنڭ اوطلر یانا،
قارارغە كوز یوممیچە قویاش (او) یالا،
یورگەندە آرلی بیرلی بر اش بلەن
بیرلر كوكلر، تعظیم ایتوب، ایپلوب قالا. (سعید رمییف.)

مبالغەنڭ ادبی قیمتی اوچون آنڭ طبیعی بولووی شرط.

خطاب. بیان قیلا طورغان فكرگە جان‌بیروچی — اسلوبنی تصویری یاصاوچی سببلرنڭ برسی خطابدر. خطاب لغت معنی‌سندە اندەشو دیمەك بولوب، بو اورندە ندا خصوصیتن‌دە اچینە آلا. بلاغت تلندە روحكدە اویانغان بر تأثرنی قوتلی رەوشدە آڭلاتو اوچون، سوز اورتاسندە اللهغە، طبیعت وبازەشقە یا كە باشقە نەرسەلرگە مراجعت قیلونی „خطاب" دیب آتیلر.

آللرن بلگەن تاتارلرنڭ
تیك سین، بر الله!
ئەیت!
بتەرلرمی ایكەن تاتارلر یبر یوزندن،
ئەللە بلورلرمی ایكەن خطالرن بر آلدە؟ (سعید رمییف).

تكرار. معنی‌نی جانلی وقوتلی رەوشدە آڭلاتو اوچون بر اوك سوزنی قات قات ئەیتو بلاغت تلندە „تكرار" دیب آتالا، مثال:

صزلا، صزلا، صزلا، كوكلم،
صزلا بر توقتامیچە،

صزلا آیلر، صزلا یللر،
صزلا تۆن یۆقلامیچه،
صزلا، صزلاب، سبن محبت
یالقنن گوللر یاصا،
مه‌گگی حسرت هم قارا تۆن
یللرن کۆنلر یاصا.
(سعید رمییف).

ئه‌بنه ایرته‌نگی نامازغه بیك مانور موگلی اذان،
ای قازان، دردلی قازان، موگلی قازان، نورلی قازان!
مونده‌در بزنك بابایلر تورلری پۆچماقلری،
مونده‌در دردلی کوگلنك حورلری، اۆجماخلری.
(توقای).

مین حیات ازله‌دم، حیانده معنا ازله‌دم، حیاتنك بارلق راحتلرن فدا قیلدرر مرتبه‌ده قدسی بولا آلورلق ایدییال ازله‌دم. مونی کم ازله‌مه‌گه‌ندر! لکن تابوچی بولغانمی؟
(مرحومنك دفترندن).

دردمندنك «بوزلوم مانا آلمادم»ی‌ده تکرار اۆچۆن مثال بولورلق اثرلردندر.

سوزنی اورنسز تکرار اسلوبنی بۆزا طۆرغان سببلردن. اسلوبنی تصویری یاصاوی اۆچۆن تکرارنك طبیعی بولووی، معنانك قوتلی افاده قیلنوونه خدمت ایتووی شرط.

جانلاندرو. (تشخیص وانطاق). جانسز ئه‌یبرلرگه جان بیروب، آلاردن جانلی نه‌رسه‌لرده‌گنه بولا آلا طۆرغان اشلرنی اشله‌تو، ذهن وعقل بله‌گنه بلنه طۆرغان معنوی نه‌رسه‌لرنی گه‌وده‌له‌ندروب (ته‌ن ایتوب) تصویر قیلو بلاغت تلنده جانلاندرو دیب آتالا. مثال:

(سعید رمییف آولغه قاراب سۆیلی).

کور آیکنی، قایده بار بو،
بر عجائب بیت نوری!
نیندی نورلر صاچراتوب اول
اوینی نه‌ق نورده بۆزه،
نه‌ق کۆله، نه‌ق یلمایا، نه‌ق
یوری به‌غرگنی اۆزه.

شول‌اوق شاعردن:

اویلانام، اویمه باتام،
طۇرمیمن، اوزم یاتام...
یاتماس ایدم‌ده ییبه‌رمی
آتادن قالغان خطام.
خطام تیره‌ن، تامری یراق،
بۇتاغی دنیا قابلاغان،
قابلاغان‌ده طۇرا، طۇرا هامان،
یافراغن‌ده قاقماغان... الخ.

توقایفدن:

کۇزگی تۇن. مین یۇقلی آلمیم: اۇی توړنده جیل جلی؛
جیل جلامی، آچ ئولمنك قورقوسندن ایل جلی.
ـ ایك سۇیۇکلی اشچی اولادم بو یل آچ قالدی دیب،
ایزگی شفقتلی آنامز، مرحمتلی ییر جلی.

دردمندن:

مسافر کم، جهانغه باصدی بۇطنی،
بیبندی آژغروب آنی زمانه...
اۇیۇب چرگان امیدنی... تۇرتدی اوطنی ـ
جۇتۇب اوطلرنی .. کیندی... یانا... یانا...

توقایدن:

بر شترداونی ایشتسه‌م، آوزمه جانم کیله،
شیکل‌نه‌م، شلته قیلورغه ئه‌لله وجدانم کیله.

بر برینه قارشی بولغان نه‌رسه‌لرنی یه‌نه‌شه کیترو. بر برینه قارشی بولغان نه‌رسه‌لرنی یه‌نه‌شه کیترو ئه‌یته‌چه‌ك فکر ومعنی‌گه جان وصورت بیره. بو ره‌وشلی بیان‌ده اسلوبنی تصویری یاصی طۇرغان سببلرنك برندن صانالا. مثال:

قالوب مونده ناچارلر ـ تۇرلی چوب چار،
وقتسز کیتدیلر حرمتلی جانلر.
قهرمانلر اوتوب کیتدی‌ده باردی،
مقامن طۇتدی شول یالقاو ایشانلر.
بار ایردی بتمه‌بز دیب اویلاغان چاق،
نیچك ئه‌یله‌ندروب صوقدی زمانلر!

قوروب گوللر بزم گول باقچه‌سنده،
طوروب قالدی قیبار، شالقان، صوغانلر.
(مجید غفوری).
دنیاده طورساك، کوررسك هر کونی بر انقلاب،
بر کونی یوواش طورر، ایرته‌نگیسن کیته‌ر دولاب.
اول سینی، ایسکه‌نجه‌گه قصقان کبی، قصار، واتار،
بر وقت تارتور اوزینه، بر وقت چیتکه آتار.
(م. غفوری).

مصقللاو. (ایرونیه - تهکم) سوزنی کیری معنی‌سنده قوللانوب، یامانی ماقتاب، کولوب، سویله‌و «مصقللاو» دیب آتالا. مثال:

(غفوری ایسکی فکرلی نادان بر آدمنی تصویر ایته).
راحت، راحت پاراخودده یوروگه‌ن وقت
عجب حکیم بر ملاغه اوچرادم،
بلنمی یاتقان ایکه‌ن بو دنیاده،
بو ملاده علم، هنر فوق‌العاده.
سوز اوزایتمی، قصقه‌غنه ئه‌یتکه‌ن وقت،
موندی عالم بولماس غربی یاوروپاده.

اسلوبنی تصویری یاصی طورغان سببلر بیك کوب. مونده آلارنك مهمره‌کلری، عادتده کوبره‌ك یوروتله طورغانلری صانالدی. براوك جمله‌ده مونده صانالغانلرنك بر نیچه‌سی بر یولی تابلورغه ممکن. کتابده کیترلگه‌ن مثاللرده موندیلر کوب.

تصویری اسلوب کوچله‌نو نتیجه‌سی بولورغه یارامی، هم بولاده آلمی. روحده اویانغان معنی‌نك قوتی آنی اوزی یاصاب چغارا. هم شول وقتده‌غنه آنك ادبی قیمتی بولا آلاده.

تصویری اسلوب- اثرنك زینتی دیب‌کنه قارالماسقه تییش. اگر اول معنی‌نك ته‌وندن طبیعی ره‌وشچه کیلوب چققان بولسا، آنك ادبی قیمتی زور. چونکه اول ئه‌یته‌چك فکرنك بوتون، جانلی وقوتلی ره‌وشده آکلانووینه خدمت ایتکه‌ن کبك اوقوچیغه تأثیرده کوچلی بولا. تصویری اسلوب یازوچینك سوزگه اوستالغندن توگل، بلکه روحی شول ره‌وشلی حس وخیال قیلووندن طووا.

شاگردکه مسئله: ١) ادبی اثرلرنی تیکشروب، بر موضوع حقنده یازلغان نه‌رسه‌لردن برسی ساده اسلوب، ایکنچیسی تصویری اسلوب اولغانغه مثاللر تابوب یازارغه، ٢) اسلوبنی تصویری یاصی طورغان سببلرنك برینه ادبیاتدن مثاللر یازوب بیررگه.

۱۲

نظم، نثر هم وزن مسئله‌سی.

اثرلرنڭ تل واسلوبنده، بر برندن بیك نق آیرلا طورغان، دخی ایکی تور بار: ۱) نظم، ۲) نثر.

نظم بزنـگچه کویلی دیگه‌ن سوز. ادبیات تلنده، نظم دیب، اثرنڭ اسلوبی وزن هم قافیه کوزه‌تلوب توزلگه‌ن بولوغه ئه‌یته‌لر. بو ایکی صفت کوزه‌تلمه‌سه، نثر دیب آتالا: دیمه‌ك، اثرنڭ اسلوبی: ۱) منظوم، یاکه ۲) منثور بولا.

مصراع. کویله‌ب یازلغان اثرنڭ هر بر یولینه «مصراع» دیله.

قافیه. مصراعلرنڭ آخرنده ایشتلولری بر تورلی بولغان حرفلرنڭ کیلووی «قافیه» دیب آتالا.

مثال:

صوغه بارساڭ، ایرته‌ره‌ك بار: صوگغه قالساڭ، قوملانا؛
اچڭ پوشسا، چق صحراغه: آنده قوشلر موگلانا.

تاو باشنده صالقن چیشمه، چلدر چلدر آغادر.
بز قایغرمی، کم قایغرسون، عمر اوتوب بارادر.

خلقنڭ منه بو ایکی اثرنده مصراعلرنڭ آخری، «قوملانا»، «موگلانا»، «آغادر»، «بارادر» ره‌وشنده، بر تورلی ایشتله طورغان حرفلرن بله‌ن بتکه‌ن. منه بو خصوصیت قافیه بولا.

وزن. وزن لغتده اولچه‌و دیگه‌ن سوز. ادبیات اصطلاحنده، وزن دیب مصراعلرنڭ بر اولچه‌وده کیلوونه ئه‌یته‌لر.

تللرنڭ خصوصیتینه قاراب وزنلرنڭ تورلیچه بولووی. هر بر قوم نظم بله‌ن یازلغان اثرلرده وزن وقافیه‌نی شرط ایتسه‌ده، همه تللرده کویلی اسلوبنی اولچی طورغان وزنلر بر تورلی توگل. تورلی تللرنڭ نظملری تورلی وزنلر بله‌ن اولچه‌نه. وزنلرنڭ بو باشقه‌لغی تللرده بولغان آیرم خصوصیتلردن کیله.

حاضرگی کونده، تیکشرلوب، وزنی فنی یولغه صالنغان تللرده نظملرنی اولچی طورغان اوچ تورلی وزن بار:

۱) ایجکلر صاننچه، (Силлабическое)
۲) باصملر اعتبارنچه، (Тоническое)
۳) مدلر اعتبارنچه، (Метрическое)

وزنلرنك بولای اوچکه آیرلووی تللرده تابلا طورغان ایکی خصوصیتقه نیگزله‌نه: ۱) باصملر (اودارینیه‌لر) سوزنك بیلگلی بر اورننده‌غنه بولوب بولماوینه، ۲) مد حرفلرینك اوزون وقصقه‌غه بولنوب بولنمه‌وینه.

اگر بر تلده باصم (اودارینیه) سوزنك بیلگلی اورننده‌غنه بولماسا، بلکه، باشده‌ده، آخرده‌ده، اورتاده‌ده کیلووی ممکن بولسا، اول تلنك نظملری «باصملر اعتبارنچه» اولچه‌نه. روس تلی شول جمله‌دن. مثال: Тоска́ Го́родъ Стремѐніе بو اوچ سوزنك اولگیسنده باصم آخرغی ایجکده، ایکنچیسنده باشده، اوچنچیسنده اورتاده. عموما روس تلنده باصم سوزنك بیلگلی بر اورننده‌غنه توگل - هر بیرنده کیلورگه ممکن. شونگا کوره، روس تلینك نظملری «باصملر اعتبارنچه» دیب آتالغان Тоническое وزن بله‌ن اولچه‌نه: آنده باصملرنك نوبتلشووی، بر ته‌نگه‌لده بولووی کوزه‌تله. نیمس تلنده شول جمله‌دن صانیلر.

اگر بر تلده باصم سوزلرنك بیلگلی بر اورنلرنده‌غنه - یا اولگی ایجگنده یا اورتاسنده، یا آخرنده‌غنه - کیله طورغان بولسا، اول تلده‌گی نظملر «ایجکلر صاننچه» دیلگه‌ن وزن (Силлабическое) بله‌ن اولچه‌نه‌لر. فرانسوز تلنده‌گی همه سوزلرنك باصملری صونگغی ایجکده‌گنه کیله طورغان بولغانغه، بو تلده‌گی نظملرنی شول «ایجکلر صاننچه» اولچیلر. پالاك تلنده باصملر آخرغی ایجکنك آلغی یاغنده‌غیده‌غنه تابلغانغه، پالاکچه نظملرنك وزنی‌ده شول ایکه‌ن.

اگر بر تلده مد حرفلری اوزون وقسقه‌غه بولنسه، اول تلنك نظملری «مدلر اعتبارنچه» وزنگه صالنا (метрическое). بونگا مثال ایسکی لاتین هم عرب تللری.

عربچه‌ده مدلر تیگز ایکیگه آیرلغانلر: ۱) اوزون مدلر، ۲) قصقه مدلر.

اوزون: قصقه:

واو - ضمه - یقول - قافدن صونگ واو - اوزون مد، لام‌ده ضمه - قصقه مد؛
الف - فتحه - بیان - «ب» ده فتحه - قصقه مد، یادن صونگ الف اوزون مد؛
یا - کسره - تلمیذ - «ت» ده کسره - قصقه مد، «م» دن صونگ یا - اوزون مد.

مونده‌ی تللرده وزن مدلر اعتبارنچه - اوزون وقصقه مدلرنك معلوم ره‌شچه نوبتله‌شوب کیلووندن عبارت بولا.

تاتارچە نظملر نیندی وزن بلەن اولچەنە؟ یوغارغی اساسلرنی قولغە طوتوب، تاتار تلینە کرسەك، شول حالنی کورەمز: بزدە مدلرنك اوزون وقسقە دیگەن تیگز ایکی تورلیگە بولنوو یوق. بس، بزدە «مدلر اعتبارنچە» ‐метрическое وزن بولا آلمی.

ایندی قالا برنچی خصوصیت ـ باصمارنك بیلگلی بر ایجکەگنە بولوب بولماوی یاغندن قارارغە.

تلمزنك سوزلرن تیکشرسەك کورەمز، بزدە باصملر سوزلرنك بیلگلی بر اورنندە تیك آخرغی ایجکدەگنە بولا(١). آلیق مثاللر: آربا، آغاچ، اولەن، اورمان، کوسەك، کیرەك، صاندوغاچ، قارا، زەنگەر، کومەك، اونلاب، مەڭگەر، قشقار، قازان، توتون.

چیت تلدن کرگەن سوزلرنی دە خلقمز اوز ایبینە تارتا: روسچەدە (дума) بزدە آنی (думá) دیب آخرغی ایجکنی باصوب ئەیتەلر. Атласъ Амéрика، Еврóпа بولردە روشچەدە باصم تورلی یردە، لکن بولرنی تاتار اوزایبینە تارتوب، همەسندە باصمنی آخرغی ایجککە کیتروب سویلی. عموما، بر آز فعللرنی آیروب قویساق، سوزلرمزدە باصم بیلگلی اورندە ـ تیك آخرغی ایجکدەگنە بولا.

موندی تللرنك نظملری «ایجکلر صاننچە» Силлабическое دیلگەن وزن بلەن اولچەنە ایدی. بس تاتارچە نظملرنك دە شول وزنگە صالنووی تییش هم طبیعی بولا.

ایجکلر صاننچە وزن ـ یاخود بارماق حسابی.

Силлабическое ـ ایجکلر صاننچە وزن، ایکی مصراعنك ایجك صاننچە برابر بولووندن عبارت. اولگی مصراعدە اون ایجك بولسا، صوڭغیسندە دە شول قدر بولورغە تییش.

دیمەك، تاتارچە نظملرنك وزنی دوروستمی، توگلمی ایکەنن بلو اوچون بز آلاردە قافیەدەش بولغان مصراعلرنك ایجکلرن صاناب چغامز. برابر بولسا، طبیعی وزنگە صالنغان بولا.

ایجك ـ باصم ـ سوزلرنك قایسی بر ایجکاری باصوبراق ـ طاوشنی بەرو بروك ئەیتلە. بوڭا «باصم» اودارینیە دیلر. روس تلندە باصم بیك آچق. اما بزدە چاق چاق غنە سیزلە. ایجك دیب سوزنك آیرم ئوزوب ئەیتلە آلا طورغان کیسەگینە ئەیتەلر. آر ـ با؛ قاپ ـ تا؛ تاب ـ دم. سوزدە نیچە ایجك بار ایکەنن بلو اوچون صاکنسز حرفلرنی

---

١) بر آز فعللر، بیگرەك دە یوقلقلری بو عمومی قاعدەدن چقغالاسالردە، بولر آز چیلق یاقدە قالا. البتە، قانون کوچ یاقغە آوا.

صانارغه کیره‌ك. سوزده سا کنسز حرف نیچه بولسا، شونچه ایجك بولا. مونده مد حرفلری بوتونله‌ی اعتبارغه آلنمی ـ صانالمی. سوز باشنده کیلگه‌ن «آ» حرفی اصلده «ئا» ـ همزه بله‌ن الفدن عبارت دیب قارالا. دیمه‌ك «آلما» دیگه‌نده مدلونی صانامیمز، هر ایکی تاوش حرفی سا کنسز ـ «ئ» ده «م» ده. مونده ایکی ایجك.

ایجك آیروغه بر نیچه مثال: آل ـ قا، تار ـ تای، به‌ی ـ ره‌م، او ـ طن، اور ـ مان، قای ـ نا ـ لر، ق ـ رق، قر ـ دق، ق ـ زل الخ.

فننك عموم تللر حقنده‌غی تیکشروودن طوغان یوغاریغی نظریه بزنك خلق جرلری، ایسکی هم یاڭا ادبیاتمز طرفندن عملده‌ده اثبات ایتلگه‌ن.

بزده خلق جرلری، دورت مصراع ایتوب یازو خطاسن تاشلاساق، شول «ایجکلر صاننچه» دیلگه‌ن وزنگه صالنغانن کوره‌بز. مثاللر:

یو ـ ره ـ گه ـ نی ـ یان ـ د ـ را ـ در ـ بر ـ مه ـ حه‌ی ـ به‌ت ـ یال ـ ق ـ نی = ١٥ ایجك.
قای ـ ده ـ بیر ـ می ـ هیو ـ ده ـ می ـ ڭا ـ بوز ـ لی ـ صو ـ نك ـ صال ـ ق ـ نی = ١٥ ایجك.
زه‌نگه‌ر کولمه‌ك، قزل یاولق، قزلر کییه، کوز بولغاچ، = ١٥ ایجك.
قارامیم دشمان سوزینه اوزمنك جانم سویگه‌چ. = ١٥ ایجك.
صوده بالقلر یوزه‌در، صو صالقنن سیزه‌در، = ١٥ ایجك.
قاشی قارا بر ماتور، یوره‌گمنی اوزه‌در. = ١٥ ایجك.

جرلرنی وزن بوینچه تیکشرگه‌نده یازلو ره‌وشلرن توگل، دورست جرلی آلا طورغان صاف خلق آوزندن کویله‌نووی بوینچه قارارغه کیره‌ك. یازلوده خطا کوب. خلق اوزی وزنی دورست بولماغان ـ ایکی مصراعده‌غی ایجك صانی تیگز بولماغان جرلرنی کوته‌ره آلمی، بولرغه اوزندن «شول، له‌ی، آو» دیگه‌ن کبك آوازلر آرتدروب، ایجك صانن تیگزله‌ب گنه جرلی. عموما، ایجك صاناغانده یازلونی توگل، اوقولونی اعتبار ایتل.

خلقمزنك ادبی ذوقی قبول ایتکه‌ن ایسکی اثرلردن «بدوام»، «کیسك باش»، «قزل آلما»، «طاهر زهره»، «بوز یکت» منظومه‌لری‌ده شول ایجك صانی بله‌ن یازلغانلر.

عثمانلیلر ئلکده عربلرگه ایه‌روب عروضده‌غی اون آلتی بحر بله‌ن اولچه‌ب یازغانلر. لکن حاضر آلارده طبیعی ازگه توشوب کیله‌لر. آلارده «ملی وزن» یا که «بارماق حسابی» دیب یورتولگه‌ن یاڭا وزن شول ایجکلر صاننچه ـ Силлабич. وزنلر.

حاضرگی شاعرلرمزنڭ طبیعی ذوقلیلری‌ده شول بولدن بارالر. بزده حاضرگی کۈنده دورت، بیش، جیدی، سیگز، اونبر، اون ایکی، اونبیش، اون آلتی ایجکلی وزنلر یۆری.

مثاللر:

دورت ایجکلیگه:

قبغاچ قاشم،
آصل تاشم،
یۆقلایق ایکه‌و؛
یۆقلا ایرکه،
یۆقلا به‌بکه،
به‌وکه‌ی، به‌للی، به‌و. (دردمند).

کیچکی اذان،
کیچکی اذان،
موڭلر، اویلر،
کیل آندن. (توقای).

بیش ایجکلیگه:

قارتایدی جهان،
گۆللرده بندی،
کیچمه‌کده زمان،
قشلرده جیتدی.
(دردمند).

بۆز هم قار اردی،
صولر یۆکۆردی،
یغلاب یلغه‌لر،
یه‌شلر توگلدی.
(توقای).

پچه‌ن بازاری،
تاتار مزاری،
بونلر ایکیمه‌س
(ایکی ایمه‌س)
های برله باری.
(اوقماصی).

«صاق صوق» به‌یتی‌ده شول جمله‌دن.

جیدی ایجکلیگه:

طاهر دیگه‌ن اسمم بار،
پاك کۆمۆش ده‌ی جسمم بار،
باشم کیسسه‌ڭ، وعلادن،
قایتمی طۆرغان اشم بار.
(طاهر زهره‌دن).

گوهر باشڭ ئه‌یل‌نوب،
آلتن ته‌نڭ بولغانوب،
دارغه آصلور ایرمیدڭ
قاراغاندای کوز بولوب.
(بوز یکت‌دن).

عزیز بالام طۆر ایندی،
اویقوڭ طویغاندر ایندی:
بوته‌ن بالا مکتبکه،
باروب طولغاندر ایندی.
(غفوری).

مجید غفوری‌نڭ «ملی شعرلر» دیگه‌ن مجموعه‌سنده بولرنڭ هر قایوسینه مثاللر بار.

سیکز ایجکلیگه:

یغلاتما گز بز یه‌شلرنی،
توکدرمه‌گز کوز یه‌شلرنی
زنهار آتام، آنام، زنهار،
اوقوتگز بز یه‌شلرنی.
(دوماوی)

یتیم بالا کبك حالڭ،
تۆسڭ صاری بوق جمالڭ،
کیتکه‌ن سنڭ هب کمالڭ
نیدن بو حالله تۆشدڭ؟
(غفوری)

ئه‌تکه‌ی اذان ئه‌یته‌درله،
ئه‌یته‌درده قایتادرلا،
شول چیگه‌ننی بیك قزغانام،
یالغز قرده یاتادرلا.
(چیگه‌ن به‌یتی)

دردمندنڭ «کاراب»ی شول وزن بلان یازلغان.

اونبر ایجکلیگه:

کوڭللی بولمادم، بولمام عمرگه
طوغانمندر طوغاندوق قایغی برله.
آیاز کیچلر بولوب کوکدن قارانسام،
قاریم اوزیولدوزمنی تیك تابا آلسام،
تابام نورسز سونەر توسلی طورا اول
جهانغه بر بیکار لعنت اورا اول.
(سعید رمییف)

باشلیق ئه‌لی سوزنی قاراحمت ایل
یاد ایتەرلر، کم بلە، رحمت ایل.
آلدمزده آت کەمیتن کورەلم،
هم میکیتن جمعتینه ایرەلم
(جمعیت توگل، جمعت اوقولا)
(توقای)

سعید رمییفنڭ «پیغمبر» ی شول وزنده.

اون ایکی ایجکلیگه:

توزلی یاقده قوشلر چورلی، هوا طومان.
نور تارالا یوواشقنه کورینه اورمان. (اوقماصی)

اون دورت ایجکلیگه:

قارلر یاوا توزولوب، تویمه، تویمه تزلوب.
مسکین فاتح اولگەن دیگەچ، کیله خلق تزلوب. (فاتح بەیتی)

اونبیش ایجکلیگه:

لطیف آغای باقچەسنده صو سیبەدر صوغانغه،
شمس کمال صوغه توشکەن، کوتوچی اورص قوغانغه (شمس کمال بەیتی)

اون آلتی ایجکلیگه:

باشماغمنڭ باشی باشقه، باصماس ایدم شول واق طاشقه،
مین آلداندم باشم یاشکه، بیرچی یکت باشماغمنی!
کونلر آرتی، کونلر اوزا، یەش یکتنڭ یوزی صولا،
سینی کورسەم، کوڭلم بولا، طوقتا، بیرم، باشماغڭنی.
(باشماق بەیتی).

بو صانالغانلر خلقده هم یازما ادبیاتمزده کوبرەك یوری طورغان وزنلردن برەر نمونه. لکن بو - کیسکن چیك توگل. وزنلر آراسنده «بارماق حسابی- ایجکلر صاننچه» وزنی ایك جیگلی هم هر تورلی قالبلرغه کررگه ایك اوڭغایلیسی صانالا.

«ایجکلر صاننچه» اولچەوندەبر نظمنڭ همەمصراعلری بر تیگز بولولازم ایتلمی. بلکه، قافیەدەش مصراعلر آراسندەغنه بونی کوزەتو ضرور تابلا. بر اوك نظمده ایکی تورلی وزن بولورغه- بر تورلی مصراعلر دورتەر ایجکلی، بر تورلیسی بیشەر بولورغه ممکن. دردمندنڭ «بللو» سی بلەن «بوزلرم مانا آلمادم» شول جملەدن.

شاعرلرمزدن سعید رمییف کوب وقت بر مصراعنی ایکیگه بولوب یازا. یا که هر مصراع آراسنده توگل، بلکه، قافیه‌دەش مصراعلر آراسندەغنه ایجك صانن تیگز یاصی. «صزلا کوکلم»، «آلدانغان»، «آول» شعرلری بوگا مثال.

بو خصوصیت خلق جرلرندەده کوب اوچری:

بنم سۆیۆب جیکسکەن آتم، آغیدلنك آریاغنده = سیگزەر ایجك،
قارا بلەن تیمر کوك، قوبلر یۆری چابنده = جیدیشەر،
سین یوغنده آیغه قاریم، قالقاق چوغن چەینەب جلی، = سیگزەر،
اولده یالغز مینم کرك. بیك صاغنغان چاغنده. = جیدیشەر.

نظمده آهك مسئلەسی. اسلوبنك توب شرطلرندن برسی - آهكلی اولمق ایدی. آهكنك یوغاری مرتبەسی «موسیقیت» دیب آتالا. (موزیقالنوست).

منثور اسلوب بلەن یازلغان اثرلرده یو صفت سیره‌کلەب تابلا آلساده، مونك ایك یوغاری مرتبەسی نظمدەغنه ایرشلەدر.

نظم دیمەك، موزیقا کۆبینه صالوب سۆیلەو دیمەکدر. وزن وقافیه کوزەتو شول موزیقاغه ایرشو اوچون کیرەك. لکن کامل موسیقیت اوچون وزنلرده مصراعلرنك ایجك صانده برابر بولووی اوستینه، نظمدەغی سوزلرنك بیلگلی بر نوتا بوینچه بارووی، شول نوتانی رعایه اوچون، سوزلردەگی باصملرنك اوداربنیەلرنك طبیعی اورنلرندن قوزغاتلماوی نظم اوچون زور آرتقلق صانالا.

بزده باصملر سوزنك آخرغی ایجگنده بولا. نظملی اوقوغانده باصم شول طبیعی وزندن قوزغالورغه - اورتاغه یەیسه باشقه کیلورگه مجبور بولماسون.

بو خصوصیت نظمده توب شرط توگل، لکن زور کمالت.

ایکنچی بولک.

(شعری اثرلر حقنده بولغان قانون و نظریه‌لر)

۱

شعر و نثر.

مسئله‌نڭ تاریخی یاغی. عربلر، نظملرنی تیکشره طورغان «عروض» فنن «شعرده‌گی وزننڭ دوروست بولوب بولماون بلدره طورغان علم» دیب تعریف قیلالر. شعر تعریفنده: وزن وقافیه مقصود بولغان کلام، دیلر. بولردن آچق آڭلاشلا، بورونغی عرب نظریه‌سنڭ نظم بله‌ن شعر معنی‌ده‌ش سوزلر بولوب یوروگه‌نلر ایکه‌ن.

عرب تأثیرنده توزولگه‌ن بورونغی عثمانلی ادبیاتنده‌ده شول‌اوق حال کورینه. تورکلرنڭ الوغ محررلرندن مرحوم ابوالضیاً توفیق اوزینڭ مشهور مجموعه‌سنده شعرنی «موزون کلام» دیب تعریف ایته. آنڭ زماننده‌غی باشقه یازوچیلرده شول‌اوق ازدن بارالر.

روس ادبیاتی تاریخینه قارالسا، آنده‌ده اون جیدنچی عصرنڭ صوڭلرینه چاقلی شول‌اوق قاراش حکم سورگه‌نن کوره‌چه‌کمز.

تاریخده اسمی قالغان محررلردن Тредьяковскій اوزینڭ «نظم هم شعر حقنده» دیگه‌ن بر اثرنده ئه‌یته: «نظملر تزو بله‌ن شاعر بولو لازم توگل. بزده حاضرگی کونگه‌چه بو ایکی سوزنی بر معنی‌ده یوروته‌لر. بولر آیرلورغه تییش!» دی.

آنڭ بو سوزلری تریتیا کوفسکیگه قدرلی روسده نظم بله‌ن شعرنی معنی‌ده‌ش لغتلر دیب قارالغانلغن آچق کورسه‌ته‌لر.

اوزگه‌رش. علم و مدنیت، بولر بله‌ن آدملرنڭ آڭلری کوندن کون اوزگه‌ره - اوسه و توزه‌له بارغان شیکللی، شعر بله‌ن نظم مسئله‌سینه قاراش‌ده حاضر ایندی بوتونله‌ی اوزگه‌رگه‌ن. شول‌اوق روس محرری شعر بله‌ن نظمنڭ ایکیسی بر برینه بوتونله‌ی باشقه بولغان ایکی نه‌رسه ایکه‌نن ئه‌یته‌ده، هر بریناڭ آیرم معنی‌لرن، آیرم خصوصیتلرن کورسه‌توب کیته.

عثمانلی ادبیاتنده‌ده صوڭغی تیکشرو‌چیلر حاضرگی فنی آڭلاو یولینه - غرب ازینه توشدیلر.

مرحوم معلم ناجی‌اوق اوزینڭ «اصطلاحات ادبیه» سنده بو ایکی معنی‌نی آیرو حقنده بر تجربه یاصی. الوغ استاذ اکرم بك اوزینڭ «تعلیم ادبیات» نده، شهاب الدین سلیمان «صنعت تحریر وادبیات» نده، محی الدین افندی «یکی ادبیات» نده هم محمد جلال بك «عثمانلی ادبیاتی نمونه‌لری» دیگەن اثرنده شعر بلەن نظمنی اولگیلرگه بوتونلەی باشقه رەوشده تعریف ایته‌لر.

مشهور ادیب عشاقی زاده، خالد ضیأ بوتونلەی نظمسز یازلغان بر اثرن «منثور شعرلر» دیب آتی‌ده، خلق طرفندن بولووی احتماللانغان اعتراضنی اعتبارغه آلوب، مقدمه‌سنده توبه‌نده‌گی سوزلرنی یازا:

«شعرنی وزن وقافیه‌ده آرایانلرنڭ ایده‌چککی اعتراضلری عندمده هیچ‌امیچ قالور!».

بو سوزلرنڭ تاتارچه معنی‌سی: شعر باشقه، نظم باشقه؛ وزن وقافیه کوزه‌تلودن شعر بولوچیلق لازم بولماغان کبك، شعریت اوچون‌ده وزن وقافیه‌نڭ هیچ بر کیره‌گی یوق، دیمه‌کدر.

حاضرگی کونده ادبیات عالمی هم شونی بوتون عملی بلەن اثبات ایتوب بارا. گانچاروف، گوگل، تورگینف، داستایوفسکی کبك محررلر بزگه بر دانه نظم قالدرمادیقلری حالده روس ادبیاتی دنیاسی آلارنی: «الوغ شاعرلرمز» دیب آتی، ادبیات تاریخلری آلارنی شول اسم بلەن یوروتە.

نثر سوزینڭ ایکی معنی‌سی. اثرنڭ اسلوبنده وزن وقافیه کوزه‌تلمه‌سه، اول نثر بولا ایدی. بو - برنچی معنی. نثرنی بوروڭ زماندن‌اوق شول معنی‌ده قوللاندیلر. لکن بو - سوزده نثر، اسلوبده نثر دیمه‌ك بولا.

ایکنچیسی — سوز واسلوب یاغن بوتونلەی اعتبارغه آلمی، یعنی اثر وزن وقافیه بلەنمی، یا که بولردن باشقه‌می یازلغان، آنده اشی یوق. نثر سوزینڭ ایکنچی معنی‌سی — اثرنڭ اچکی یاغن، مندرجه‌سن توب اوینی کورسه‌تو رەوشن‌گنه اعتبارغه آلا. قصقه‌سی: ۱) سوزده نثر بار، ۲) معنی‌ده نثر بار؛ نثر سوزی برنچی معنی‌ده قوللانلسا، نظمغه قارشی قویلا، ایکنچی معنی‌ده - شعرگه قارشی، شعریتسز دیب آتلانا.

حاضرگی قاراش. بز مشهور «یوسف» کتابن اوقوب چقساق، یعقوب پیغمبر، آنڭ اون ایکی اوغلی، یوسف بلەن زلیخه، یوسفنڭ محنتلری، مصرغه سلطان بولولری، برادرلری بلەن یاکادن اوچراشولری، آتاسینڭ یغلاوی، آخردن طاغی قاوشوب، شادلقغه ایرشولری، عموما، جانلی کشیلرنڭ جانلی صورتلری کوز آلدمزغه کیل. شولرنڭ باشندن کیچکه‌ن حاللر، اوزمز اچنده قایناغان رەوشده، جانلی بر واقعه بزنڭ خیالمزده قالا. - یعنی بو اثر تورلی کشیلرنڭ هم شولر آراسنده‌غی واقعه‌نڭ جانلی صورتن

بزنك خيالمزده طودرا، شول صورتنى بزنك كوز آلدەمزغه كيتره. - بولر بزگه آيرم بر دنيانى رسمدەگى كبك ياصاب كورسەتەلر.

كۆيلى ايمان، كۆيلى تجويد ياكه بدوام كتابلرن اوقوساق، بولر بزگه ايمان طورنده معلومات بيره، ميم ساكن باغه بولقسا، نيچك اوقورغه كيره كلگن اۆيرەتە، نيندى عمللر قيلورغه، نيندىلردن صاقلانورغه تييشلگى حقنده وعظلر سۆيلى، بولردن بر قاعده، بر حكم، بر وعظ آلامز، اما خيالمزده هيچ بر تورلى صورت، هيچ بر جانلى واقعەنك رسمى طومى.

تاتار خلقينك آور يازمشى نيدن طوغان؟ بو حالدن قوتولورغه نيندى چاره بار؟ صوڭغى يللرده كوب جانلرنى عذابلاغان بو مسئله حقنده كوب مقالەلر، كوب اثرلر يازلدى. برەولر ياوروپا بلەن آزيانك طرشلغى، بلمگه قاراشى، اخلاق وفكرى حقنده تورلى صفرلر ياردمى بلەن محاكمه يورتوب، بر تورلى نتيجه چغارا، ايكنچيلر تاغى شولاى اوق بوغارغى اوى طورنده تورلى دليللر بلەن اثبات يولى ازلى. سعيد رمييف «تاڭ وقتى» ديگەن اثرنده بو توب اوينى آڭلاتو اوچون بوتونلەى باشقه يول طوتا. اول خيالى بر واقعەنك صورتن بيره: تاڭ وقتنده برەونك شول آور اوى بلەن عذابلانووى، بزنى خراب ايتكەن نەرسه، «اوزى تيرەن، تامرى يراق، بوناغى دنيا قابلاغان» بر خطادن عبارت ايدىكى، قوياش چغووى، يەش قز كورنووى، آنك آوزندن چققان سوزى. هر طوغريده منه شوندى ايكى تورلى اويلاو بار، هر اوينى ايكى تورلى دنياغه چغارو - بيان ياكه تصوير - بار. توب اوى هم آندن چغاچاق نتيجه براوك بولورغه ممكن، لكن يوللر باشقه: برسى سۆيلى، ايكنچيسى كورسەته.

بولاى بارسا، تاتار خلقى بتەچەك ديگەن اوينى تورلى ملتلرنك بتو ويەشەولرى هم بو حقدەغى صفرلر بلەن كورسەتو ممكن بولغان كبك، تاتار خلقن خيالده شولاى يەشەتوب، آنك يەشەوندن طوواچاق نتيجەلرنى كوز آلدينه كيتره باروب، نهايت، آقتق بلغارنى، بوتون تاتارستانده قان يەش بلەن يغلانوب يورونكەندن صوڭ، بلغار خرابەسندەغى تاريخى منارەغه مندروب، شونده آوغان مناره بلەن كومەرگه - شولاى ايتوب، تاتار خلقينك، بولاى بارسا، بتەچەك ايكەنلگن كوز آلدمزغه جانلى صورتى بلەن كيتروب قويارغەده ممكن.

شعر بلەن نثر آراسنده بولغان توب آيرمالرنك ايك زوريسى منه شونده‌در.

اثر بر نەرسه حقنده واقعى معلومات بيرسه، ياكه منطقى محاكمه يورتسه، اول نثر بولا.

هندسه، حساب، عموما، رياضيات حقدەغى اثرلر صان وشكل طوغريسنده منطقى محاكمه يورتەلر هم بولردن طوغان قانونلرنى بلدرەلر؛ طبيعيات، اخلاقيات، تربيه،

تاریخ، جغرافیه کبیلر منطقی محاکمه بلهن واقعی معلومات بیرهلر. - شوڭا کوره بولر همهسی نثرگه کرهلر. شولای‌اوق، کوپلی ایمان،کوپلی تجوید، بدوام، جزری والفیه‌لر، گرچه نظم بلهن یازلوب، گوزهل وزنلی وقافیه‌لی بولسالرده، توُرلی حکم وقاعده‌لرگنه بیرگه‌نلکدن، نثر جملهسندن بولالر.

اگرده، اثرنڭ مندرجهسی، واقعی معلومات یاکه منطقی محاکمه بیرودن‌گنه عبارت بولماسا، بلکه، بر نهرسهنڭ صورتن، یازوچینڭ خیالنده اورنلاشقان رهوشچه، بزنڭ کوز آلدمزغه کیترسه، بو اوینی جانلی صورتلوده گهوده‌له‌ندرسه، اول - شعر بولا.

یوسف کتابی، محمدیه، طاهر زهره، - شول جمله‌دن. چونکه بولرده بر ئهیبرنڭ تیك بار بولغان صفت وخصوصیتلرن بار کوینچه، ئهیتوب بیرودن بیگرهك، شونڭ صورتی، یازوچینڭ اوز خیالنده اورنلاشقانچه، اشلهنوب، بزگه بیرله. «انقراض»، «تاتار قزی»، «شاهزاده»، «صالام طورخان» شیکللی اثرلرده، گرچه نظمسز یازلسالرده، شعردن بولالر.

مثاللر بلهن خلاصه:

۱) یوسف کتابی، شورهلی، محمدیه، تاڭ وقتی - بولر اسلوب یاغندن منظوم، معنی یاغندن شعر؛

۲) حساب کتابی، کیمیا، «امام غزالی» ترجمه حالی، هندسه، اصول تعلیم کبیلر - سوز واسلوب یاغندن‌ده معنی یاغندن‌ده نثر؛

۳) کوپلی تاریخ، کوپلی تجوید، بدوام کبیلر سوز واسلوب یاغندن نظم، معنی یاغندن نثر؛

٤) «دار الراحت»، «انقراض»، «تاتار قزی»، «معلم» کبیلر سوز واسلوب یاغندن نثر، اچ ومعنی یاغندن شعر.

۲

شعری اثرلر بلهن منثور اثرلر اراسنده توُب آیرمالر.

شعر بلهن نثر آراسنده‌غی آیرماغه قاراب، اثرلر ایکیگه بولنه: ۱) شعری اثرلر، ۲) منثور اثرلر.

بو ایکی توُرنڭ آیرم خصوصیتلری توبه‌نده‌گیچه:

۱) منثور اثرلر، عادتده، ساده اسلوب بلهن یازلا، اما شعری اثرلر تصویری اسلوبنی تلیلر.

٢) منثور اثرلرده بر نه‌رسه حقنده طوغریدن طوغری بلم، تعریف، قاعده وآك بیرلگه‌ن بولا، شعری اثرلرده موضوع ایتوب آلنغان ئه‌یبرنك جانلی صورتی کوز آلدینه کیترله، یاکه بر اوی، بر طؤیغی جانلی صورتلرده گه‌وده‌له‌ندرله (فکر تجسم ایتدرله). منثورلر آکلاتا، شعرلر کورسه‌ته.

٣) منثور اثرلر، موضوع ایتوب آلغان نه‌رسه‌لری حقنده واقعی معلومات بیره - شول نه‌رسه‌نك واقعده بار بولغان صفت وخصوصیتلرنگنه سؤیلی، شولرنی‌غنه اوزینك مندرجه‌سینه کرته آلا، مونده خیالنك خدمتی بؤتؤنله‌ی قاتناشماسقه تییش، اما شعری اثرلرده نه‌رسه‌نك بار بولغان صفتلری یاکه بولوب اوتکه‌ن اشلری بله‌گنه قناعت ایتو لازم توگل، مونده یازوچی شول ئه‌یبر بله‌ن تانشو نتیجه‌سنده، اوز خیالنده آنی نیچك ایتوب، صورتلاغان بولسا، شونی بیره. - مونده بیره‌چه‌ك صورتنی تماملاو اوچون «اوزکدن اویلاب چغارغه» یول بار. سؤیمبیکه‌نك ترجمه حالن یازغان کشی، تاریخ بوینچه معلوم بولغان حال، صفت واشلردن اوته آلمی، قولنده‌غی ماتریال نی نه‌رسه بیرسه، اول شونك بله‌ن قناعتله‌نه. خیالن اشله‌تورگه آنك حقی یوق؛ اما سؤیمبیکه حیاتندن بر پائیما، رومان، یاکه دراما یازغان کشیگه، شول تاریخی ماتیریالدن آکلاغان سؤیمبیکه طبیعتی، آنك یه‌شه‌گه‌ن زمانی صیدرا آلورلق بولغان کورنشلر، اش هم واقعه‌لرنی، اوز خیالی بله‌ن آرتدرا آلا. ترجمه حال - منثورلر جمله‌سندن. شوکا کوره، آطلاسف اوزینك «سیون بیکه» سنده بو قهرماننك فقط تاریخ کتابلرنده یازلغان اشلرن، شونده یازلغان ره‌وشچه‌گنه آلوب بارا.

حکایه‌لر - شعری اثر جمله‌سندن. شوکا کوره امیرخانف اوزینك «خلق قزلری» نده سؤیمبیکه طبیعتی، هم تاریخی قاراش صیدرا آلورلق بولوب تاریخ کتابلرنده سؤیله‌نمه‌گه‌ن کوب نه‌رسه آرتدرا - تاریخ بوینچه معلوم بولغان سؤیمبیکه‌نی بزگه اوزینك خیالنده اورنلاشقان بر ره‌وش بله‌ن صورتلی، خیالی بله‌ن آنی بر آز اوزگه‌رته، بولغان اشلرن صاناب بتمی، بولماغان، لکن بولا آلووی ممکن بولغان، سؤیمبیکه طبیعتی صیدرغان بایتاق کورنش وحاللرنی اوزندن اویلاب چغاروب آرتدرا. آی قزینك سؤیمبیکه‌گه قاراشی، شول وقتقی کورنش، سؤیمبیکه‌نك قلعه اوستنده کورنووی، آنك آق یفه‌کلرگه تؤرنوب، یاردم فرشته‌سی شیکللی عسکرگه قوت بیروب یوروی، سؤیمبیکه‌نك زینتلی سرایی، آنده آلتن قوبلی یفه‌ك بیشکده اوغلی اوته‌مشنی تیربه‌توب اوطرولری - هیچ برسی تاریخ کتابنده یازلماغان. ترجمه حالده بولرنی کرتورگه حقمز یوق. چونکه منثور اثر بار بولغان، معلوم بولغان صفت واشلرنی‌گنه بیره آلا، اما حکایه‌ده، پائیماده، اول یوغارغی

حاللرنڭ تصویر ایتلووی ممکن. چونکه آنده واقعی معلومات بیرودن بیگره‌ك، شاعر اوزینڭ خیالنده اورنلاشقان صورتنی بزگه کورسه‌ته. مونده خیالنڭ قاتناشووی هم بولماغان اشلرنی یاصاب کورسه‌تووی دیگه‌ن سوزنی یا کُلش آڭلارغه یارامی. شعری اثرلرده خیال اوزی تله‌گه‌نچه اوزگه‌رته دیب، سویمبیکه‌نی جیدی باشلی یاصاو، یاکه آنی بر اوزی روسیه‌نی جیڭگه‌ن، یاوروپانی قول آستینه کرتکه‌ن بر قهرمان ایتوب تصویر قیلو - یالغان بولاچاق. حیاتده طبیعیلك نیچك بولسا، شعرده خدمتی کورنه طورغان خیالنڭده طبیعیلگی بار: - خیالده طبیعیلك - شعرنڭ توب شرطی.

آیغه سیاحتنی یا که مڭ یلدن صوڭغی حیاتنی تصویر ایته‌چه‌ك آدم، مندرجه‌نی خیال یاردمی بله‌ن طودرساده، بوتونله‌ی اوزی تله‌گه‌نچه قیلاندرا آلمی، خیالنده طبیعیلکنی رعایه ایته‌رگه اول‌ده مجبور.

ناپالیون، چینگز، عیسی وصیزرلر حقنده ترجمه حال یازوچی کشی تاریخی ماتیریال چیگندن بر قارش اوته آلمی؛ اما بولر حقنده رومانلر، تراگیدیه وپائیمالر یازوچی شیکسپیر، اووایلت هم طولستویلر، شول تاریخی ماتیریال یاردمی بله‌ن توغان قهرمانلرن، شول اوق ناپالیونلارنی، اثرلرنده خیاللری یاردمی بله‌ن صورتلیلر، تاریخ کتابنده بولماغان، لکن قهرمانلرنڭ طبیعت وروحلری هم یه‌شه‌گه‌ن دورلری وحاللری صیندرا آلغان کوب واقعه‌لرنی اوزلری آرتدرالر.

مونڭ برنچیسی - منثور اثردن، صوڭغیلری - شعری اثرلردن بولا.

٤) منثور اثرلرگه مندرجه بیره‌چه‌ك، آنی طودراچاق نه‌رسه: تیکشرو، تجربه هم عقل. شعری اثرلرده ایسه بولرغنه جیتمی، آنده بولر اوستینه: آدمنڭ حس وخیال قوتی کوب اورن آلا. بوڭا سبب شول: منثور اثرلر عادتده اوزلرینه موضوع ایتوب، طوتوب تیکشررگه، اینن بوین اولچه‌ب دیگه‌نده‌ی، قازنورغه، تجربه‌گه صالورغه ممکن بولغان نه‌رسه‌نی آلالر. - آلار بیلگلی بر مادیة تیره‌سنده ئه‌یله‌نه. اما شعری اثرلر، گرچه طشقی عالمنی مادی حیاتنی تصویر ایتسه‌لرده، کوب وقت بو طشقی عالم - تیك بر قابقنه، کوڭلده‌گی معنی‌نڭ صورتی وکییمیگنه بولا. - آنڭ توبینه معنوی بر فکر، مادی بولماغان بر معنی صالنا.

شوڭا کوره، شعر عقل وتجربه چیگنده طوقتی آلمی، آنڭ اوز عالمی - یه‌شرن، تیره‌نده، طومان ومعنویات اچنده. بو عالمگه، هندسه یا که کیمیاده، تاریخ وجغرافیه‌ده بولغان کبك، قولیگا قورال آلوب تجربه یاصارغه کرر حال یوق. بولر تیکشرو وتجربه‌گه بیرلمی طورغان معنی دنیاسی. عقل، تجربه، تیکشرو وبیلگلی بر چیککه قدرلی بارادہ طوقتالا، آندن اچکه تابا یاغی حس وخیالغه قالا. هم بو ایکی قوت

عقل وتیکشرو عاجز بولغان نقطه‌لرنی اوزلرنچه یاصاب آلوب چغوب، کوب وقت، شول‌اوق، مادی صورت بله‌ن، بزنڭ آلدمزغه کیتروب باصدرالر.

اثرلرنی شعر ونثرگه آیرو — اختیاری یا که اتفاقی بر اش توگل. اول دنیاده‌غی نه‌رسه‌لرنڭ شول آیرلونی، تلی طوٗرغان ایکیگه بولنووندن، بیگره‌ك ده، آدملرنڭ دنیا وحیاتنی کورولرنده، کم ونیچك آڭلاونده، کمنڭ روحنده‌غی معنی‌نی نیچك دنیاغه چغارو واستعدادی بله‌ن یارانلغان بولولرنده طبیعت طرفندن بیرلگه‌ن ایکی توٗرلیگه آیرلولرندن کیله‌در.

شعر بله‌ن نثر ایکسي بر اوك معنی‌نی موضوع ایتوب آلا‌آلا، لکن بو معنی دنیاغه بو ایکینڭ ایکیسندن ایکی صورت بله‌ن چغا. کوب موضوعلر اوز طبیعتلری بله‌ن اوك شعر یا که نثرنڭ ایکیسندن برن تلیلر.

نثر — عادتده مادی دنیا تیره‌سنده ئه‌یله‌نه. شعر اچکه، تیره‌نگه، معنی دنیاسینه کیته. شعری اثرلرده‌گی مادی موضوع، مادی حیات، مادی منظره‌جه بولر — شول اچکی معنانڭ دنیاغه چققان طشقی صوره‌تلری گنه بولالر.

بار عشق، بار موٗڭ وزار، بار طبیعت سوٗیوچسی؛ بار آدم حیاتنده تیره‌ن بر حقسزلق یا که زور بر خطا. بو اچکی معنی‌لر دنیاغه چغارغه صوٗری هم چغوب باشقه‌لرغه آڭلاشلو اوٗچوٗن اول توٗرلی صورتلرگه کیینه: یازلا بر پائیما، رومان یا که دراما. طشقی بر واقعه کورسه‌تله. آنده قهرمانلر طشقی مادی حیات بله‌ن یاشیلر، یا که طبیعت تصویر ایتله، چه‌چه‌کلر، آیلی کیچه‌لر، دیڭگزلر سوٗیله‌نه. لکن بولر همه‌سی — باشقه‌چه طووا آلماغان معنی دنیاسینڭ طشقی قالب وصورتلر یغنه‌در.

معنی‌نی شول صوره‌تده گه‌وده‌له‌ندرو — شعرنڭ اوزی.

بو تعریفلر چن معنی‌سی بله‌ن شعر یا که چن معنی‌سی بله‌ن نثر بولغان اثرلر حقنده. باشقه بر نه‌رسه‌ده بولغان شیکللی، شعر ونثر بابنده‌ده یارم شعر ویارم نثرلر بولورغه، شولای اوق، شعریتنڭ بیك ابتدائی حالتی گنه تابلورغه ممکن. شعریتنڭ مرتبه‌لری دخی توٗرلیچه بولا.

بو تعریفلردن ایك نق اوزله‌شدررگه تییش بولغانی: شعرنڭ نظمغه باشقه‌لغی، نثر تعبیریلك سوزده نثر یا که معنی‌ده نثر دیگه‌ن ایکی توٗرلی قوللانلووی، شعر بله‌ن نثر آراسنده‌غی شول دورت آیرمانڭ بوٗتوٗن مثاللری بله‌ن روحقه آلنووی‌در.

٣

ادبیات سوزینڭ بر نیچه توٗرلی استعمالی.

ادبیات سوزی. ادبیات سوزی بر نیچه معنی‌ده قوللانلا: ١) کیڭ معنی‌ده آلنغان ادبیات، ٢) خصوصی ادبیات، ٣) ادبیات نفیسه یا که تصویری ادبیات. برنچی معنی

بلەن بولغان ادبیاتکه تلەسه نیندی نەرسه حقنده، تلەسه کم طرفندن، تلەسه نیندی رەوش بلەگنه یازلغان بولسون، قصقەسی، بوتون اثرلر کره. خلقنڭ جرلندن، ئەکیەتندن آلوب، حکایه، رومان ودرامالر، تاریخ، هندسه، کیمیا، تربیه وفلسفه حقندەغی کتابلرنڭ هەمەسی بو معنی بلەن بولغان ادبیاتدن بولالر. تاتار خلقی دنیاغه آیاق باصقان کوننەن آلوب، حاضرگەچه فن، دین وشعردن نی قدرلی اثر طودرسا، تاتار ادبیاتی سوزی شولرنڭ بارن‌ده اچینه آلا.

ایکنچی معنی-یعنی خصوصی ادبیات -بیلگلی بر موضوع حقنده بولغان کتاب، مقاله وادبی خدمتلرنڭ بارلغی دیمه‌کدر. مثلا، طب، حقوق، یا که بولرنڭ آیرم بر مادەسی حقنده تورلی کشیلر طرفندن تورلی رەوشده یازلغان اثرلرنڭ بارلغن: - طب ادبیاتی، حقوق ادبیاتی دیب آناو عادتی بار. ناپالیون، چینگز، یا که طولستوی طوغریسنده ادبی وفنی نی قدرلی اثر طوغان بولسا، شونی طولستوی ادبیاتی، ناپالیون ادبیاتی دیب یوروتەلر. بولر حقنده یازلغان اثرلرنڭ بارلغی - دیگەن سوز بولا. یاخشی معلم تعلیم وتربیه ادبیاتن یعنی شول طوغریدەغی فنی وادبی اثرلرنی-مطالعەسندن کیچره باررغه تیبشلی، دیسەك، شول خصوصی ادبیات اراده قیلنغان بولا.

اوچنچیسی-ادبیات نفیسه یا که تصویری ادبیات (Худ. Лит.) دیب آتالدی. ادبیاتنڭ بو استعمالی شعری اثرلر دیگەن سوزلر بلەن بر معنی‌دەدر. شعر بلەن نثر نیچك آیرلسا، شعری اثرلرده نیندی خصوصیتلر بولسا، طبیعی، ادبیات نفیسه سوزی‌ده شولرنی اوق صوری.

نتیجه: - ادبیات نفیسه دیمەك، حیات وطبیعتنی جانلی رەوشده تصویر ایدوچی، اچکی معنی‌نی گەودەلاندروچی اچکی وطشقی عالمنی، موجودنڭ خیالنی اورنلاشقانچه، بزگه صورتلەب بیروچی اثرلر دیمەك بولا.

مەثەللر، پائیما، رومان، حکایه، درامالر شول ادبیات نفیسه یا که تصویری ادبیات جملەسینه کره؛ تربیه، اخلاق، هندسه، کیمیا، ترجمه حال کبیلر بو جملەدن بولمی.

عادتده ادبیات سوزی شول اوچنچی معنی‌سنده یورتوله: تاتار ادبیاتی دیب؛ مطلق‌قنه ئەیتلسه، ادبیات نفیسه، یا که تصویری ادبیاتنی آڭلیلر. لکن اورنی بلەن تگی اولگی ایکی معنی‌ده قوللانلووی‌ده بار هم دوروست.

محرر، ادیب، شاعر وناظم. ناظم دیمەك، کویلەب یازوچی دیمەکدر. کویلی تجویدمی، کویلی ایمانمی، کویلی وعظمی یازغان، عموما، هر بر نظم تزوچی، ناظم دیب آتالا. ناظم سوزی، یازوچینڭ اوز کوڭلندەگی اویلرن آڭلاتوده نیندی اسلوب طوتوون- کویلەبمی، کویسزمی یازوون - کورسەته.

محرر دیب، کیڭ معنی‌ده آلنغان ادبیاتده اشلەب، کویسز اسلوب بلەن یازوچیغه ئەیتله. حکایەمی، هندسه کتابیمی، دراما یا که درسلکمی یازا- اگر نظمسز اسلوبنی طوتسا - آڭا محرر دیله.

ادیب وشاعر دیگەن سوزلر، صوڭغی ودوروست آڭلاوده معنی‌دەش اصطلاحلردن. هر منظوم اثرنڭ شعرگه کرووی لازم بولماغان کبك کوب ناظملرنڭ شاعر بولماوی ممکن. ادیب وشاعر دیمەك، ادبیات نفیسه یا که تصویری ادبیات جملەسینه کرگەن اثرلر طودروچی دیمەکدر. توركنڭ احمد مدحتی، ابو الضیأ توفیقی، بزده موجانی هم ناصری - بولر محرر.

فضولی، عشاقی زاده، خالد ضیأ، تورگینف وگوگل (گرچه بو صوڭغی اوچ منثور

اسلوب بلەن یازسالرده) شاعر دیب آتالالر. قصقەسی، ادیب وشاعر سوزی ایکیسی بر معنیده بولوب، ادبیات نفیسه طودروچی دیمەکدر:

طاهر وزهره - تصویری ادبیاتدن، آنی طودروچی ملا احمد اورازایف بزنڭ ادیب وشاعرلرمزدن، «انقراض»، «موقوفیت خاطرەلری»، «تاتار قزی» - تصویری ادبیاتدن، بولرنڭ موجدلری - بزم ادیب وشاعرلرمزدن.

«شعری اثرلر» هم «تصویری ادبیات یاکه ادبیات» دیگەن سوزلر اوچیسیده بر معنینی آڭلاتالر. بولر - معنیدەش سوزلردن. شوڭا کوره، بزگه بولرنڭ برسن ایکنچیسی اورنینه قوللانورغه ممکن. آچغراق آڭلاشلسون اوچون، عادتده، شعری اثرلر اورنینه، ادبیات نفیسه قصقەلق بلەن، ادبیات دیبکنه یورتو بار. کوب اورنده بزده شعری اثرلر تعبیرن «ادبیات» سوزی بلەن آلماشدراچاقمز.

٤

شعری اثرلرنڭ بولنووی.

شعری اثرلر، کم طرفدن چغارلولری اعتباری بلەن ایکیگه: ۱) خلق ادبیاتی بلەن ۲) یازما ادبیاتقه؛ آلغان موضوعلری، بیان وتصویر رەوشلری بلەن اوچکه: ۱) روایه، ۲) لیریکه هم ۳) دراماغه بولنەلر.

برنچی بولنش.

۱) «بوز یکت» — ملا احمد اورازایف اثری، «حسام الدین منلا» - آقیکتزدەنقی؛ «فواکه الجلسأ» قیوم ناصری طرفدن چغارلغان؛ «جهانگیر مخدوم» - فاتح کریمی حکایەسی، «اصابت» - ع. چغتای تألیفی: کورینه‌که، بو اثرلرنڭ چغاروچیلری بیلگلی هم بولر وقتنده کتابلرغه یازلوب، ایەلرینڭ اوز قلملرندن چقغانچه صاقلانغانلر؛ بولردەغی فکر - چغاروچینڭ خصوصی اوز روحندن‌غنه طوغان - باشقەلر قاتناشماغان.

۲) اما «صاق صوق» بەیتی، «صالام طورخان»، «اوگی قز» ئەکیەتلری، «ایر مالسز بولماس، یکت یارسز بولماس» مقالی، هر کون ایشته کیلگەن جرلر، تاقمافلر وتابشماقلر کم طرفدن چغارلغانلغی معلومی؟ - البته یوق. بولر وقتنده کتابلرغه یازلماغان، خلق بولرنی آتا بابادن ایشتو یولی بلەگنه صاقلی کیلگەن.

منه شول اعتباردن شعری اثرلر «خلق ادبیاتی» بلەن «یازما ادبیات» دیب اسملەنگەن ایکی بولککه آیرلا.

آیرم کشیلر طرفدن چغارلوب، وقتنده کتابلرغه یازلغان اثرلر - یازما ادبیاتدن بولا. یوغارغی برنچی نومیر آستنده صانالغان اثرلر شول جملەدن.

چغاروچیسی بیلگلی بولماغان، وقتنده کتابلرغه یازلماغان، بلکه خلق آراسنده، بووندن بوونغه سؤیله‌و - بالالر آتادن، آتالر بابادن ایشتو یولی بله‌گنه بزگه ایرشکه‌ن بؤرؤنغی اثرلرنی «خلق ادبیاتی» دیب آتیلر. ایکنچی نومیرده‌غی اثرلر خلق ادبیاتینه کره‌لر.

٥

خلق ادبیاتی بله‌ن یازما ادبیات آراسنده توب آیرمالر.

ادبیاتنڭ بو ایکی تؤری بر برسندن کوب یاق بله‌ن آیرلالر. بو آیرمالرنڭ ایڭ ئلك کوزگه تاشلانغانلری توبه‌نده‌گیلر:

١) یازما ادبیات اثرلری آیرم بر کشی طرفندن چغارلا. اما خلق ادبیاتینه کرگه‌ن اثرلرگه بؤتؤن خلقنڭ ادبی قوتی قاتناشقان بولا. دؤرؤست، بولرنی‌ده باشده شول خلق اچندن ادبی استعدادلی آیرم بر کشی چغارا، لکن کتابقه یازلماو سببلی، چغاروچینڭ اسمی اؤنؤتولا؛ بارا طورغاچ، اثری‌ده اوزگه‌ره: آنی جرلاوچی وسؤیله‌وچیلر، اصل حالنچه ئه‌یتوب بیره آلماودن، یاکه اوزلرینڭ ذوق وخیاللری تله‌ودن، بر آز ییرن آرتدرا یاکه کیمؤته‌لر - شولای ایتوب، سؤیله‌وچی وجرلاوچیلر اوزلرینڭ ادبی قوتلرن اثرگه قوشقان بولالر. نتیجه‌ده، چغاروچینڭ اسمی اؤنؤتولوب‌قنه قالمی، آنڭ اثری‌ده اصل حالندن کوب اوزگه‌روب، شول خلقنڭ اورتاق کؤچی بله‌ن طوغان دیل‌چه‌ك بر حالگه کیله. - یعنی آیرم بر کشی طرفندن باشلانغان اثر عموم خلق قوتینڭ قوشلووی بله‌ن تمام ایتله. بولرنڭ خلق ادبیاتی دیب آتالووینڭ باش سببی‌ده شولدر.

٢) یازما ادبیات اثرلری چققان وقتلرنده‌اوق کتابلرغه یازلا؛ اما خلق ادبیاتی، اوقو یازو بلمه‌گه‌ن قارانغی خلق اچنده طوغانلقدن، وقتنده کتاب بولوب یازلمی، تلدن تلگه کوچه؛ آنی خلقنڭ خاطری صاقلی، تلی تاراتا. آلارنڭ یازما ادبیاتقه قاراغانده قصقه بولوچیلغی‌ده شول سببدندر. چونکه آرتق اؤزؤن نه‌رسه‌لرنی ذهنده صاقلاب، بووندن بوونغه تل آرقلغینه بیره کیلو بیك مشکل حال.

٣) خلق ادبیاتینڭ (ئه‌کیه‌تکه باشقه‌لری) کوبی، منظوم بولا. منظوم بولماغانلری‌ده بیك آهنگلی، همه‌سی قافیه‌لی (سجعلی) بولا. چونکه بولر خاطرگه آلورغه‌ده، سؤیله‌رگه‌ده جیڭل. یازما ادبیات اثرلرینڭ کوبی نثر بله‌ن یازلا؛ مقال وتابشماقلر نظمسز. لکن بولرده آهنگ بله‌ن سجع بیك نق کوزه‌تله. شولای بولماغانلری خلق اچنده یه‌شی آلمی - اؤنؤتولا.

٤) یازما ادبیات اثرلری، کم طرفندن چغارلغان بولسا، شول کشینڭ اوز فکرن، اوز قاراشن‌غنه آڭلاتالر. باشقه‌لرن آڭا قاتناشوب قاتناشماولری برده اعتبارغه آلنمی. اما خلق ادبیاتی، بوتون خلقنڭ قاراشن، بوتون خلقنڭ فکر، حس وخیالن افاده ایته‌لر. شولای بولماغانده، خلق آنی خاطرینه آلماس، برسی ایکنچیسینه سویله‌مه‌س، قصقه‌سی، اثر یه‌شه‌مه‌س ایدی. چونکه خلق ادبیاتینڭ باشی اوقو یازو بولماغان بورونغی زمانلرده. اول وقتده حاضرگی کبك، ضیالی هم قارا خلق دیب آیرلو بولماغان. همه کشی، دینه‌رلك، فکری، طویغیسی، جان ترکلگی یاغندن، بر توسلی، بر برینه یاقن بولغان؛ اثرنڭ اییه‌سی شول توگه‌ره‌کدن چقغانغه، البته، آنڭ اوز اثرنده ئه‌یتورگه تله‌گان معنی‌سی، باشقه‌لرنڭ روحنده‌غیغه اوخشاغان. شوڭا کوره، آنی یادلاغانلر، اوز کوڭللرندن چقغان کبك، یاراتوب، اوز کوروب، باشقه‌لرغه سویله‌گانلر. باشده، شخصی آیرماسی، احتمال، چاقغنه سیزلگه‌ندر، لکن باشقه‌لر آوزینه کروب، تلدن تلگه یوری، هر کم اوزنچه یاصی باشلاغاچ، اول شخصی آیرما بوتونله‌ی یوغالا.

شوڭا کوره‌ده، خلق ادبیاتینه کرگه‌ن اثرلر، اچکی وطشقی یاقلری — معنی واسلوبلری اعتباری بله‌ن بر برسینه بیك اوخشیلر. جرلرنی اوز آرا، مقاللرنی دخی بر برینه چاغشدروب قاراساق، بز بو حالنی آچق کوره‌مز.

اما یازما ادبیات اثرلری کیره‌ك اسلوبلری، کیره‌ك توب اویلری، مندرجه وپلانلری یاغندن بر برسینه بیك باشقه‌لر. موندن یوز یل ئلکی ناپالیون صوغشی حقنده‌غی بیت بله‌ن صوڭغی یاپون صوغشی بیتی بر برینه تمام یاقنلر. اما قیوم ناصری بله‌ن فاتح کریمی اثرلرن چاغشدرساڭ، تله‌سه‌ڭ، فکر یاغندن، تله‌سه‌ڭ اسلوب یاغندن، بر برینه بوتونله‌ی باشقه ره‌وشده بولغانلقلرن کوره‌چه‌کسڭ.

فقط خلق ادبیاتنده حیاتنڭ تورلی دورنده طوو اعتباری بله‌گنه معنی یاغندن بر آز باشقه‌لق ممکن: مثلا، تاتارنڭ مسلمان بولودن اوّل طوغان ئه‌کیه‌ت وجرلری هم آندن صوڭغیلر.

٥) هر قومنڭ ادبیات تاریخی خلق جرلرندن، خلق ئه‌کیه‌تلرندن باشلانا. دیمه‌ك، زمان اعتباری بله‌ن خلق ادبیاتی یازما ادبیاتدن کوب ئلك طوغان بولا. ایکنچی تورلی ئه‌یتکه‌نده، خلق ادبیاتینه قاراغانده، یازما ادبیات اوزینڭ یاخشی اشله‌نوب چغووی، طشقی تیخنیکه‌سی یاغندن کوب آلده بولا. چونکه هر نه‌رسه بارغان صاین کامللنه، توزه‌له‌و یاخشرا. یازما ادبیات خلق ادبیاتندن اوسوب کیتکه‌ن بر گول بولغانغه، اول طشقی توزولوشی بله‌ن ادبیاتنڭ صوڭغی قاعده‌لرینه موافق چغا. اما خلق ادبیاتی

حقنده مونی ئەیتور حال یوق. بو ایکینك برسن طبیعی اورمانغه، ایکنچیسن اوستا قاراوچینك دقتلی تربیەسنده اشلەنگەن باقچەغه اوخشاتورغه ممکن.

خلق ادبیاتی شعری اثرلر جملەسندن‌صانالا. شعری بولماق اوچون کیرەك بولغان شرطلر، احتمال، آلارده بیك آرتق آچق کورینه آلمیدر. چونکه آلار تصویری ادبیاتنك ـ باشلانغچ مرتبەسی، ایك ابتدائی شکلی. شونك بلەن برابر، آلارنك همەسی، حاضرگی کوندە، شعری دیب آتالا طورغان اثرلر یولی بلەن طوغان ایکەنلـکلرنده شبهه ایتەرگه ممکن توگل.

٦

خلق ادبیاتینك قیمتی.

خلق ادبیاتینك قیمتی ایکی یاقدن:

١) تل وادبیاتنك صافلغینه خدمت یاغندن، ٢)خلقنك روحن آڭلارغه یاردمچی بولو یاغندن تلگه خدمتی. اوقومشلی کشیلر چیت تللرنك تأثیرینه توشوچەن بولا: بزده روسچه اوقوغانلر سوزلرنده، یازولرنده روس لغتی، روس ترکیبی قاتناشدرالر؛ بخارادن قایتقان داملالر صارتچه بوطیلر، مصر وعربستان بیرنده تربیه آلغان عالملر کیرەك لغتلرنده، کیرەك جملە تزولرنده عرب تأثیرندن قوتولا آلمیلر؛ عموما، کم قایسی قومنك ادبیاتی بلەن تربیەلەنسه، آنارده شول تلنك اثری بولمی قالمی. اگرده هیـچ بر چیت قومنی کورمەگەن، چیت تلنی ایشتمەگەن قارچقلر، قارانغیده یەشەگەن خاتونلر، عموما، شول قارانغی خلق اچنده طوغان جرلر، مقال وئەکیەتلر بولماسا، تلنك صاف وطبیعی روحن تابارغه ممکن بولماس ایدی، تل وادبیات دیگەن نەرسەنی شول چیت تأثیرلردن قوتولدرو ـ چندن‌ده مشکل بولور ایدی.

بو یاقدن قاراغانده، خلق ادبیاتی ـ ملی تلنك، عموما، یازما ادبیاتنك صافلغن صاقلاوچی فرشتەسی، هر خلقنك تل وادبیاتنی اوز روحنده صوغارا طورغان صاف چیشمەسی‌در.

خلقنی آڭلارغه یاردمی. بورون زمانلرنك جر وئەکیەتلرگه ناچار قاراون جیمرگەن نەرسه ـ هر بر قومده اویانغان ملیت آڭیدر. عموما، خلق ادبیاتینك قیمتی، آنك، تاو اچلرنده بەشرنگەن اصل جوهرلرنی مـك مشقت بلەن قازوب چغارغاندای، ازلەنوب تیکشرلوب جیبلووی، ملیت آڭی بلەن بیك نق باغلانغان هم شونك بلەن برگه طودی. اوزینك بوتونلگن صافلاب مدنیلەشورگه تلەگەن هر بر قوم خلق ادبیاتینه بردن شول تل صافلغینه خدمت یاغندن اهمیت بیرسه،

ایکنچیدن. شول، جر، مقال وئه‌کیه‌تلرنڭ خلقنی آگلارغه یاردم ایتووی جهتندن آلارغه اهمیت بیره. بیك مشهور سوز: خلق ادبیاتی - خلق روحینڭ سحرلی کوزگیسی. خلق، نی اویلی، دنیاغه نیچك قاری؟ - مونی آگلاو اوچون برگه ایك دورست یول - خلق ادبیاتن تیکشرودر. چونکه، خلقنڭ یوره‌گنده‌گی قایغیسی، شادلغی، تجربه بلەن طوغان یاشغی حکمتلی اویلری، آنڭ خیالینه آزق بولغان صورتلر، آگا قزقلی کورنگه‌ن واقعه‌لر، آنڭ اوینی، کولکیسی، عموما، بوتون جان ویوره‌ك حیاتی شول جرلر، مقاللر، به‌یت وئه‌کیه‌تلر آرقیلی ئه‌یتله کیلگه‌ن.

٧

بزده خلق ادبیاتینڭ تورلری.

بزده خلق ادبیاتی اسلوب یاغندن ایکیگه بولنه: ۱) منظوم، ۲) منثور. ئه‌کیه‌تلر بارده منثور اسلوبلی. مقاللر بلەن تابشماقلرده منثور اسلوبده؛ لکن بولر منظوم دیه‌ر درجه‌ده قافیه‌لی هم آهنگلی برره‌وشده توزولگه‌نلر. مثاللر: ۱) ایرته اوکماغان کیچ اوکماس، کیچ اوکماغان هیچ اوکماس. آشاساڭ تشکه کره، آشاماساڭ توشکه کره (مقاللردن) ۲) آق بیر آچدم، قارا بوغدای چه‌چدم، جانی بلەن سویله‌شدم. آق کیم کیگه‌ن، باشی توشه‌مگه تیگه‌ن. (تابشماقلردن).

خلق ادبیاتینڭ اچکی خصوصیتلر یاغندن بولنووی - معنی ومندرجه یاغندن بزنڭ خلق ادبیاتی جیدیگه بولنه: ۱) به‌یتلر، ۲) جرلر، ۳) ئه‌کیه‌تلر، ٤) مقاللر، ٥) تابشماقلر، ٦) تاقماقلر، ۷) تاقمازالر.

به‌یتلر - قایغیلی یاکه کولکیلی بر واقعه حقنده چغارلغان منظوم اثرلرگه «به‌یت» دیلر. ایکی کوندن صوڭ طویی بولاچاق عائشه توتاش کر چایقارغه بارغان بیرنده صوغه باتوب ئوله. بو، البته، بیك قزغانچ هم بیك قایغیلی بر واقعه. خلق موگا صالقن قان بلەن قاراب قالا آلمی، آنڭ جانی قوزغالا، شول حقده قزغانوب بر سوز ئه‌یته‌سی کیله. آرادن بر استعدادلیسی اوچری‌ده «عائشه قز. به‌یتی» چغارا. گولصولونڭ یکتلر بلەن یوروب یامان آتی چغا. خلق موگاده طنچ قاری آلمی. آنڭ هجو قوتی اویانوب، شول ناچارلقدن طیلا آلماوچیلردن کوله‌رگه تلی. چغارلا «گولصولو» به‌یتی.

مثاللر: قولمده‌غی کوموش یوزك، کونگه قارشی اریدر،
تال چبقدای زیفا بویم، صو توبنده چریدر. (عائشه قزدن).

تاقتاچیلر تاقتا یارا، ایندی تاقتا بته دیب،
صۉلو مسکن اوکروب جلی طوییاق جانم کیته دیب.
صۉلو کیگه‌ن گولمه‌گڭ طوییاق بیرگه‌ن بوله‌کمی؟
گولمه‌ك بیرگه‌نده یاراتدڭ، ایندی شولای کیره‌کمی؟!

(گولصۉلۉ به‌یتندن)

صالداتقه آلنو، صوغشقه کیتو ـ خلق حیاتن دولقنلاتقان واقعه‌لردن، بو حقده بیك کوب به‌یتلر چغا کیلگه‌ن.

ایمه‌ن آغاچ قاتی آغاچ، قاین آغاچ چراغاچ؛
مایور آلا، پیسر یازا، پادیشالر صۉراغاچ.
پر بیومنڭ ته‌ره‌زه‌سی، چاقرمدن یالتری؛
پو بیومغه باروب کرگه‌چ، یه‌ش یۉره‌گم قالتری.
بویل تککه‌ن قارا کییمم مین‌کیمه‌دم قووانوب؛
ئه‌للا بو یل کیتمه‌م دیب یۉرۉگه‌ن ایدم جووانوب.
اوراملردن بز اوزابز، چانالرغه تویه‌لوب؛
بزنڭ جانکه‌ی قاراب قالدی، باغاناغه سۉیه‌لوب.

(نیکروت به‌یتندن)

فرانسوزنڭ آی آتلری بارده ییفه‌ك طشاولی؛
فرانسوزنڭ کازا کلری، ئه‌فیسه‌رگه اۉخشاولی.
فرانسوزنڭ کارابی، اوط یاغالر میچینه؛
یا گغر کبك یه‌دره یاوا، مه‌سکه‌و شهری اچینه.

(وطن صوغشی حقنده)

بزده ایڭ مشهور به‌یتلر: «صاق صوق»، «باشماق»، «آشقازار»، «صاقمار صو» هم بۉرۉنغی، ایرلر قیافتینه کروب مدرسه‌ده اوقوغان «جیدی‌قز» به‌یتی‌در. بولرغه باشقه‌ده موگارچه جییلماغان، مطبوعاتکه چغارلماغان بیك کوب به‌یتلر خلق اچنده یۉریلر.

جرلر. اوته‌سكڭده، عمر، آی اوته‌سكڭ،
قارتایتوب اوق ئه‌ره‌م اینه‌سكڭ؛
قارتایتو قایلرڭ، تاغی‌ده بر حال،
اولتروب اوك، ئه‌ره‌م اینه‌سكڭ.

بزده نظملرنڭ وزنی ـ بارماق حسابی، یعنی مصراعلرنڭ ایجك صاننده برابر

بولووندن عبارت. سوزده ایجك صانی ـ سا کنسز حرف صاننچه بولا. مد حرفلری بۇتۇنلەی اعتبارغه آلنمی ـ آلار صانالمی. دخی: یازغانچه توگل جرلانغانچه، ایجکـکه بولنه. شولرنی اعتبارغه آلوب، یوغارغی مصراعلرنی ایجکـکه آیرساق، برنچی بلەن اۇچنچی اونار ایجکلی، ایکنچی بلەن دورتنچی طوغزار ایجکلی ایکەنی کورینه. عموما بو کوب جرلرده شولای. موڭا ایکی تۇرلی تأویل کورسەتەلر: ۱) خلق جرلری استثنا، دیلر، ۲) خلق جرلری دورت مصراعلی توگل، ایکیگنه مصراعلی، دیلر.

استثنا دیگەن سوز کیلمی: بازما ادبیات شبهەسز خلق ادبیاتن تیگز ایتەرگە، تۇب خصوصیتلرده آنگچه بولورغه تییش. اگر خلق جرلری ـ بارماق حسابینه طوری کیامەسە، بز تاتار وزنی ایجك صاننچه ـ سیللابیچسکی ـ بولا دیگەن قانوننی بۇزارغه تییش بولاچقمز. چونکه، اصل صافی بول ـ خلق تلنده، خلق کۇینده. شوڭا کوره، جرلر استثنادن دیگەن تأویل ـ خطا.

ایکنچی یاق ـ مصراع دورت توگل، ایکیگنه، دی. بو وقتده یوغارغی جرنڭ هر مصراعی اون طوغزار چغا، وزن دۇرۇست بولا.

بو صوڭغی چنلقدن یراق توگل، لکن بر آز کۇچلەو. قاتناشقان بو تأویلدن‌ده طبیعی بر یول بار: بزده مصراعلرنڭ ایجك صانی قاراغانده، هر وقت یەنەشە مصراعلرنی صاناو لازم توگل، بیگرەك ده خلق جرلرنده.

عادتده قافیەلری بر تۇسلی بولغان مصراعلر صانالا. خلق جرلرنده قافیەنڭ بر تۇسلی بولووی ایکنچی بلەن دورتنچیده گنه شرط ایتله. قالغان مصراعلرنڭ قافیەدەش بولوویده بولماوی‌ده ممکن، قافیەدەش بولووی شرط ایتوب قارالغان دورتنچی بلەن ایکنچی ایجك صاننده تیگز بولا. آندن صوڭ قالغان مصراعلر ـ تلەسه قافیەدەش بولسون تلەسه بولماسون ـ برنچی بلەن اۇچنچی اوز آرا اولچەنه. بەیتلرده، بایتاق یاڭا شعرلرده قافیەدەش مصراعلرنڭ دورتنچی بلەن ایکنچی بولوویده لازم توگل. سعید رمییف، کوب وقت خلق جرنڭ غیچه، ایکینی دورنکه بوله یا که ایجك صانن یول آشاطوری کیتره. ـ آنڭ نظملرنده یەنەشه مصراعلر توگل، قافیەدەش مصراعلر ایجك صاننده تیگز یاصالغان بولا. دردمندنڭ «کاراب»ی، «بللو»سی بو حقده دخی باشقەیول طوتا.

جیلبر، جیلبر،
سین بیك تیلبر،
کوبرەك اوینایسك:
آل گۇللرنی،
سنبللرنی،
اۇزمی قۇیمایسك.

بولرده اۉچنچی بلهن آلتنچی قافیه دهش هم شول قافیه‌ده‌شلر - اوز آرا، قالغانلری دخی اوز آرا ایجك صاننده تیگز: باشقه‌لر دورته‌ر، اۉچنچی بلهن آلتنچی بیشه‌ر.
آراغه تاقماق یا که قاباتلانا طۉرغان بر جمله، (مثلا عالیه بانو). قوشلغان جرلرده بو حال بار. به‌یتلرده‌ده بو اۉچری:

ئه‌تکه‌ی آذان ئه‌یته‌درله،
ئه‌یته‌درده قایتادرلا؛
ئه‌ی الله‌م‌نا! ئه‌یته‌درده قایتادرلا!
شول چیگه‌نني بیك قزغانام،
یالغز قرده یاتادرلا؛
ئه‌ی الله‌م‌نا! یالغز قرده یاتادرلا. (چیگه‌ن به‌یتندن)

بو به‌یتده اۉچنچی مصراع بلهن آلتنچی مصراعنڭ ایجك صاننده برابرلگی کوزه‌تلگه‌ن. قالغانلری دخی اوز آرا تیگز. جرلرنڭ وزنن تیکشرگه‌نده، یازلولرن توگل، جرلانو ره‌وشلرن قارارغه کیره‌ك. کۉی - ایجك صانینه قۉرۉلغان. یازوغنه آنی بر آز چۉبالتا.

جرلرمزنڭ اچکی یاغی. ۱) طبیعت کورنشلری آدمنڭ حس وخیالینه کوب آزق بیره‌لر. شونڭ اۉچۉن‌ده، یۉره‌کده‌گی طۉیغیلرنی آڭلاتاچاق بولسا، آدم، طبیعتدن آلنغان صورت وکورنشلر یاردمینه صغنا. بۉتۉن دنیا ادبیاتنده طبیعت تصویرینڭ قدرلی اورن طۉتوی - شول سببدندر. بزنڭ جرلرمزده اولگی ایکی مصراع عادتده طبیعتنی، حیاتنی تصویر ایته، قالغان ایکیسنده طۉیغیسن افاده قیلا.
اصلده، طبیعت تصویرندن عبارت اۉلگی ایکی مصراع، شبهه‌سز، صوڭغیلرده‌غی معنی‌نی جانلی ره‌وشده آڭلاتاچاق بر صورتنی کوز آلدینه کیترو اۉچۉن قوللانلغانلر. لکن بارا بارا بۉزۉلغانلر، استعدادسزلك آلارنی حاضرگی حالینه کیترگه‌ن. ئه‌لی حاضرده دورت مصراعنڭ بر برینه بیك نق باغلانغان بولغانلری، یا که اۉلگی ایکی مصراعده‌غی تصویر صۉڭغینڭ معنی‌سن آڭلاتوچی بر صورت ره‌وشنده کیترلگه‌نلری اۉچری.

قچقرما کوکی قارشمده، قچقر آغاچ باشنده،
موڭلی یکت توگل ایدم، موڭلر تۉشدی باشیمه.
یۉگروب چقدم اۉرامغه، ته‌گه‌ره‌ب کیله پار آلما،
پار آلمادای پار کیتروب، قاوشدرسون بر الله..
اورامدن اوتوب بارا، قاشندن کوزی قارا،
کرفگندن گۉللر تاما، کورسه‌م یۉره‌گم یانا...

٢) خلقنڭ صوڭغی بر نیچه عصرلق یازمشی بیك آور هم قارانغی. بو حال آنڭ بوره‌گینه قانی قایغی، آچی حسرت صالغان. شونڭ اوچون بزنڭ تاریخی کوبلرمز آور موڭلی، تیره‌ن حسرتلی. جرلرمزنڭ مندرجه‌سنده‌ده ایڭ کوب اورن آلغان طویغی — موڭ وزار هم تقدیرگه بویصونو.

٣) خلقمزده سویو بار: اول ماتور یار سویه، نه‌زك بیللرنی، زیفا بویلرنی، قارا قاشلی، قارا کوزلی حوریلرنی سویه. بولرنی ماتور دیب، ماتورلق دیب سویه. طبیعتنی، طن تونلرنی یاراتا، تاڭ وقتنده صاندوغاچ صایراوون لذت بله‌ن طڭلی. قایغیلی کوکی تاوشینه قوشلوب جرلیسی، آنڭ بله‌ن جلاشاسی کیله.

«سین یوغنده آیغه قاریم، اول‌ده یالغز مینم کوك» کبك جرلرغه کوب شاعرلر کونچیلك بله‌ن قاریلر، هم حقلیلر.

٤) خلقنڭ بورونغی بختلی زمانی بله‌ن حاضرگی حیاتن بیك تیره‌ن هلاکتلر آیرغان. شول سببدن بزنڭ تاتارستانده خلق آوزنده، باشقه ملتلرده بولغان کبك، اوزون عادت جرلری، تاریخی جرلر، قهرمان جرلری، حاضرگه‌چه صاقلانا آلماغان. صوڭغی بر نیچه عصرلك عمر ایسه، بولرنی طودرا آلورلق توگل.

مقاللر. مقال دیمه‌ك، خلق حکمتی دیمه‌کدر. خلقنڭ سلامت عقلی تیك طورماغان، عصرلر بوینچه آلا کیلگه‌ن تجربه‌لری قصقه، لکن بیك معنی‌لی اثرلر — مقاللر ره‌وشنده دنیاغه چقغان. فن وعلم یولی بله‌ن تجربه یاصاوچیلر قانونلر، یاکی حقیقتلر آچالر. بو مقاللرده خلق تجربه‌سندن طوغان حیات حقیقتلری، حیات حکمتلری‌در.

هر قایده آلارغه حرمت بار. آلارغه اشانو بار. هم حقلی‌ده. چونکه بولر خلقغه چیتدن اویره‌تلمه‌گه‌ن، اوزینڭ آچی تجربه‌سی بله‌ن طوغان. بر آز مثاللر: یاخشیلق قیل‌ده صوغه تاشلا: بالق بلور، بالق بلمه‌سه، خالق بلور. آدم تلندن تابار، حیوان موگوزندن تابار. آدمنی سوز بوزار، دنیانی جیل بوزار. آرسلاندن آرسلان طووار. جلاشورغه اوز یاخشی، صیلاشورغه یات یاخشی. آلا قارغاده آلاسڭ بولسون. ابرته قچقرغان کوکینڭ باشی یارلور. قاراق برله یولداش بولما. خاتون برله سرده‌ش بولما. آلتننی طوتقان تانور. یاخشیلقغه یاخشیلق هر کشینڭ اشیدر، یامانلقغه یاخشیلق ایر کشینڭ اشیدر. طوغری سوز طوغانیڭا یارامی. آتا سوتی بله‌ن کرمه‌گه‌ن، تانا سوتی بله‌ن کرمه‌س.

ئه‌کییه‌تلر. خلقنڭ قزغانو یا که کولو قاتش آچولانوودن بیتلر، اوز حقنداغی طویغیلرندن جرلر، عقل وتجربه‌سندن مقاللر طوغان کبك، خیالندن ئه‌کییه‌تلر

طووا. ئەكییەت دیب، مندرجەسی غریب، عجیب وخیالی واقعەلردن عبارت بولغان حکایەلرگە ئەیتەلر. بولر خلقنڭ خیالندن طووا هم خیالینە آزق بولا.

آدمنڭ تەنی صووقلقدن صاقلانو اوچون کییمگە، قووشلرغە، آچدن ئولمەس اوچون آشارغە، هجومدن صاقلانو اوچون قورالغە نی قدرلی محتاج بولسا، آنڭ جان قوتلری‌دە شولای‌اوق آزقغە محتاجلردر. خلق ادبیاتی بوتونلەی شول خلقنڭ روحانی آزقلری بولوب، آلارنڭ هر بری بر تورلی رزق خدمتن، اوتیلر. ئەکیەتلر خیالغە آزق؛ شونڭ بلەن برابر آلارنڭ کوبندە اخلاقی بر معنی‌دە بولا. قارتنڭ اوچ اوغلی بار. کچیسی ضعیف ومظلوم. آنی جبر ایتەلر. اول بر آز کولکی صفتدە. لکن آخردە اول باروب سعادتکە ایرشە. کوب وقت پادشاه قزن آلا. اوگی قزنی جبر ایتەلر. آنی بتررگە تلیلر. لکن کوب وقت اول بختکە ایرشە. آلارنڭ زهرە اسملیسی آیغە منوب عمر ایتو درجەسندە زور سعادتکە یولقدی.

آرادە تیك خیالنی‌غنە قناعتلەندروب، باشقە بر معنی کوزەتمەگەنلری‌دە بار.

تابشماقلر. عقل صناشودن «تابشماقلر» طووا. تابقرلق هر خلقدە زور بر فضیلت. تابشماقلر شول یولدەغی ازلەنولرنڭ نتیجەسی‌در. «تابشماق» دیمەك، آرالرندە اوخشاشلی بولغان ایکی نەرسەنڭ برسن ئەیتوب، ایکنچیسن طابارغە تکلیف دیمەکدر.

مثاللر: آتاسی آیاق کیینگەنچی اوغلی اورمانغە باروب جیتە. آتدن بییك، اتدن تەبەنەك. اوزی بر، تلی ایکی، جانی یوق. سویلەگەن سوزلرینڭ صانی یوق. آوزی بار، کوزی یوق - قویرغی بار، جونی یوق.

آیو آقرا، جونن قویا. اوزی بر قارش، صاقالی مڭ قارش.

زەڭگەر، زەڭگەر، زەڭگەر چەچەك ـ کوك، کوك، کوك چەچەك،

کورر کوزگە ماتور چەچەك ـ کوتەررگە آور چەچەك.

تابشماقلرنڭ اوزون اوق حکایە رەوشندە بولغانلری‌دە بار. کەجە، کەپستە هم بورینڭ اوچسن بر کیمە بلەن صو آشا چغارو، بایلر بلەن یالچیلرنڭ ایکی کشیلك کیمە بلەن ایدل آشا چغولری کبك نەرسەلر شول جملەدندر.

تاقماقلر. تاقماق دیب، اوین کولکی روحی بلەن بییو کوینە صالوب یازلغان کچکنە منظوم اثرلرگە ئەیتەلر. خلق هر وقت قایغی، جدی حس وعقل بلەن گنە یەشەمی. آنڭ یەشلرندە اوز آرا قوتورولری، بوتون ایرکنی قوللرینە

آلوب، شایارولری بولا. تاقماقلرنی خلق طبیعتندەگی شول شایانلق طودرغان. آلارنڭ مندرجەسیدە، اسلوبیدە شایانلق روحی بلەن صوغارلغان بولا. مثال:

باردم باردم باقماغە، یان تەرەزە قاقماغە.
قاقدم، صوقدمْ آچلدی، تەنکەلری چەچلدی.
تەنکەلرن جییا، جییا بیش بارماغم جەنچلدی.
اتی چقدی ئۇرمەگە، قزی چقدی کورمەگە.
اتن آلدم پچاققە، قزن آلدم قوچاققە.
. . . .
آتاسی بار، آت صۇری، آناسی بار، طون صۇری...
بر آچ ارواح جیگـگەسی بار، بر صالمالق اوُن صۇری.
آتینەدە کونەمن، طونینەدە کونەمن،
بر صالمالق، آی، اوُن اوُچوُن، یغلامن، ئولەمن.

تاقماقلرنڭ یـِگتلر بلەن قزلر آولاق اوُیگە جییلغاندە بییو وقتندە ئەیتلە طوُرغانلری، مالایلرنڭ اوینلرندە قوللانلغانلری، اوُشکوُرگەندە سوُیلەنە طوُرغانلری دخی شوندی توُرلری بار.

تاقمازالر. جیگلرەك كوُلـكیلی کچکنە لطیفەلرگە تاقمازا دیلر. بولر تاقماقلرغە اوُخشیلر.

مثال: بار ایدی، دی، بر داود، چیکدی، دی، صوفر تاوق،
توُیەدی، دی، تاباق صاوت، بارادر ایدی، دی، چاوُب،
مونە کیتدی، دی، آوب، توگلدی، دی یارما،
تاب تافر یولغە، جییلدی، دی، قارغا،
چوبلەدیلر، دی، باردە.

خلق ادبیاتن باشلاب اوز مطبوعاتمزغە چغاروچی ـ قیوم ناصری. خواجە عبدالبدیعنڭ بو حقدەغی اثرندن حاضرگەچە دورت کیسەگی چقدی. ایڭ مهم ئەکیەتلر بولـگی ئەلی هامان یوق، لـکن بولرنڭ همەسی دیگـگزدن بر تامچیغنە. بو خدمت ـ اوزینڭ قهرمانلرن کوُتە. خلق ادبیاتن بو رەوشلی بولو ـ حاضرگی کوُندە جییلغان ماتیریالغە قارابقنە. بارلغی جییلسا، بلـکە، اوزگەررگەدە ممکن بولور. تاریخی جرلر، عادت جرلری، قهرمان جرلری تاتارستاندە یوق. ایسکی توُرك خلقلرندن قالما جرلرنڭ موندی توُرلرن روسچە اثرلردن چوپلەب زکی ولیدی افندی ترجمە ایتمەکدە. عموما، بو حقدە بیك کوب کوچ، بیك کوب عمر صرف ایتلورگە تییش. بولر ـ تارالغان جوهرلر. جییو ـ بزنڭ بورچمز.

انشأ اوچون ایکی موضوع:

ادبیات درسلری اوقوتقانده شول درسلرگه تعلقلی نەرسەلر حقنده قش بوینه، هیچ بولماغانده، آلتی انشأ بیرلورگه تییش. درس اوتله . صنفده تیکشرله. صوڭره شول اوتکەن درسدەگی نظریەلر بوینچه، ماتیریالنی شاکرد اوزی تیکشروب، بیرلگەن سؤاللرگه مثاللر بلەن جواب یازا.

برنچی موضوع.

مسئلەلر: ۱) اسلوب یاغندن منظوم معنی یاغندن منثور بولغان بر نیچه اثر کورسەتورگه؟ نیك منثور ایکەنن اثرنك مندرجەسی بوینچه اثبات ایتەرگه؟

۲) سوز واسلوب یاغندن‌ده معنی یاغندن‌ده منثور بولغان بر نیچه اثر کورسەتورگه؟

۳) سوز واسلوب یاغندن منثور، معنی ومفهوم یاغندن شعری بولغان اوچ اثرنی آتارغه هم نیك شعر ایدیکنی آڭلاتورغه؟

٤) سوز واسلوب یاغندن نظم، معنی یاغندن شعر بولغان بر نیچه اثر کورسەتورگه؟

ایکنچی موضوع.

مسئلەلر: ۱) خلق ادبیاتندن مثاللر آلوب، شولر آرقیلی، تاتار خلقینك بختکه، تقدیرگه هم بایلقغه نیچك قاراغانلقلرن بیان ایتەرگه.

۲) جرلرده وزن مسئلەسن قارارغه: قایسی کویگه صالنغان جرلر، نیچه ایجکلی بولا ایکەنن تیکشررگه؟ جر وبەیتلرده ایك اوزون هم ایك قصقه وزنلر نیچه ایجکلیلر؟

۳) یا کا شاعرارمزده ایك کوب اوچراغان وزنلر نیچه ایجکلی؟

۸

روایه، لیریکه، دراما.

بو فصلغه کرشودن ئلك: عالمجان ابراهیمفنك «طبیعت بالالری» مجید غفورینك «جانوارلرغه کیلگەن ئولەت»ی، عیاض اسحاقفنك «معلم»ی، سعید رمییفنك «دنیاغه، کوڭللی بولمادم، صزلا»سی، توقایفنك «اوزولگەن امید، کوکل، شبهه وتردد»ی، دردمندنك «بوزلرم مانا آلمادم»ی اوقولوب چغلغان بولورغه تییش.

ایکی عالم. آدم جان ویوره‌گنده بولغان حال وحادثەلر ــ آنك اچکی عالمی، اچکی حیاتی دیب آتالا. قایغی وحسرتلر، امید وشادلقلر، خیالمزده‌غی امللر، عموما، جانمزده کوتەرلگەن دولقنلر ــ اچکی عالممز، اچکی حیاتمزنك حال وحادثەلری در.

روحمزدن طشده، چیتده بولغان همه نەرسەگه ــ طشقی عالم، طشقی حیات دیله. منه بر آول، بر یلغه، بر طاو، منه کشیلر هم آلارنك حیاتنده‌غی اشلری، منه بر صابان طویی، بر مکتب، بر پادشاه، بر مملکت؛ منه بر قز بلەن یکت هم آلار

آراسنده‌غی مناسبت - بولارنك همه‌سی، اوز اچمزده بولماغانلقدن، بزنك اوچون طشقی عالم، طشقی حیاتدر.

اثرنك بر تورلیسی شاعرنك اوز یوره‌گنده، اوز جاننده اویانغان اوی وطویغیلارن یعنی آنك اچکی عالمن ایکنچی برلری طشقی‌عالمنی تصویر ایته.

ایکی تورلی تصویر. هر بر حادثه‌نی ایکی تورلی تصویر ممکن: ۱) شاعر بر اشنك نیچك بولغانن اوزی سویلی، یا که باشقه بره‌و آوزندن سویله‌ته، ۲) واقعه‌نی اوزی‌ده سویله‌می، کشیدن‌ده سویله‌تمی، بلکه شول واقعه‌نی طودرغان کشیلرنك اوزلرینك سوز وحرکتلری بله‌ن تصویر ایته. موضوع ومندرجه‌نك اچکی یا که طشقی عالمدن آلنووی هم ایکی تورلی تصویرنك قایوسن صایلاو اعتباری بله‌ن شعری اثرلر اوچکه بولنه‌لر: ۱) روایه، ۲) لیریکه، ۳) دراما.

لیریکه. اثرنك مندرجه‌سی، شاعرنك اوز کوگلنده اویانغان تأثرلری، امید واملری، قایغی وشادلقلری اچکی عالمنی تصویردن عبارت بولسا، اول «لیریکه» دیب آتالا.

توقاینك «کوگل»ی یازوچینك امل وامیدلرن، «شبهه وترددی» عذاب واضطرابلرن، «ئوزولگه‌ن امیدی» امیدسزله‌نوون، کوز یه‌شن سویلی؛ شوگا کوره، بولار «لیریکه»گه کره‌لر. رمییف بله‌ن دردمندنك یوغاریده اسمی آتالغان شعرلری‌ده ابیه‌لرینك کوگللرنده اویانغان تأثراتنی آگلاتالر. بولرده لیریکه جمله‌سینه کره.

روایه. اثرنك مندرجه‌سی، طشقی عالمده بولغان حال وحادثه‌لرنی تصویردن عبارت بولسا، آگا روایه (۱) دییله.

«طبیعت بالالری» نده آول یکتی حافظنك اسمانی یاراتووی، آگا اویله‌نورگه تله‌وی، ئومه‌ده اوچراولری، یالان اشلری، پچه‌ن چابولر، صوگره قاوشولری تصویر ایتله. بولر بارده، البته طشقی عالمدن. بس بو، روایه‌غه کره. «جانوارلرغه کیلگه‌ن ئوله‌ت» ده شولای‌اوق.

روایه بله‌ن لیریکه‌نك مناسبتی. شاعرنك اچکی تأثرلرنگنه سویله‌گه‌ن اثرلر سیره‌ك بولغان کبك، شخصی حسلرنی برده قاتناشدرلماغان اثرلرده آز اوچری. بوگا قاراغانده، اثرلرنی لیریکه بله‌ن روایه‌گه بولوب، بو ایکینك آراسینه بر

---

(۱) بطال افندی مونی «ئه‌پوص» دیب یوروته. بو بردن املامزغه کیلمی، ایکنچیدن، نیچکدر، تلمزگه، آهنگمزگه یات؛ شول سیبدن مین آنی عربچه «روایه» بله‌ن آلماشدردم. لیریکه بله‌ن دراما ایسه مطبوعاتمزغه کروب بتکانلر اوك ایندی. روایه - ЭПОСЪ، لیریکه - شعر غنائی، دراما - تمثیل.

چیك قویو ممكنمی؟ دیگەن بر سۇال كیله. موكا قویلاچاق چیك شوندن عبارت: روایەمی، لیریكەمی ایكەنن آیرو اۇچۇن اثرده نی نەرسه تۇب مقصد ایتوب آلنغانن - اثرنی نیندی تۇب اوی طودرغانلغن قارالا. توقایف شورەلیسنده بر نیچه اورنده اوزینك اچكی تأثرلرن ئەیتوب اوتە. لكن مونك بلەن اول روایەدن چقمی، چونكه اثرده تۇب مقصد ایتوب شخصی تأثر توگل، بلكه شورەلی حكایەسی آلنغان، تگی تأثرلر، شونی سۇیلەگەنده ایەروبكنه كیلوب چقغانلر.

دردمند «بوزلرم مانا آلمادم» شعرنده «فرهاد ومجنون» كبك چیت عالمدن كشیلرنی تلگه آلا، لكن بو اثرنی لیریكەدن چغارمی. چونكه یازوچی بو اثرده كامل امیدسزلك طۇیغیسن بیررگه تلی، طشقی عالم نەرسەلری مونده فقط شول اچكی حسنی آچلانوغه قۇرال بولوبقنه كرگەنلر.

عموما، اثرده باشلیچه نی نەرسه كوزه‌تلگەن بولسا، شول تۇردن صانالا. حكایەلرده‌ده یازوچی قای بر وقت اوز طۇیغیلرن قصدروب قویا. لكن بو آنی روایەلكدن چغارمی، چونكه بو آنده تۇب تلەك توگل، اول تیك ایەروبكنه كروب كیتكەن.

دراما. حیاتدن یا كه خیالی عالمدن آلنغان بر واقعەنی، شول واقعەگه قاتناشقان كشیلرنك سوز وحركتلری آرقیلی، عملده، تصویر ایتوب كورسەتكەن اثرلرگه «دراما» دیلر. حكایه یا كه مەثلده بولغان كبك، درامالرده یازوچی اوزی حكایه قیلمی هم قیلدرمی؛ بلكه، واقعەگه قاتناشوچیلرنك اوزلرن اورتاغه چغارا. اوزلرندن تۇرلی اش وحركتلر یابدرا. سوزلر سۇیلەته. شولای ایتوب، یازوچی چیتده قالا. - قهرمانلر اوزلری بزنك قارشیغه كیله. «معلم» ده اسحاقف اوز اسمندن «كره، چغا، یاتا، اوطرا» دیگەن كبك، بر نیچه سوزگنه ئەیته. قالغانن صالح، مرضیه، ذاكر وباشقەلر اوزلری باشقارالر.

درامانك اینك قصقه معنیسی: صحنەغه قویلور اۇچۇن یازلغان اثر دیمەكدر.

«بوریس گۇدونف»، «بختسز یكت»، «بولەك اۇچۇن» بارده دراما. چونكه صحنه اۇچۇن یازلغانلر.

مسئلەلر: ١) روایه، لیریكه هم درامانك هر برینه اۇچەر مثال كورسەتكز؟

٢) روایەدن بولغان بر اثر اچنده لیریكه مادەسی تابلغانغه مثال؟

٣) شول ایكنچی مسئلەنك كیریسنچه مثال؟

٤) خلق ادبیاتندن جرلر، بەیتلر، مقال وئەكیەتلردن روایه بلەن لیریكەگه مثاللر بیررگه؟

٩

روایه‌نڭ تۇرلری.

روایه باشلیچه آلتی تۇرلیگه بولنه:

١) مه‌ثه‌ل، ٢) باللادا، ٣) پائیما، ٤) حکایه، ٥) اۇزۇن حکایه، ٦) رومان.

مه‌ثه‌ل. «جانوارلرغه کیلگه‌ن ئوله‌ت»، «صارقنی کم آشاغان؟»، «قوشلرنڭ پادشاه صایلاوی» - مجید غفوری اثرلرندن.

عبرتلی بر معنی چغارو مقصدی بله‌ن یازلغان کنایه‌لی کچك روایه‌لر، «مه‌ثه‌ل» دیب آتالالر.

مه‌ثه‌للر کوبره‌ك وقت حیوانلر آراسنده‌غی بر واقعه‌دن آلنا. تۇرلی جانوارلر، آلارنڭ طبیعت واشلری تصویر ایتله. لکن آنده تۇب مقصد آدملر آراسنده بولغان حاللرنی آڭلاتو، شونی تنقید یاکه کولو بولا.

«جانوارلرغه کیلگه‌ن ئوله‌ت» ده آرسلانلر، آیولر، بوریلر سۇیله‌نه. لکن بز شول جانوارلر آستنده آدملر کوره‌مز: دنیاده کۇچلی وظالم کشیلر، نی قدرلی یاوزلقلر قیلساده، راحت عمر ایته‌لر، جزا تارتمیلر، اما اوگز کبك یوواش وساده بنده‌لر یوقغنه گناهلری اۇچۇن‌ده هلاك بولغالیلر - منه مه‌ثه‌لنڭ بزگه بیرگه‌ن عبرتلی معنی‌سی شول. مونده حیوانلر تصویر ایتلوب، آدملر حالی آڭلاتلغان. شول سببدن بو کنایه‌لی‌ده بولا.

مه‌ثه‌للر قای بر وقت جانسز نه‌رسه‌لر طۇرمشندن، حتی آدملر حیاتندن‌ده آلنورغه ممکن.

مه‌ثه‌للرنڭ تۇب ماده‌لری. هر مه‌ثه‌لده تۇب ایکی ماده بولورغه تییش:

١) کنایه‌لی مندرجه، ٢) آندن چقغان عبرتلی معنی. بو صۇڭغینی اثرنڭ تۇب اویی دیب آتارغه‌ده یاری.

بو ایکی ماده‌نڭ صۇڭغیسی یازوچی طرفندن ئه‌یتلوب گینه‌رگه‌ده ئه‌یتلمه‌سکه‌ده ممکن. صۇڭغی وقتده مه‌ثه‌للردن چغاچاق عبرتلی معنی‌نی - نتیجه وتۇب اوینی - بۇتۇنله‌ی ئه‌یتمه‌و یاغی آلده طۇتولا. چونکه، ١) مندرجه اوزی شونی بیررگه تییش، ٢) نتیجه‌نی ئه‌یتمه‌و اوقوچینڭ ذهنن اشله‌ته، ازله‌رگه سبب بولا.

مشهور مه‌ثه‌لچیلر: بۇرۇنغی یونانده «ایزوب» (میلاددن آلتی عصر ئلك)، روماده «فیلر»، فرانسوزده «لافونتین»، روسده «قریلوف».

بو حقده فرانسوز مەثەلچیلرندن لافونتین ئەیته: «مەثەللر، اوزلرندن چقاچاق، عبرتلی معنی‌نی آرتلرندن ایبەرتوب توگل، بلکه، اوزلری بلەن برگه آلوب کیلورگه تییشلیلر».

باللادا. «پچەن بازاری» - ع. توقایف، «بخت» - ز. نورکین، «زهره قز» - فاتح امیرخان اثرلری.

مندرجەسینه غریب، عجیب وخیالی واقعەلر کرتلگەن کچك روایەلر باللادا دیب آتالا.

باللادالر عادتده مندرجەلرن خلق ئەکیەتلرندن آلالر. هم بولر مندرجەلری یاغندن ئەکیەتکه بیك اوخشیلر. لکن ایکی صفت بولرنی خلق ئەکیەتندن آیرا: ۱) بولرنك چغاروچیسی بیلگلی بولا، ۲) ئەکیەت خلق خیالندن طووا، خلق آڭا اشانا، آنك مندرجەسی اوزی باش مقصد ایتلوب قارالا، باللادالرده خیالی واقعه‌گه یازوچی اوزی‌ده، اوقوچی‌ده اشانمی، مونده اول یازوچینك توب اوین ئەیتور اوچون بر صورت، بر چارەگنه - یعنی باللادالرده خیالی مندرجه، اوزی مقصد توگل، بلکه شاعرنك توب اوین آڭلاتورغه بر قورالغنه.

بزده بیك مشهور «کیسك باش» ئەکیەتی بار. توقایف شوندن فائدەلانوب، اوزینك «پچەن بازاری»ن یازغان. مندرجەسنده کیسك باشنك پچەن بازارینه کیلووی، جلاوی، خلق بلەن سویلەشووی، صوڭره قاره احمەتنك قابان توبینه توشوب دیو پەریلری بلەن صوغشولری، آندن کیسك باشنك خاتونن قوتقارووی کبك، حیاتده بولمی طورغان، خیالی واقعەلر سویلەنه. شونك بلەن برابر بوعادی ئەکییەتده توگل؛ مونده یازوچینك معلوم بولووی اوستینه، اول‌ده اوقوچی‌ده موڭا اشانمی، بو مندرجه شاعرنك ئەیتورگه تلەگەن معنی‌سینه طشقی بر صورت، بر قالبقنه: بچەن بازارینك اچ یوزی، قازان خلقینك جان ویورەگنده بولغان قارانغیلق، نادانلق، عموما، کوڭلنچ ایسکیلك، تعصب وخرافات - منه اثردن چققان نتیجه شول.

باللادا سوزینك لغت معناسی خلق جری دیمه‌کدر.

مسئلەلر: ۱) مەثەلگه کررلك اوچ اثر کورسەتگز هم شولرده ایکی مادەنی آیروب، توب اوینك نیدن عبارت بولغانلغن آڭلاتگز!

۲) باللاداغه بر نیچه مثال بیرگز! شول اثرلرنك خلقدەغی نیندی ئەکیەتدن آلنوون، آناردن آیرماسی نیندی نقطەده ایکەنن سویلەگز.

۱۰

ادبیاتنك تاریخی آغملری حقنده بر نیچه سوز.

ادبیات - آدمنك جان ویورەگینه آزق بولور اوچون، طبیعی رەوشده کیلوب

TÜRK TARIH KURUMU KÜTÜPHANESI

چقغان بر نەرسە. ئەیتلوب اوتلگەنچە، آدمنڭ تەنی آشارغە،کییەرگە نی درجەدە محتاج بولسا، آنڭ عقلی، حسی وخیالی‌دە شول قدرلی‌اوق اوزینە آزقغە محتاج، عقل باشدە فلسفەنی طودردی. آ ڭا تجربە وتیکشرو قوشلوب، عقل خدمتی ایلە علم وفن حاضرگی حالینە ایرشدی.

ادبیات ایسە، آدمنڭ حسی وخیالی ازلەنودن، بولرنڭ آزق صۇراولرندن طودی. آدم طبیعتندە آهنگ وموزیقاچیلق بار. نظمنڭ طووی-شبهەسز، طبیعتمزدەگی موزیقا قوتندندر.

نظم-موزیقالی سوز. بونی‌دە طبیعتمز تلی. جرلرنی اچمزدن برنچی قوزغاتوچی یۆرەگمزدە اویانغان طۆیغیلرنڭ دنیاغەچغارغە، ئەیتلورگە صۇراولری بولغان کبك، آلارنی بولای کۆیگە صالدرغان نەرسەدە-شول آدم طبیعتندەگی موزیقاچیلقدر.

بولر همەسی آدم طبیعتینڭ تۆب احتیاجلری. شوڭا کورەدە، تلەسە قای زماندە، دنیانڭ تلەسە قایسی ییرندەگنە یەشەسون، نادانلق وقارانغیلقنڭ تلەسە نیندی قورقنچ مرتبەسندەگنە بولماسون، هر بر خلقنڭ اوزینە کورە جری بار، ئەکیەتی بار-چونکە اول آدم، چونکە آناردە حس بار، خیال بار، بو ایکینڭ ازلەنووی، آزق استەولری، شوڭا جواب بیررلك استعدادلر بار.

حس بلەن خیالدن طوغان جرلر، ئەکیەتلر عمومًا خلق ادبیاتی، هر ملتنڭ ادبیات بناسی نیگزندە برنچی تاشلر، ادبیات تاریخندە بولر-بسمەلر.

دیمەك هر ملتدە خلق ادبیاتی بار، هر ملتنڭ ادبیات تاریخی خلق ادبیاتی بلە باشلانا.

لکن ملتلرنڭ یەشەگەن اورنلری، زمانلری وباشقە حاللری تأثیری بلەن خلق ادبیاتلری کالملك جهتندن بیك آیرلالر. عمومی مدنیت آغمندن چیتدە قالغان ملتلرنڭ یازما ادبیاتلری شول خلق ادبیاتینڭ طبیعی اوسووندن-بر آغاچنڭ تامری بلەن گەودەسی رەوشندە باغلانوب بارودن-عبارت بولسادە، کوب قوملرنڭ یازما ادبیاتندە چیت تأثیری بیك قوتلی بولا. بو تأثیر ایکی تۆرلی، سببدن کیلە: ١) باشقە بر قومدن دین قبول ایتو. مثلا روسلر خریستیانلقنی قبول ایتکەچ، آلارنڭ یازما ادبیاتی یونان تأثیرینە بیرلە. تۆرك وفارسیلردە اسلام قبوللرندن صۇڭ، عرب تأثیری قوتلەنە، ٢) مدنیتکە قوشلو.

شول اوق روسلردە غرب مدنیتن آلا باشلاو بلەن غرب ادبیاتی یاڭا از صالا؛ ادبیات آندەغی رەوشنی آلا. تۆرکلردە غرب مدنیتنە آیاق باصا باشلاغاچ، شناسیلری طووا. ادبیاتدە غرب روحی، غرب شکلی حکم سۆرە باشلی.

قصقەچە ئەیتکەندە، قوتلی بر یلغە رەوشندە آغوب بارغان مدنیت اوز یولینە طوغری کیلگەن واق صولرغە یا ڭا بر توس یا ڭا بر تەم بیرە-اوزنچە یاصی.

مصر، بابل مدنیتلرینڭ طوغریدن طوغری حاضرگی مدنیتکە باغلانشی یوق، هند، قتای مدنیتی عموم آدم بالالرن اچینە آلورلق کیك بر آغم طودرا آلمادیلر.

نی قدرلی قوتلی بولساده، آلار چیتده یالغز آقدیلر. باشقه یلغه‌لر آلارغه قوشلمادی.

خاضرگی مدنیت یلغه‌سی اوزینك باشن یوناندن آلغان. شول کۆندن بیرلی، آراده بایئاق طوقتالولر بله‌ن بولساده، اول آغا، قوتله‌نه، بارغان صاین کیگه‌یه هم واق یلغه‌لرنی قوشا، همه ییرده اوز روحن صالا بارا.

تاریخنی نق اشله‌ب بولغه صالغان غرب دنیاسی ادبیاتنی‌ده شول یونان چیشمه‌سندن باشلاتوب، آنك تاریخی زنجیرینك ئۆچن شونده ایلتوب تری. باشقه ملتلرنك ادبیات تاریخلری آز ماز تیکشرلسه‌ده، آلار اوز آللرینه بر آغوم بولوب حاضرگی ادبیاتنی طودروده خدمت کورسه‌تکه‌ن تانلمیلر.

قصقه‌سی، ادبیاتنی یوناندن باشلاب حاضرگی کونگه طوقتاتالر. ادبیات تاریخی دیگه‌چ، آنك دورلرن تیکشره باشلاغاچ، بر برسینه باغلانوب کیلگه‌ن آلماشنولرنی یوناندن باشلیلر. مه‌ثه‌للر، رومانلر، درامالر، ایدیللیه وپائیمه‌لرنك تاریخی تکامللری مسئله‌سی قوزغالسا، آلارنك بیشگن یونان مدنیتی اچنده کوروب، ایك ئلك یول آچوچیسی، ایزوب، هومیر، صوفوکول بولدی دیب کیته‌لر.

یاوروپا اۆچۆن بو حال طبیعیدر. چونکه آلار طوغریدن طوغری یونان تأثیرنده. اما شرق اۆچۆن بو حال هم کۆچله‌نو هم یا گلشدر. لکن بز حاضر موگا قارشی برنه‌رسه‌ده اشلی آلمیبز. شرق سونگه‌ن، آنده قارانغی، شول قارانغیلق آنك اوتکه‌نن‌ده جۆتقان. حاضر ادبیات نظریه‌لرنده بۆتۆنله‌ی یاوروپا قاراشی حکم سۆره، بۆرۆنغی شرق طوقتالغان نقطه‌دن آلوب کیتوب، آلار ادبیات تیکشرونی فنی بر اصولغه صالغانلر، آنی تصنیف ایتکه‌نلر، هر صنف‌نك تاریخن تیکشرگه‌نلر.

بزنك ادبیاتمزده غرب ازینه تۆشدی. عمومی مدنیت آغمندن آیرلوب اوزمزگه بر یول طۆتۆنك معنی‌سزلگی آچق معلوم بولغانغه، طبیعی، بوگا شادلانامزغنه. غرب مدنیتی دیمه‌ك - طوقتاوسز آلغه بارزغه تیشلی بولغان بنی آدم حیاتینك خاضرگه‌چه ایرشه آلغان باصقچلرینك صۆگغیسی دیمه‌کدر. بولر بارده مقدمه ایدی. ئه‌یتورگه تله‌گه‌نم- هر قومنك اوز اچندن، اوز روحندن خلق ادبیاتی طووی طبیعی، قای خلقلرده یازما ادبیات شول اوز اچنده طوغان ماده‌لرده‌ن‌گنه اوسه، قای برلرنده دین یه‌یسه مدنیت آلو سببلی، چیت تأثیرگه تۆشه دیمه‌ك، عاضر بۆتۆن یاوروپا مدنیتی یولینه باصدی. شول سببلی ادبیاتلرده‌ده غرب روحی، غرب شکلی حکم سوره. ادبیاتنی آکلاوده، تیکشروده همه ملتلر آلار اصولی بله بارا، یاوروپاده ایسه، ادبیات آغمن یونانغه باروب تۆتاشدرالر، ادبیات تۆرلرینك هر برینك اوسو تاریخن یوناندن باشلیلر ایکه‌نن بیان قیلماق، نهایت، بزگه‌ده شول یولدن باروکیره کلگن‌سۆیله‌مه‌ك ایدی. مطبوعاتمزده بو حقده بر نه‌رسه‌ده یوق. عمومی ادبیات آغمی حقنده تاریخی اثر بولماغان کبك، اول طوغریده تیکشورگه، صنفده اوقورغه هیچ بر ترجمه‌ده یوق.

شوگا کوره، مین «ادبیات درسلری» نده مه‌ثه‌ل، باللادا شیکللی نه‌رسه‌لرنك تاریخی اوسولرن روسچه درسلکلرده‌گی شیکللی بیان ایته‌رگه ممکن تابمیم. مه‌ثه‌لنی یونانده فلانچه کشی فلان ره‌وشکه کرتدی دیب یازو قیین توگل، لکن شاکرد قولنده یونان ادبیاتندن بر یول ترجمه بولماغاچ، اول سوزلر همه‌سی صوغه یازو بولوب قالاچاق.

شوڭا کوره، مین اثرلرنڭ تۉرلون تیکشرگەنده، اول تۉرنڭ اوسوب حاضرگی حالـگه کیلو تاریخنده آرتق نچکەلرگه ممکن تابمادم. تیك عمومی سزقلر بلەن اوتدم.

عمومی ادبیاتنڭ اوتکەرگەن دورلری حقنده بزگه توبەندەگی بر نیچه اصطلاحنی خاطرده طۉتارغه کیرەك: ۱) **کلاسسیکلر دوری.** بونڭ معنیسی شول: میلاد عیسیدن ایکی یۉز یللر ئلك یونانڭ ایك مشهور منقدلرندن «آریستارخ» یونانده جیتشکەن ادیب وشاعرلرنی تیکشروب، اثرلرینڭ قیمتینه قاراب، آلارنی تۉرلی درجەلرگه ـ کلاسلرگه ـ آیرغان. شول زماندن آلوب، آریستارخ طرفندن کلاسلرغه ـ طبقه ودرجەلرگه ـ بیلـگلەنـگەن همه اثرلرَ «کلاسسیك» دیب آتـالا، یعنی باشقەلر طرفندن ایەرگه، نمونه واورنـەك بولورغه یارارلق صانالا باشلاغانلر. موندە ایك برنچی درجەگه قویلغان نەرسە ـ هومیرنڭ پائیمالرندن «ایلیاده» بلەن «آدیسسەی» در. کلاسسیك اثر، کلاسسیك شاعر دیگەن اصطلاحنڭ باشلاب طووی ئەنه شوندن کیته. ادبیات تاریخلرنده کلاسسیکلر دوری دیگەن سوزده شونی آڭلاتا.

بو سوزلرده باشده یونانغه قاراب ئەیتلسەده، حاضر آلارنڭ معنیسی کیڭەیدی. اوزینڭ ادبی قیمتی بلەن بر ملتنڭ ادبیات تاریخنده مەڭگیلك اورن آلغان شاعر واثرلر حاضر «کلاسسیك» دیب آتالالر. «معلقات سبعه» عرب اۉچۉن، «شاهنامه»، «گۉلستان» فارسیلر اۉچۉن، پوشکین وتورگینفلر روس اۉچۉن کلاسسیك اثرلردن، کلاسسیك شاعرلردندر.

۲) یونانڭ کلاسسیکلر جملەسینه تزلـگەن شاعرلرینه روماده کوب یازوچیلر ایەردی. هومیرنڭ پائیمالرینه اۉخشاتوب، ۋیرگیلی شول‌اوق طرویه صوغشی قهرمانلری حقنده اوزینڭ «ئینەییده» سن یازدی.

عادتده بولر دورن «ایەروچی کلاسسیکلر» ـ تقلیدی کلاسسیکلر ـ دیب آتیلر.

یونان ادبیاتی هم روحی هم شکلی بلەن بۉتۉنلەی، اوز حیاتینڭ اوز مدنیتینڭ طبیعی یمشی. اول ـ اصل، اول آرگینال هم اوز باشلی. اما روما بۉتۉنلەی یونانغه ایەره. شوڭا کوره، آندەغی شاعرلر دورن «ایەروچی کلاسسیکلر» دیب آتیلر.

۳) روماده خریستیانلق حکم سۉره باشلاو بلەن علم ومدنیت سونه، یونانڭ هم رومانڭ بۉیۉك شاعرلری اۉنۉتۉلا، اثرلری بتره. شولای ایتوب، کلاسسیك اثرلر میداندن یوغالالر. کوب عصرلر اوته، یونان وروما ادبیاتی طوزان اچنده یاتا، شاعرلری طنچ یۉقلی. تیك اون آلتنچی عصر کروب، یاوروپاده عمومی اویغانو دوری ـ دور انتباه ـ باشلانو بلەن آلارغه دخی اهمیت آرتا. عموما ایسکی کلاسسیکلر تره، ایسکی ادبیات وصنعت یاڭادن یاقترا باشلی. کوب عصرلر اۉنۉتۉلوب یاتقان هومیر، ۋیرگیلیلر قوللرده یۉری، آلارنی اۉیرەنەلر، بیك یاراتالر، نتیجەده آلارغه ایەروده باشلانا ـ یاوروپانڭ

تۈرلی ملتلرنده جیتشکەن تۈرلی شاعرلر شول بۆرۈنغی یونان وروما پائیمالرینه اوخشاتوب، اثرلر یازالر. بر پائیمادەغنه توگل، ادبیاتنڭ هر تۈرنده بۆرۈنغی کلاسسیکلرغه صوقرلرچه ایيەرو باشلانا: آلارده نیچك بولغان، حاضرده حرفکه حرف آلارنقیچه یاصارغه طرشالر. فرانسوز محررلرندن «بووالو» بۆرۈنغی یونان‌وروما اثرلون تیکشروب، پائیما، مەثەل، کامیدیه، تراگیدیه وفلانلرنڭ‌نیچك بولورغه تییشلەگی حقنده قانونلر تۈزی. بو قانونلر همەسی شول کلاسسیکلرچه یاصاودن عبارت.

یونانده پائیما، کامیدیه نیچك بولغان، «بووالو» قانوننچه حاضرگیلرده شولای بولو لازم.

بو دوردەگی همه محررلر شولای یازغانلر. هر طوغریده یونانغه ایيەرگەنلر. بو دورنی ادبیات تاریخنده «ساخته کلاسسیکلر دوری» دیب آتیلر.

بولر بیك‌کوب طوغریده یونان کلاسسیکلری کبك یاصاغانلر. لکن یونان حیاتی باشقه، اون جیدنچی عصرده فرانسوز حیلتی باشقه. بۆرۈنغیلرغه ایيەرەمز دیب، اوز حیاتلرنده بولماغان بیك کوب نەرسەلر کرتکەنلر. شول سببلی یونانغه طبیعی بولغان نەرسه ـ اون جیدنچی عصر یاوروپاسینه، یالغان وساخته بولوب چققان. بولرنڭ «ساخته کلاسسیکلر» دیب آتالووی‌ده شول سببدندر.

بو دور اون آلتنچی عصردن اون سیگزنچیگەچه بارا. آندن صوڭ بته. ادبیاتده یاڭا روح باشلانا، ایسکی شکللرگه صیمیلر، آلار جیمرله، یاڭا مسلکلر طووا. ادبیاتده بو یاڭا دورنی باشلاب آغزوب ییبەروچی قوت ـ شیکسپیر اثرلری‌در.

١١

پائیما.

«پائیما» اصلده یونان سوزی. لغت معنی‌سی ـ ادبی اثر دیمەکدر. حاضرگی ادبیات تلنده، حیاتنڭ الوغ واقعەلرینه قاتناشقان بۆیۈك ذاتلرنڭ باشندن کیچکەن حاللرن تصویر ایتکەن شعری اثرلرگه ئەیتەلر. لکن بولر آرتق عمومی سوزلر. پائیمانڭ نەرسه ایکەنن آچق بلو اوچون، آنڭ تاریخی اوسووندەگی آلماشنولرنی کوزدن کیچررگه کیرەك.

پائیمالرنڭ تاریخی اوسولرنده باشلیچه اوچ دور بار:

١) قهرمان پائیمالری، ٢) ساخته کلاسسیك پائیمالر، ٣) یاڭا زمان پائیمالری.

قهرمان پائیمالری.

برنچی دوردەگی پائیمالرغه بو اسم، آلغان موضوعلرندن کیله. چونکه آلار

خلق حیاتنده زور اورن طۇتقان واقعه قهرمانلرینك باشلرندن کیچکەن حاللرن تصویر ایتەلر.

قهرمانلر پائیماسی عادتده شول رەوشلی طووا: خلقنك تاریخنده زور اورن طۇتقان واقعەلرده مهم رول اویناغان قهرمانلر حقنده خلقده تۆرلی جرلر - آیرم آیرم اثرلر چغارلغان بولا. شاعر شول آیرم جرلرنی بر یەیسه بر نیچه قهرمان تیرەسینه طبیعی بر اصول بلەن، جیبا. آیرم، تاراو یاتقان جرلردن بۆتۆن بر اثر - پائیما وجودکه کیله. ایران قومی تورانلر بلەن کوب مرتبه صوغشلر قیلغان. خلق اوز حیاتینك بیك مهم واقعەسی بولغان بوصوغش هم آننك قهرمانلری حقنده ئەللەنی قدرلی جرلر چغارغان. لکن بولر تۆرلیسی تۆرلی رەوشده، تۆرلی کشی حقنده بولغانلر. فردوسی شول جرلرنك بارلغن جییاده طبیعی براصولغه صالوب، بۆتۆن بر پائیما - مەڭگیلك «شاهنامه» سن طودرا.

هندیلرنك «ماهامبهارات»، «رامایانا» لری، نیمسلرننك «نیبیلونگ» لری‌ده شولای خلق جرلرندن بۆتۆن بر اثر طودرو یولی بلەن یازلغانلر.

«قهرمانلر پائیماسی» نك ایڭ یاخشیسی دیب بۆرۆنغی یونانلرنك «آدیسسەی» هم «ایلیاده» لری صانالا. یونانده «آخیللیس»، «آدیسسەی»، «آیاکسا»، «هیکتر» دیگەن اسملردەگی تۆرلی قهرمانلر بولغان. اۆیدن اۆیگه کروب جرلاب یۆرۆچیلر بو قهرمانلر حقنده کوب نەرسەلر جرلی طۇرغان بولغانلر. زمانلر اوتو بلەن بو قهرمانلر هم آلار حقندەغی جرلر مهمرەك بر واقعه تیرەسینه جییلا - خلق شولای جییا - باشلاغان. یاکا شاعرلر بر ییرن آرتدرغان، برسن کیمتکەن. اوزلری بارغان صاین برنقطەغه یاقنلی بارغانلر. نتیجەده شول تارقاو ماتیریالدن منتظم پائیمالر - «آدیسسییه» بلەن «ایلییاده» کیلوب چقغان. بونی - اۆیدن اۆیگه کروب جرلاب یۆروچی صوقر شاعر - هومیرگه نسبت بیرەلر.

هومیر پائیمالرندن «ایلییاده» ننك قصقەچه مندرجەسی شوندن عبارت:

صوغش یاورو پادەغی یونانیلر بلەن کچك آزیادەغی طرویالیلر آراسنده بارا. صوغشقه زور قهرمانلرغنه توگل، یونانلر اعتقادنچه، الهلر اوزلری‌ده قاتناشالر: آدملرگنه توگل، الهلرده ایکیگه بولنگەن: بریاق یونانیلرنی یاقلی، ایکنچیسی - طرویەلیلرنی. صوغشنك صۆڭغی یلنده یونان عسکری آراسنده بیك قورقنچلی آورو - هلاکت باشلانا. هربر اش الهلرننك آچو یاکه رحمتلرندن کیله دیب اشانغان خلق بوحقده روحانیلرگه مراجعت قیلالر. باش روحانی «قالخاس» ئەیته: یزنك عسکر باشلغمز بولغان آغامیمنون روحانیلردن «خریز» ننك اوزن تحقیر

ایتدی، قزن اسیر آلدی، بو آفت ـ شونك گناهشۆملغندن... اگرده «خریز» نك قزی آزاد قیلنماسا، بو چیردن بز بر وقتده‌ده قۆتۆلا آلمابز، دی.

آغامیمنون «خریز» نك قزن آزاد قیلا، لکن آنك اورنینه یونانك ایك زور قهرمانلرندن بولغان «آخیللیس» نك جاریه‌سن آلا. قهرمان موكا آچونـاده صوغشقه چقماس بولا.

شول وقت، ایکنچی یاقدن، قهرمان «آخیللیس» نك آناسی، الهلر باشلغی بولغان الوغ «زه‌ۋس» که مراجعت ایتوب، مظلوم قهرماننی یاقلاون اوتنه. «زه‌ۋس» خاتونی بونی ایشته‌ده، یونانلر یاغن قوتلی باشلی. شولای ایتوب، الهلر اوزلری دخی ایکیگه بولنه‌لر: بر یاق یونانیلرنی، ایکنچیسی ـ طرویه‌لیلرنی یاقلی. شول آراده آغا میمنون، بر تۆش تأثیری بله‌ن، اوزینك جیکوونه اشانوب، آخیللیس‌دن باشقه صوغشقه چغا. لکن جیکله. صوغش هامان بتمی. الهلر تاغی اوز آرا غوغا چغارتالر. صوغش دوام ایته.
طرویه‌لیلر یاغنده «هیکتر» اسمنده قهرمان بار. اول یونانیلرنك «آیاکس» دیگه‌ن باطرلرینه قارشی ـ برگه بر کۆره‌شکه چغا. لکن «هیکتر» یارالانا. طرویه‌لیلر قزوب کیتوب، ایکی مرتبه جیکله‌لر، یونانك بر نیچه کارابلون یاندرالر. اوپکه‌له‌گه‌ن قهرمان «آخیللیس» نك «پاترا کل» اسمنده بر دوستی بار. موکارچی آخیللیس خاطری اۆچۆن اول‌ده صوغشمی ایدی، یونانیلر جیکلگه‌نن کورگه‌چ، چدامی، مین اوز عسکرم بله‌ن یونانیلر یاغندن صوغشقه بارر ایدم دیب رخصت صوری. آخیللیس رخصت بیره، «پاترا کل» صوغشقه کره، طرویه‌لیلر قاچالر، لکن «طرویه» شهرینك قلعه‌سی یاننده «پاترا کل» نی اوترەلر. دوستی پاترا کلنك اوترلووی آخیللیسکه بیك ناچار تأثیر ایته: اول آغا میمنونگه بولغان آچوون اۆنۆتا، آناسندن، هیفیست آدلی اله بیرگه‌ن، یاکا قۆرالنی آلاده صوغش میدانینه آتلا. باشلانا قوتلی صوغشلر. الهلر هامان ایکی یاقده بار. قهرمان آخیللیس طرویه عسکرن جیکه، تگیلر قاچالر، تیك پاترا کلنی اوترگه‌ن قهرمان هیکترگنه، قورقمی، آخیللیسکه قارشی کیله. لکن یونان قهرمانینك قوتلی قیافتی آنك قۆتن آلا، هیکتر قاچا. آخیللس آنك آرتندن بارا، اۆچراشوب برگه بر کۆره‌شه‌لر. هیکتر اوترله. آخیلل آنك ئولك تەنن اوز یاغینه آلوب کیله. قایتقاچ، یونانك عادتنچه، قهرمان پاترا کلنك میتن طنطنه‌لی ره‌وشده یاندرالر.

تۆنده هیکترنك آتاسی پرییام، اوغلینك گه‌وده‌سن صۆراب آخیللیسکه کیله. پرییام ـ الوغ بر قارت. آخیلل آنك کوز یه‌شلرندن متأثر بولوب، اوغلینك گه‌وده‌سن بیروب ییبه‌ره.
طرویه‌ده «هیکتر» نی کومه‌لر. شونك بله‌ن «ایلییاده» تمام بولا.

«آدیسسه‌ی» پائیماسی «ایلییاده» نك دوامی ره‌وشنده بارا. طرویه صوغشینك زور قهرمانلرندن آدیسسه‌ی صوغشدن قایتشلی، اون یل تۆرلی مملکتلرده، دیگز اوطراولرنده یۆری. کوب حاللر کیچره. پائیما شولرنی تصویر ایته.

قهرمان پائیمالرینڭ توب خصوصیتلری.

١) بولرده بوتون بر قومنڭ تاریخی یازمشنده زور اهمیتی بولغان واقعه آلنا. بو واقعه‌ده بوتون ملت قاتناشا.

٢) بوغاریده ئه‌یتوب اوتلگه‌نچه، بو پائیمالر شول واقعه حقنده خلق آراسنده یورو‌گه‌ن آیرم جرلردن بوتون بر اثر طودرو یولی بله‌ن وجودکه کیله‌لر.

٣) شول واقعه هم آڭا قاتناشقان عسکر وقهرمانلرنی تصویر مناسبتی، بله‌ن، ملتنڭ عسکری، اجتماعی، دینی، عائله واخلاقی حیاتلری بوتون تفصیلی بله‌ن کورسه‌تلوب اوتله.

فردوسی اوزینڭ «شاهنامه» سنده ایران تاریخنده زور اورن طوتقان الوغ قائلی صوغشنی آلغان. بولر هم آیرم جرلردن جیبلو یولی بله‌ن طوغان. شول واقعه هم قهرمانلر مناسبتی بله‌ن ایراننڭ عسکری، اجتماعی، دینی واخلاقی حاللرن آچقان.

هومیر پائیمالرنده بو صوڭغی خصوصیت بیگره‌ك آچق. تاریخ اهللری شول پائیمالر آرقیلی‌غنه بورونغی یوناننڭ بوتون حیاتی ـ اچکی وطشقی حاللری بله‌ن تانشا آلدیلر.

روما شاعرلرندن ڤیرگیلینڭ، هومیرغه اوخشاتوب یازلغان «ئینه‌ید»سی‌ده شول قهرمان پائیمالری جمله‌سندن صانالا.

مونڭ قهرمانی‌ده شول طرویه صوغشنده قاتناشوچیلردن. طرویه بهادرلرندن ئینه‌ی «طرویه» شهرینڭ جیمرلووندن صوڭ، جهان گیزه‌رگه کیته، تیبر یارلرینه کیله، آنده روما دولتینه نیگز قورا هم شولای ایتوب، روما پادیشاهلرینڭ نسلی آناردن باشلانغان بولا.

قای بر تاریخ ایبه‌لری، ڤیرگیلی‌نڭ بو اثرن آیرم دورگه آیروب، ایبه‌روچی کلاسسیك اسمی بله‌ن دورتنچی دور آرتدرالر.

ساخته کلاسسیك پائیمالری.

اون آلتنچی عصردن اون سیگزنچی عصرغه قدرلی ادبیات میدانینده حکم سورگه‌ن ساخته کلاسسیکلر مسلکی پائیمالرنی‌ده اوز اچینه آلا. بو عصرلر اچنده یازلغان پائیمالر ـ تاریخده آیرم بر دور طوتا. بولرنی «ساخته کلاسیك پائیمالر» دیب آتیلر. بولر هومیر بله‌ن ڤیرگیلینڭ پائیمالرن تیکشرو، شولرنی کامللکنڭ چیگنده تابو نتیجه‌سنده طوغانلر. ادبیاتنڭ باشقه تورلری کبك، بو دورنڭ همه پائیمالری‌ده هر طوغریده یونان وروما پائیمالرینه ایبه‌رلر. بولردن مشهوره‌کلر تو‌به‌نده‌گیلر: ١) «رئسیاده»ـ روس ناظمی خیراسکوف اثری. مندرجه‌سی، ایڤان

گروزنینگ قازاننی آلووی حققنده؛ ۲) پورتوگالیه شاعری قامایینسینگ «لوزیاده» سی، ۳) فرانسوزچه «گینیر یاده»، ٤) نیمسچه‌ده «میسیاده» هم باشقه شوندی هر بر مدنی خلقنگ اوز تلنده، بر پائیماسی چققان. تاریخ اهللری بولرنی تیکشروب قاراب، همه طوغریده هومیر بله‌ن ڤیرگیلیگه ایه‌رگه‌ن تابالر. ایه‌رونی کورسه‌تکه‌ن نقطه‌لردن ایگ آچقلری توبه‌نده‌گیچه:

۱) بولر همه‌سی اسملرن اوگ «ایلییاده» غه اوخشاتوب قویغانلر: همه‌سینگ آخری «یاده» غه بته.

۲) همه‌سی، هومیرنقیچه، اثرلرن، «جرلیمن مین» دیب باشلاغانلر.

۳) یونان پائیمالرنده‌گی کبک بولوده‌ده غریب وخیالی نه‌رسه‌لر کرتلگه‌ن: آدم قهرمانلرگه باشقه ئه‌لله‌نی قدرلی طلسمچیلر، تعبیرچیلر، جن وشیطانلر واقعه‌گه قاتناشا.

٤) قهرمانلر، گرچه، روسیه‌ده‌یا که فرانسیه‌ده صوغشسالرده، طروبه صوغشنده‌غی قهرمانلرچه قیلانالر.

۵) بیک کوب اورنلرده هومیر بله‌ن ڤیرگیلیدن طوپطوری آلنوب، اسملرنگنه آلماشدرلغان.

٦) اوزلری اشانماسالرده، هومیرده‌غی کبک، آپاللون، زه‌وس وباشقه یونان الهلرینه مراجعت ایته‌لر.

۷) حتی بوتون اثرنی اون ایکی یه‌بسه یکرمی دورت جرغه بولو کبک واقلقلرده‌ده ایه‌رگه‌نلر. نتیجه‌ده طشقی قیافت هر یاقدن یونانچه بولوب چققان. لکن برسی روسیه‌نی، برسی گیرمانیه‌نی، برسی ایتالیه یا که پورتوگالییه‌نی وشونده‌غی حیات وقهرمانلرنی تصویر ایتدیگندن، اچ یاق بوتونله‌ی یالغان بولوب چققان.

شونلقدن بولرنی «ساخته کلاسسیک پائیمالری» دیب آتاغانلرده.

یاڭا زمان پائیمالری.

یاڭا زمان پائیمالری تاریخی مشهور اینگلیز شاعری لورد «بایرن» بله‌ن باشلانا. (وفاتی: ۱۸۲٤ ده) بولرنی بورونغی پائیمالردن آیرا طورغان خصوصیتلر توبه‌نده‌گیچه:

۱) بولرده هومیر یا که ڤیرگیلی پائیمالرینه اوخشاتو کوزه‌تلمی: شاعر، اثرن البته، هومیر بله‌ن ڤیرگیلیچه بولوب چقسون دیب، اوزن چیکله‌می.

۲) قهرمان پائیمالرنده بولغان کبک، بولر خلق آراسنده‌غی جرلردن بر بوتون ادبی اثر یاساو یولی بله‌ن یازلمی، بلکه، طوغریدن طوغری شاعرنگ اوز خزینه‌سندن طووا.

٣) بولرده آلنغان واقعه بوتون بر ملتنك تاریخی یازمشنده زور اورن طوتقان بولووی، کشیلرنك‌ده شول واقعه‌ده مهم رول اویناغان تاریخی قهرمانلر بولووی شرط ایتلمی ـ بولرده شاعر مهم واقعه‌نی اوزی اویلاب چغارا آلا، قهرمانلرنك تاریخ بلن معلوم ذات بولووی لازم توگل، مونی‌ده شاعر اوزی یوقدن بار ایته آلا. ـ قصقه‌سی بولرده آلنغان واقعه‌نك اهمیتلی بولووی قهرمانك قوتلی شخصلردن صایلانووی بلن برگه، بولرنك تاریخ بلن باغلانووی لازم توگل، آنی شاعرنك اوز خیالی طودرا آلا.

٤) قهرمان هم کلاسسیك پائیمالرده واقعه وقهرمانلرنی تصویر مناسبتی بلن، ملتنك شول زمانده‌غی بوتون حیاتی ـ عائله، عسکرلك، دین، اخلاق وباشقه یاقلر همه‌سی آچلا؛ اما یا‌ڭا زمان پائیمالرنده بوندی کیڭلك، بوندی بوتونلك بولا آلمی. حاضرگی پائیمالر واقعه‌نی بوتون تفصیلی بلن تصویر ایتمه‌و اوستینه، باش قهرمانك بوتون حیاتن‌ده تصویر قیلمیلر. بولرده یازوچینك بر «توب اویی» ـ ایدییه‌سی ـ بولا. شول اویغه قاراب قهرمانك حیاتی تصویر ایتله. بولرده قهرمان اوزینك بر صفتی، نیندی‌ده بولسا، بر قوتی بلن ممتاز بولوب میدانغه چغا، پائیماده‌گی همه اشلر، آنك نیك شول صفت وقوتن بزگه نغراق آچارغه خدمت ایته‌لر.

٥) بوروڭغی پائیمالرده شاعر اوزی بوتونله‌ی چیتده قالا. اول واقعه‌نی تصویر ایته، لکن اوزینك هیچ بر تورلی تأثر وطویغیسن اثرده آڭلاتمی. اول ـ بی طرف تصویرچیغنه. اما یا‌ڭا زمان پائیمالری شاعرنك بر اوین افاده اوچون یازلالر، اثرنك اچنده واقعه‌لرنی تصویرده کوب وقت یازوچینك شخصی حسلری کروب کینه‌لر ـ عموما، صوڭغیلر شاعرنك شخصیتنه یاقن بولالر.

شول سببدن بولر صاف روایه‌ده بولوب جیته آلمی. بولـرنی قایبره‌ولر «لیریك روایه» دیب‌ده آتیلر.

خلاصه.

بو بیش تورلی خصوصیتنی توبه‌نده‌گیچه خلاصه ایته‌رگه ممکن: شاعرنك بر اویی بار. شونی ئه‌یتو اوچون اول بر واقعه، بر یه‌یسه بر نیچه قهرمان آلا. شول توب اوینی آچار اوچون کیره‌ك بولغان اش وحاللر بله‌گنه تصویر ایتوب، قهرمانده اوزی آڭلاتورغه تله‌گه‌ن توب اوینی گه‌وده‌له‌ندره. قهرمانك بوتون حیاتی توگل، شول توب اوینی آچوغه کیره‌ك بولغان اش وحاللریگنه بیرله. منه بوندی شعری اثر ـ پائیما بولا.

سونچه‌له‌ی طرفندن ترجمه ایتلـگه‌ن «محبوس» ده «بایرن» توب بر اوی کوزه‌ته: «ایرکلی جاننك تار زندانده عذابلانووی».

شول تۆب اوینی آگلانو اۆچۆن کیرەك بولغان اش وحاللر اثرده تصویر ایتله. قهرماننك نه عائلەسی، نه باشقه بر جهتی کورنمی-اول بزگه فقط «تار زندانده، بۆغاولر اچنده عذاب چیگوچی ایرکلی جان» بولوبقنه شول یاغی بلەگنه کورینه.

یا گا زمان پائیمالری موضوع ایتوب تاریخ بوینچه معلوم کشیلرنیده آلالر. بولر «تاریخی پائیما» دیب آتالا. مونده‌ده شول صۆگفی خصوصیت قهرماننی فقط تۆب اوی نقطەسندن تصویر رعایه ایتله.

پوشکین «پالتاوا» ده الوغ پیتر بلەن مازیپانی آلا. لکن بۆتۆن حیاتلرن بیرمی. مازیپانی-شخصی مقصدی اۆچۆن همه نەرسەنی قربان ایتوچی دیب، پیترنی بۆتۆن شخصیتن دولت‌یولینه فدا اینوچی دیب آگلی‌هم‌شول تۆب اوینی کورسەتور رەوشده هر ایکیسن تصویر وحکایه قیلا. پائیماگه کرگەن واقعەلر-بارده شول تۆب اوینی آچارغه خدمت ایتەلر. باشقه تفصیل یوق. پیترده مازیپاده فقط شول یاقلری بلەن کورینەلر.

مەثەل، باللادا هم پائیمالار عادتده منظوم اسلوب بلەن یازلالر. لکن بو لازم توگل. گوگل «اولگەن جانلر»ن نظمسز یازغان، لکن اوزی آنی «پائیما» دیب آتی.

تلمزده پائیماغه مثاللر: بایرندن ترجمه «محبوس»، پوشکیندن ترجمه «آلیکو». بۆرۆنغی اثرلردن «یوسف کتابی» هم «طاهر زهره» ده شوگا یاقنلیلر.

١٢

رومان.

حاضرگی کۆنده روایەلرنك ایك زور اورن طوتقانی هم ایك کوب تارالغانی – رومانلر.

رومان دیب، حیاتنك بیلگلی بر دورنده بولغان اچکی وطشقی حاللرنی، تۆرلی تیپ وقهرمانلر آرقیلی، بۆتۆن هم کیك رەوشده تصویر ایتکەن اثرلرگه ئەیتەلر.

حیات طوقتاوسز آغا، آقغان صاین اوزگەره بارا، یا گا رەوشکه کره، یا گا فکرلر، اۆلگیگه باشقه اویلی طۆرغان، باشقەچه یەشی طۆرغان، باشقه طبیعتده بولغان کشیلر طودرا. حیاتنك بیلگلی برزماننده بولغان مهم بر واقعه – آغمنك شول کیسەگینه،

باشقه‌لردن آیرم بر تۆس، آیرم روح بیره. منه شول هه‌ومی حیات آغمنده بیلگلی بر دور باصی.

هر ملتنڭ آیرم حیاتی بار. بو ملی حیاتده‌ده آیرم دورلر بولا. هر دورنڭ اچنده تۆرلی صنف وگروه دخی اوزینه باشقه‌بر یول، بر اوی‌امید واملی بله‌ن یه‌شی.

رومانلر شول دورده‌گی آیرم روح، آیرم تۆس وآیرم حاللرنی، شونڭ اچنده قاینا‌غان کشیلرده گه‌وده‌له‌ندره‌لر.

یکرمنچی عصرنڭ باشلرینه‌چه بز بۆرژونغیچه یه‌شه‌دك. حاضر تاتار اویغاندی. یه‌شه‌و یولنده یاڭالقلر ازلی باشلادی. بزنڭ حیاتنڭ حاضرگی کۆنلری- ایسکیلك جیمرلوب، یاڭالق میدان آلا باشلاغان بر دور. بو دورده قارتراقلر بۆرژونغی اوینی، بۆرژونغی حاللرنی صاقلارغه، یه‌شلر آنی واتورغه، جیمررگه، یاڭا ره‌وشچه یه‌شه‌رگه طرشالر. ایکی آراده کۆره‌ش بارا، بو کۆره‌ش بیشنچی یلدن صوڭ آیروچه قوت آلدی.

«یه‌ش یۆره‌کلر»- بر رومان. آنده شول ایسکیلك بله‌ن یاڭالق‌نڭ کۆره‌شو دورنده‌گی حاللر تۆرلی قهرمانلر آرقیلی تصویر ایتلگه‌نلر. بار ایسکیلك قهرمانلری: جه‌له‌ش ملا، گرای میرزا هم بولرنڭ خاتونلری؛ بار یاڭالق قهرمانلری: صابر، ضیأ، عثمان، سلیم، کامله هم باشقه‌لر.

رومانلڭ تاریخی ئوسووی.

رومانلرنڭ تاریخی ئوسولرنده بر برندن بیك نق آیرلا طۆرغان بر نیچه دور بار. بولرنڭ مهملری توبه‌نده‌گیچه:

١) یونان رومانلری، ٢) اورتا عصر رومانلری، ٣) هجوی رومانلری، ٤) عائله واخلاق رومانلری، ٥) یاڭا زمان یاکه تصویرحیات رومانلری.

یونان رومانلری. یونان ادبیاتنده «رومان» دیگه‌ن اسم بوق ایدی. لکن آلارده‌غی، میلاد عیسی‌دن ٢-٦ نچی عصرلرده عشق حقنده یازلغان، خیالی حکایه‌لرگه حاضرگی کۆنگی رومانڭ باشلانغچی دیب قارالا هم شولرغه «یونان رومانلری» دیب اسم بیرله. بولر ادبی قیمتلری بله‌ن یوغاری تۆگل، مندرجه‌لری یاغندن هه‌مه‌سی بر تۆسلی.

بولار برسندن برسی گوزه‌ل بر یکت بله‌ن قز. آلار برنچی اۆچراشوده اوق بر برسن سۆیه‌لر. لکن یازمش قارشی تۆشه، آلار، ئه‌اله نیندی چیت مملکتلرده، عذاب ومحنتلرده یۆریلر. نهایت، هه‌مه مانعلرنی جیڭوب، یاڭادن قاوشالرده بختلی نکاح بله‌ن راحت عمر ایته‌لر.

اورتا عصرلر رومانلری. فرانسوز، ایسپانیول هم پورتوغالیه‌لیلرنی ـ «رامان خلقلری» دیب آتیلر. شول خلقلر تلنده یازلغان هر بر اثرنی چیت قوملر باشده «رومان» دیب آتاغانلر. صۉکره ریتصرلر (ناموس، شرف وقهرمانلقنی ایدیال ایتوب طۉتقان ممتازلر عسکری صنف) حیاتندن آلنوب نظمسز یازلغان حکایه‌لرگه «رومان» اسمی بیرله باشلاغان. حاضرگی رومان سوزی شوندنبیرلی کیله.

بو دوره‌گی رومانلرنڭ آیرم خصوصیتی شول: بولرده باش قهرمان، البته، بر ریتصر بولا. آنڭ سۉیگه‌نی بار. سۉیگه‌نینڭ کوڭلن آلو اوچون اول بیك کوب قهرمانلقلر کورسه‌ته. آنڭ آوده، قورقنچ دیگزده، صوغشلرده کورسه‌تکه‌ن شول قهرمانلقلری، ریتصراق مرتبه‌سینه ایرشکه‌نچی نیچك تربیه ایتلووی کبك حاللر بو رومانلرنڭ مندرجه‌سن تشکیل ایته‌لر.

بولرنڭ ایکنچی بر خصوصیتی: مندرجه‌لرینه آرتق عجیب، غریب وخیالی واقعه‌لر کروویدر. زماننده، خلق بو رومانلرغه، باشقه همه اشنی اونوتور درجه‌سنده، بیرلگه‌ن.

بولر اون آلتنچی عصرنڭ صۉڭغی یارتیلرینه قدر حکم سۉردیلر. بولرنی «ریتصر رومانلری» دیب‌ده آتیلر.

هجوی رومانلر. اون آلتنچی عصر کرو بله‌ن رومانلر تاریخنده یاڭا بر دور باشلانا. بوده ـ هجوی رومانلر دوری. بو رومانلرنڭ ممتاز خصوصیتی: اچلرنده یه‌شه‌گه‌ن خلقنڭ طۉرمشنده بولغان کیمچیلك وناچارلقلردن کۉلودر. بو «کۉلو» نڭ ایڭ قاتی اوقلری ریتصر رومانلری‌نڭ ناچار تأثیرینه، عموما ریتصرلر حیاتینه قادالدی هم بولر اورتا عصرده حکم سۉرگه‌ن شول رومانلرغه خاتمه بیردیلر.

هجوی رومانلرغه برنچی یول آچوچی ـ فرانسوز محرری رابله، بولرغه زور قوت بیروب، ادبیات میداننده یوغاری اورنغه مندروچی ـ ایسپانیالی مشهور سیرڤانتیسدر. (وفاتی: ١٥٤٧ ده).

سیرڤانتیسنڭ «دون ـ کیخوت» اسملی رومانی بۉتۉن دنیا ادبیاتنده برنچی اورننی طۉتا. هربر مدنی تللرگه ترجمه قیلنوب بتکه‌ن. بو اثرنڭ قصقه‌چه مندرجه‌سی شوندن عبارت: رومانڭ باش قهرمانی ایسپانیا میرزالرندن دون ـ کیخوت. آنڭ طبیعتنده آیرم ایکی صفت بار. اول یاخشیلق تلی، دنیانی تۉزه‌تورگه اویلی ـ اول ایدیالیست. لکن ایکنچی یاقدن اول حقیقی حیاتنی برده آڭلامی. ایدیالن عملگه قویارغه هیچ بر یول طۉتا آلمی. مندرجه‌سی بولماس خیاللر بله‌ن طولغان ریتصر رومانلرن اوقوب آنڭ خیالی اشدن چقغان. اول اوزی دنیا گیزوچی ریتصر بولورغه تلی. آنڭ سۉیگه‌نی بار. بوسی ـ بر آول قزی. یانینه آول کشیلرندن بره‌ونی قۉرال یۉرتۉرگه آلاده تمام ریتصرچه یاصانوب دنیا

تۆزەتورگە چغوب کیتە. آنڭ بۆزۆق خیالی - یوقنی بار ایتوب کورە: صارق کۆتوون - زور عسکر دیب اویلی، جنازە اۆزاتوب باروچیلرنی - ئەللە نیندی طلسملی کورنش دیب خیاللانا. جیل تیگرمەنن کورسە - زور باتر ایکەن دیب صوغشورغە طۆتۆنا.

عائلە واخلاق رومانلری. اون سیگزنچی عصرنڭ اولگی یارمندە یەشەگەن اینگلیز محرری «ریچارد دسون» رومانلر تاریخندە یاڭا بر دور آچا. - بودە عائلە واخلاق رومانلری.

بولردە خصوصی عائلە حیاتی آلنا. عائلەنڭ اعضالری، یەشەولری سۆیلەنە. «عائلە رومانی» دیو شول سببدن.

شونڭ بلەن برگە بولر اخلاق تۆزەتو اویی بلەن یازلغانلر. شوڭا کورە، بولرغە «اخلاق رومانلری» دیلە. صۆڭغی جهت - بو رومانلرنڭ ایڭ آچق خصوصیتلرندر. بولر اخلاقغە، بلکە، بر آز خدمت ایتکەنلردر، لکن حیاتنی یاڭلش کورسەتودە بولر ریتصر رومانلری درجەسینە جیتە یازالر. بولردە ایکی تۆرلی قهرمانلر بولا: ١) ایزگیلر هم ٢) یاوزلر. ایزگیلری بیك آرتق ایزگی؛ شول درجەدەکە، اول آدم توگل، بیرگە تۆشکەن فرشتە. آناردە هیچ بر تۆرلی ناچارلق یوق هم بولورغە ممکن دە توگل. شونڭ نتیجەسندە اول بختلی. اما یاوزلری - بیك آرتق یاوز، بیك آرتق اوصال؛ شول درجەدەکە، ئەیتورسڭ، آدم صورتینە کرگەن ابلیس: آناردە هیچ بر وقت یاوزلقدن باشقە اش بولا آلمی. نتیجەدە اول شونڭ جزاسن چیگە.

حقیقی حیاتدە ایسە، اول درجەدە یاوزلر بولماغان کبك، فرشتە درجەسینە جیتکەن یاخشیلردە یوق. آدم کمگنە بولماسون، آناردە یاوزلق وایزگیلکنڭ هر ایکیسندن ئۆلۆش بولا.

بو دور رومانلرینڭ ایڭ زور کیمچیلگی - حیاتنی شولای یاڭلش کورسەتولرندەدر.

یاڭا زمان یاکە تصویر حیات رومانلری. اون طوغزنچی عصردە رومانلر بۆتۆنلەی یاڭا یولغە تۆشەلر. رومانڭ اوتکەن دورلرندە آیرم بر مندرجە، آیرم بر اوی کوزەتلە - آلارنڭ برنچیسی - یونان رومانلری - گل بر تۆرلی مندرجە تیرەسندە ئەیلەنەلر؛ ایکنچیسی ریتصرلردن باشقەنی آلمی، خیال بلەن طوترا، دورتنچیسی اخلاقدن باشقەنی کوزەتمی ایدی. حاضرگی زمان رومانلرینڭ ایڭ آچق وایڭ ممتاز خصوصیتی - بولرنڭ هیچ بر نەرسە بلەن چیکلەنمەوی‌در. حیاتدە نی بار، آدم نی نەرسە اویلی - شونڭ هەمەسی حاضرگی رومانغە مندرجە بولا آلا.

عشقی، هجومی، دین واجتماعی، خیال وماتورلقی - هەمەسینە رومانڭ

ایشکلری آچق. هم عملده ده رومانلر اوزلرینڭ توب اویلری، موضوع ومندرجه‌لری یاغندن، صاناب بترگیسز تورلرگه آیرلالر:

تاریخی رومان. مندرجه‌سن تاریخده بولغان واقعه‌لردن آلغان رومانلر «تاریخی رومان» دیب آتالا. موڭا باشلاب یول صالوچی ـ اینگلیز محررلرندن ۋالتراسکوت. (1771 ـ 1832)

زمانه رومانی. مندرجه‌سن حاضرگی حیاتدن آلغان رومانلرغه زمانه، رومانی دیله بو یولده باشلاب رومان یازوچی ـ اینگیزلردن «دیکه‌نس» هم تیکه‌کری. (1812-1870 ,1811-1863)

خیالی، اجتماعی، روحی روماںلر. رومانلر مندرجه‌لرینه قاراب، «خیالی»، «فنی»، اجتماعی»، «روحی» هم باشقه اسملر بله‌ن‌ده یوریلر. خیالی رومانلر آراسنده کیله‌چه‌ك حیاتنی کورسه‌توب، حاضرگینی تنقید ایتوچی محرر «ویللیرمه‌ن»نڭ اثرلری آیرم اورن طوتالر. اجتماعی رومانلری بله‌ن فرانسوز محرری «ئه‌میل زوله» هم «ژورژ زوند» آیرم اورن طوتالر. فنی رومانلرده ژول ۋیرن، روحی (پیسخالوغیچسکی) رومانلری بله‌ن بوتون دنیا ادبیاتنده زور اورن آلغان ذات ـ روس محرری داستایوسکیدر.

رومانلرنڭ توزولشی.

بو حقده عمومی بر قانون یوق هم بولورغه‌ده ممکن توگل. شولای بولساده، قهرمانلرنی تانوتو حقنده، کوبره‌ك رومانلرده رعایه ایتله طورغان اصول بار.

رومانده قهرمانڭ حیاتی بوتون، هیچ بولماسا، آنڭ اچکی وطشقی تورکلگی حقنده آچق بر صورت بیرلك رەوشده، کورسه‌تلگه‌ن بولورغه تییش. موڭ اوچون عادتده قهرمان عمرینڭ اوچ دوری بیرله: ۱) حیاتقه حاضرله‌نو دوری: آنڭ صبی چاغی، اوقووی، تربیه‌سی، محیطی وعائله‌سی کبی حاللر، ۲) یه‌شه‌و دوری، آنڭ اوسوب جیتوب حیاتقه کرووی، اشله‌گه‌ن اشی، خدمتی، طوتقان اورنی وباشقه‌لر، ۳) شول یه‌شه‌ونڭ نتیجه‌سی ـ اولم.

عادتده، رومانلر بوتون عمرنی بیشك ـ بله‌ن قبر آراسنده‌غی بارلق مسافه‌نی اوته‌لر. لکن بو لازم توگل. قهرماننڭ بوتون عمرن کورسه‌تو لازم بولماساده، آنڭ حیاتنه طوتقان اورنی مونی طودرغان سببلر، موناردن طوواچاق نتیجه‌لر آچلورغه تییش.

مسئله: «تله‌نچی قز» ده سعادت بله‌ن منصور، «یه‌ش یوره‌کلر» ده جلال ملا، ضیا، مریم شول نقطه‌لردن تیکشرلورگه؟

رومانلرنڭ توزولشنده ایکنچی بر خصوصیت: آلارنڭ حیاتنی کیڭ آلووی،

واقعەنی جەیووی، قهرماننڭ اوزنگنه کورسەتمیچه آنڭ بولغان، قانشقان اورنلرینی بۆتۆن تیره یاغی بلەن آلا بارووی؛ مندرجەده اورنینه قاراب تۆرلی اسلوب قوللانلووی، اوڭغایی کیلگەنده لیریکه مادەلرینڭده کروب کیتووی‌در.

بر قانون بولوب توگل، تیك ادبیات عادتی بوینچه، رومانلرده عشق مادەسی بولمی قالا آلمی. بو نیچه مڭ یل شولای دوام ایته. موڭا سبب-رومان دیگەن مفهومنڭ طبیعتی، شونی اوزی تلەوی.

بزده رومانلر: «تلەنچی قزی» — عیاض اسحاقف، «یەش یۆرەکلر» — عالمجان ابراهیمف.

حکایه.

مثاللر: «آقچارلاقلر» - شریف کمال، «کییەو» - اسحاقف، «شاکرد بلەن استودینت» - فاتح کریمی، «یاز باشی» ابراهیمف اثرلری.

مندرجەسی، بر یەیسه بر نیچه آیرم واقعەنی بیاندن عبارت بولغان روایەلر «حکایه» دیب آتالا.

حکایەنڭ مندرجەسینه آلنغان واقعه قصقەلق بلەن بولساده، قهرماننڭ طبیعتن آڭلاتورغه تییشلی. حکایەده واقعه برده، بر نیچەده بولورغه ممکن. قهرمان برگنەده بر نیچەده بولا آلا. اورتادەغی واقعه آلارنڭ هر برینڭ طبیعتلرن آچا. «کییەو» ده قزلرن ملاغه بیروب بختسزلککه توشۆرو واقعەسی علاءنڭ یۆرط تۆزۆرگه طرشوچی اشچەن بر ایر ایکەنن، آنانڭ، ابرن سوز بلەن جیکوب قولده طوتا آلوچی، ئۆزۆلوب کییەو صیلاوچی بر خاتون بولغانلغن، ملانڭ، قز آتاسینڭ جیلکەسینه اوطررغه تلەوی، بولدرا آلماغاچ، قزنی آیروب بیبەرودن‌ده تارتنماس درجەده توبەن وپیس طبعتلیلگی آچق کورینه.

مسئله: حکایەگه اۆچ مثال بیروب، شوندەغی کشیلرنڭ طبیعتلرن اثردەگی عبارەلر بوینچه، آڭلاتوب بیرگز؟

اۆزۆن حکایه.

مثاللر: آقیکتزادەنڭ «حسام الدین ملا» سی، ظاهر بیگییفنڭ «گوزەل قز خدیچه» سی، ذاکر الهادینڭ «جهانشاه حضرت» ی، رضا قاضینڭ «اسماء» و«سلیمه» سی، اسحاقفنڭ «کەلەپوشچی قز» ی، صدری مقصودینڭ «معیشت» ی، ابراهیمفنڭ «تاتار خاتونی نیلر کورمی؟» یی...

اۇزۇن حکایه سوزی - روسچه "ПОВѢСТЬ„ معنی‌سنده آلنا.

بو، رومان بلەن حکایەنڭ اورتاسنده بر نەرسه بولوب، مندرجەسی بوینچه، رومانڭ کچرەك کولەملیسی‌در. رومانده‌غی شرط وخصوصیتلر مونده‌ده تابلا. آیرما فقط کولەمینڭ کچکنەرەك بولووندە، واقعەنڭ رومانده‌غی قدرلی اوك بۇتۇن، کیڭ وطولی بیرلوب جیته آلماونده‌در. شونڭ اۇچۇن مونی «کچك رومان» دیب‌ده آتیلر. بوڭا اوزینه مخصوص بر سوز تلمزده یوق. عادتده حکایه دیب یۇرتۇله. فقط نچکەلەب آیروب کیرەك بولغان اورنده «اۇزۇن حکایه» دیب آتالا.

«جهانشاه حضرت»ده قهرمانڭ بۇتۇن عمری بیرلگەن. اچنلا یەشەگەن حیاتی‌ده کورسەتلگەن. فقط رومانده بولا طۇرغان درجەده کیڭەیتلمەگەن، جەیلمەگەن‌گنه.

روایەلرنڭ همەسنده بولغان کبك، بولرده‌ده آلنغان کشیلر، سۇیلەگەن حال واشلر آرقیلی، خلق وطبیعتلری، آڭ وطۇیغیلری بلەن، آچق تانورلق حالگە کیترلگەن - هر بر قهرمانڭ اوز خصوصیتی آچوب بیرلگەن بولورغه تییشلی. اثرنی اوقوب چقغاچ، جهانشاه حضرت کم، خالد آغای یاکه حسام‌الدین منلا کم دیگەن سؤالگه اوزندن اوزی جواب چغارلق بولسون.

انشاٌ اۇچۇن موضوع:

آفیکتزاده‌نڭ «حسام‌الدین منلا» سی توبەنده‌گیچه تیکشرلوب، انشاء صورتنده، یازما جوابلر بیرلور.

۱) اثر تاتار حیاتینڭ قایسی دورن آلغان؟ ۲) اثرده نیندی قهرمانلر بار؟ ۳) آلارنڭ ممتاز طبیعت وشخصیتلری نیدن عبارت: حسام‌الدین طبیعتی، فکری بلەن کم؟ خنیفه کم؟ ٤) اثرده تاغی کملر بار ـ آلارنڭ شخصیتنده‌گی آیرم خصوصیتلر نیدن عبارت؟

۱۳

لیریکه هم آنڭ تۇرلری.

«لیریکه» سوزی یونانچه «لیرا» ماده‌سندن آلنغان. لیرا - دیب، جرلاغانده قوشوب اوینی طۇرغان موزیقا قۇرالینه ئەیتکەنلر. عادتده، جری‌ده، موزیقاسی‌ده آدمنڭ یۇرەك دولقنلرن افاده ایتەلر. هم شوندن آلنوب: مندرجەسی شاعرنڭ شخصی حسن وتأثرلرن تصویر قیلا طۇرغان اثرلرگه، لیریکه دیب اسم

بیرلـگەن. روایەلر طشقی عالمنی سویلەسەلر، لیریکە، یازوچینڭ اوز اچندە بولغان تلەك وامیدلرن، خیال وتأثرلرن آڭلاتا. بو آڭلانونڭ ایکی یولی بار: ١) شاعر اوز اسمندن ئەیتوب اوزینڭ طویغیلرن طوغریدن - طوغری افادە قیلا. توقای اوزینڭ «ئوزولـگەن امید»ندە، دردمند، «بوزلرم»نڭ، سعید «دنیاغه»سنڭ شولای طوغریدن طوغری اوزلری سویلیلر؛ ٢) حیات وطبیعتدەگی بر حادثە یا کە بر کورنشنی تصویر قیلا، لـکن اول باشدن آیاق شاعرنڭ اوز حسی بلەن صوغارلغان بولا، آندە باشقە بر صورت، باشقە بر اسم ایلە اول اوز حسلرن چغارا. سعید رمیفنڭ «پیغمبر»ی شول جملەدن.

لیریکەنڭ بولنووی. حیاتنڭ حادثەلری، اوزینڭ صفت وخصوصیتینە قاراب، بزدە تورلی حس اویغانا. یخشی، کوڭللی اشلر کورگەندە شادلانامز - یورەگمزدە شادلق حسی طووا؛ بر هلاکت، بر جفا ومحنتلی حالـگە اوچراساق، قایغرامز - قایغیلی تأثر اویغانا؛ برەونڭ ناچار اشن یا کە کولەنچ بر حالنی کورسەك، یورەگمزدە آچو یا کە کولو حسی قوزغالا. منە شوڭا قاراب لیریکە اثرلردە اوچ تورلیگە بولنەلر:

١) مدحیە، ٢) ئیلیگیە، ٣) هجو.

مدحیة (ода)

مثاللر: «تیاتر»، «آول»، «اول» سعید رمیف؛ «اوفا صحرالری»، «ایلیکتریك فاناری» غفوری؛ «شهاب حضرت»، «ظاهر بیگییفکه» توقای؛ «بلغار قزی»، «طاڭ»، «آنڭ» اوقماصی.

شاعرنڭ، نیندیدە بولسا، بویوك بر نەرسە تأثیری بلەن اویغانغان شادلقلی، دردلی هم کوتەرنکی حالت روحیەسن افادە قیلغان اثرلر «مدحیە» دیب آتالالر.

مدحیەلردە عموم اوچون کوب خدمت قیلغان کشیلرنڭ، طبیعتنڭ ماتورلغینڭ، ملت حیاتندەگی مهم بر واقعەنڭ عموما، شادلق وکوڭللیلك بیرە طورغان حاللرنڭ بزگە بیرگەن تأثیرلری تصویر ایتلە. تاتار عالمندە برنچی تیاتر بولو، البتە، زور، چندن‌دە، زور شادلقلی بر حال. سعیددە بو، کوتەرنکی بر تأثر طودرا - هم شول «مدحیە»، صورتندە یازلوبدە چغا.

معلوم «قصیدۀ بردە» هم «محمدیە» بلەن «رسالە عزیزە» نڭ کوب بیری «مدحیە» اوچون گوزەل مثاللردر.

ئېلېگيه.

مثاللر: «آشقازار بەيتی»؛ رمييفنڭ «كولسونلر»، «مينم تون» هم «كوڭلمی بولمادم»ی؛ توقاينڭ «ئوزولگەن اميد»، «وقت عجز»ی؛ غفورينڭ «لسان حالمز»، طوراسڭ دنياده...»؛ سعيد سونچەلەينڭ «عمرم»ی؛ ح. كريمينڭ «بلبلغه» سی هم باشقەلر.

«ئېلېگيه» يونان سوزی. لغت معنیسی ماتملی، قايغی وحسرتلی، جر، ديمەكدر. ادبيات تلندەده «ئېلېگيه» ديب، شاعرنڭ قايغی وحسرتلی، موڭ وزارلی طويغيلرن آڭلاتقان اثرلرگه ئەيتەلر.

ئېلېگيه ـ مدحيەنڭ تمام كيريسی. تسگنده شادلق، كوتەرنكی روح، مونده قايغی، ماتم، توشونكی كوڭل. ئېلېگيەلرده شخصی حاللردن طوغان قايغيلی تأثيرلر بولغان كبك، ملی واجتماعی حسرتلرنی افاده ايتكان شعرلرده ئېلېگيەدن بولالر.

بزده خلق جرلرينڭ محبوبەلرنی ماقتاودن باشقەلری همەسی ديەرلك ئېلېگيەگه كرەلر.

خلقنڭ كوڭلی حسرتلی، شوڭا كوره، جرلریده موڭلی هم آور قايغيلی.

ايرتەدەگنه طوروب طشقه چقسام،
كوزم توشه «اومر زايا» غه؛ (عمر ضايع چەچكەسينه)
بر قاريمن بايغه، بر فقيرگه:
فقير عمری اوته زاياغا.

كورينەكه ايرته طوروب، مانور قوياشقه، چەچەكلرگه قاراوده آنڭ كوڭلن قايغيلی اويلرغه آلوب كيته. بازماده ادبياتمزدەده «مدحيه»گه قاراغانده «ئېلېگيه» چاغشدرلماس درجەده كوب اوچری.

هجو.

مثاللر: ۱) «بزنی اورنسز يامانليلر» «ملتچيلر» ع. توقای؛ «بايلر فكری» «بزده نی اشليلر» اوقماصی؛ ۲) «اورلانغان معنی»، «ايشان»، «معجزه» ع. توقای؛ «پاراخودده اوچراغان ملا» غفوری.

«هجو» ديب حياتەغی ناچار، بەمسز وكولكيلی اشلرنی كولەنچ بر صورتده كورسەتكەن اثرلرگه ئەيتەلر. كوڭلمزگه اوخشاماغان ـ اوزمزنڭ ذوق وفكرمزگه ناچار ياكه كولكی كورنگەن نەرسەلر بزده آچو ونفرت ياكه كولو طويغيسی اويانالر. شاعر شول نەرسەنی بەمسز بر صورت ايلە كورسەتوب، بزگه اوزينڭ طويغيسن افاده قيلا. افاده قيلنغان طويغينڭ خصوصيتنه قاراب، هجولر ايكی تورلی

بولا: ۱) جدی هجو، ۲) جیگل هجو. اوزلرن «ملنچی» دیب آتاب یوروگەن بر گروه خلق، اشسزلکلری، یوقغه لاف اورولری بلەن توقایغده آچو ونفرت قاتش بر تأثر قالدرغانلر. اول طوتاده «ملنچیلر» دیگەن اثرنی یازا. آلارنی یەمسز وآچو کیترگچ بر صفتده کورسەته. بو ــ اوبن کولکیسی توگل، مونده اجتماعی بر ناچارلققه قارشی کورەشو بار، شونی بتررگه تلەو بار. مونديلر «جدی هجو» دیب آتالالر. جدی هجولر، عادتده، عمومی واجتماعی بر ناچار نتیجه بیرەچەك اشلر حقنده بولا.

یوغاریداغی مثاللرنك برنچی نومیر آستنداغیلری «جدی هجو» دنلر. «معجزه»، «اورلانغان معنی» دیگەن اثرلرده بوندی جدیت یوق، آنده فقط آدملرنك عادی کیمچیلکلری کورسەتلوب، جیگلچه کولنگەن. بونديلر «جیگل هجو» دیب آتالا. ایکنچی نومیر آستندەغیلر شوگا مثال.

بەیتلردن صاق صوق، صوغه باتقان عائشه، چیگەن، مظلومه، کازامات، نیکر وت هم صوغش حقندەغیلر «ئیلیگیه» گه، «کەچیەسکی ایبرای»، «گولصولو» کبیلر هجوگه کرەلر.

لیریکه تورلرینك اوز آرا هم روایەلرگه مناسبتی. مدحیه، ئیلیگیه هم هجونك بر برندن توبلی رەوشده آیرا طورغان خصوصیتلری بولساده، قای بر اثرلرده آلار برگەده جیلورغه ممکن.

شولای‌اوق روایەلردەده لیریکه مادەلری اوچری. توقاینك «شورەلیسی» روایەدن. لکن شونده بر نیچه اورنده «ئیلیگیه» مادەسی بار:

قلت ایتوب ایسکه توشەدر نامری، دولتلری
قارت بابایلرنك مونی کورسەك، بوتون صولتلری!
آچلا آلدکده تیاتر پەردەسی؛
آه، (دیسك) بز نیك بولای صوك،
بزده حقنك بندەسی!

قای بر اثرلرنك بوتون مندرجەسی، گرچه اول روایەدن بولساده، مدحیه، «هجو» یا که «ئیلیگیه» روحی بلەن صوغارلغان بولا. مجید غفورینك «لیلی وحیاتم» دیگەن اثری اوزون حکایەدن (دیمەك روایەدن)، اما شول حکایه باشدن آیاق ئیلیگیه روحی بلەن صوغارلغان: بز آنده گرچه حمید بلەن لیلی حیاتندەگی واقعەلرنی اوقوب بارساقده، شاعرنك اوز روحندەغی آور قایغیلی تأثرن یورەگمز سیزوب طورا.

توفایفنكٔ «پچەن بازاری» ـ باللادادن (دیمەك روایەلردن). شونكٔ بلەن برگە بو اثر بۆتونلەی هجوی رەوشدە یازلغان. «طبیعت بالالری»، یاز باشی دیگەن حکایەلر باشدن آیاق «مدحیە» روحی بلەن صوغارلغانلر.

بزدە توفایفنكٔ همە اثرلرندە دیەرلك هجو مادەسی قاتشقان بولا. غفوربنكٔ هر بر اثرندە ئیلیگیە روحی آگقی. موندی، روایە بلەن لیریکە مادەلری برگە جییلغان اثرلردە، قایو مادە آلدە هم باش مقصد ایتوب طوتولغان بولسا، اثر شول جملەدن صانالا.

«لیلی وحیاتم» دە طشقی عالمنكٔ بر واقعەسن بیر کورەتلگەن. تۆب تلەك ـ شول. آندە لیریکە روحی ـ شول واقعەنكٔ اوز آرتندن تارتوب کیترگەن نەرسەسی گنە. شوکا کورە، اول اثرنی روایەدن صانیمز.

پچەن بازارندەدە شول اوق حال: تۆب تلەك ـ شول واقعەنی سۆیلەب چقو. لکن سۆیلی باشلاغاچ، شاعر ایرکسز کولە ـ اثرینە شوندن هجو مادەسی، هجو تۆسی چغا. دیمەك بودە ـ روایەدن.

لیریکە آدمنكٔ یۆرەك دولقنلرن سۆیلی. بولر تیز کیلوب تیز سۆنە طۆرغان نەرسەلردن. شوکا کورە، عادتدە، لیریکە اثرلر، روایەلرگە قاراغاندە قصقە بولا.

کوکلدەگی اوی بلەن آنكٔ طشدەغی صورتی اثرنكٔ اسلوبی آراسندە «اویغنلق» کیرەکلگی طبیعی. لیریکەدە افادە قیلنا طۆرغان طۆیغی وتأثر کبی نەرسەلر اۆچۆن ایكٔ اویغنی ـ روحینە موافق ـ اسلوب ـ نظم. چونکە، نظم دیمەك، سوزنكٔ موزیقاسی دیمەکدر. سوزنكٔ حرفلری ئەیتوب جیتە آلماغان نچکە خصوصیتلرنی اسلوبنكٔ کۆیی جیتکرە، یعنی کوکلدەگی حسنی آکلاتو اۆچۆن سوز یانینە موزیقا ـ کۆی ـ قوشلا.

لیریکەنكٔ کوب وقتدە منظوم اسلوب بلەن یازلووی منە شول سببدندر: لیریکەدەگی روح ـ موزیقالی افادەنی صۆری. لکن بو لازم بر اش توگل. لیریکە اثرلر ـ نظمسز اسلوب بلەندە یازلالر.

تیك شول قدرلیسی بولا: اش لیریکەگە جیتسە، باشقە وقتدە عادی گنە یازغان قلمدە اوزندن اوزی آهنگلەنە، موزیقالانا باشلی ـ کۆیسز یازلسادە، معنینكٔ خصوصیتی تلەونچە، اسلوب نزاکت آلا.

مسئلەلر: ١) مدحیە، هجو وئیلیگیەنكٔ هر برینە منظوملردن بیشەر، نظمسز یازلغانلردن برەر مثال بیرگز؟

٢) بولرنكٔ اۆچیسیدە تابلغان برەر اثر کورسەتگز؟

٣) روایەلردن بولر تابلغان اثرلرنی آناگز؟

١٤

دراما هم آنكٔ تۉرلری.

«دراما» - یونان سوزی. لغت معنی‌سی - اش، وحرکت. ادبیات تلنده دراما دیب، بر واقعه‌نی، شوکا قاتناشقان کشیلرنكٔ اش وحرکتلری آرقیلی عملده یاصاب، تصویر ایتکه‌ن اثرلرگه ئه‌یته‌لر.

درامانكٔ خصوصیتلری. درامانكٔ لیریکه‌دن آیرلا طۉرغان خصوصیتی: آنكٔ طشقی عالمنی تصویر ایتووندەدر. «معلم»ده صالح آولغه بارا، اوقوتا، اویله‌نه، صۉکره قاچا. بولر، البته، بارده یازوچی اۉچۉن طشقی عالمنكٔ واقعه‌لری.

بو یاق بله‌ن درامالر روایه‌گه بیك اۉخشیلر. لکن واقعه‌نی تصویر ره‌وشی بولرنی روایه‌دن‌ده آیرا: «حسام الدین منلا»ده آقیکتزاده بر یکتنكٔ باشندن کیچکه‌ن حاللرن اوزی حکایه قیلا، اما «معلم»ده اسحاقف اوزی سۉیله‌می، اول صالحنی هم باشقه‌لرنی بزنكٔ آلدمزغه چقاروب قویاده، واقعه‌نكٔ نیدن عبارت ایکه‌نن بز قهرمانلرنكٔ اوزلر یننكٔ اش وحرکتلرندن، سوزلرندن آکلیه‌مز. تگنده حکایه قیلنا‌ـ مونده واقعه اوزی بزنكٔ کوز آلدمزده بولوب اوته. منه بو صۉکغی یاق ـ درامانكٔ ایكٔ تۉبکی خصوصیتلرندندر.

دراماده موضوع. درامالرده تۉب مقصد‌ـ آلنغان قهرماننی، اوزی یا که یازمشی بله‌ن کوره‌شدروب، آنكٔ اچکی طبیعتین، روحن آچودر. شونلقدن، درامالرده موضوع‌ـ آدم وآنكٔ حیاتی بولا.

درامالرنكٔ تۉزۉلشی هم تۉب ماده‌لری. دراماغه مندرجه ایتوب آلنغان واقعه‌ده بر نیچه کشی قاتنشقان بولا. بولردن برسی واقعه‌ده ایكٔ مهم اورن طۉتا. مونی «**باش قهرمان**» دیب آتیلر.

قهرماننكٔ ایرشورگه طرشقان بر مقصدی بولا. آنكٔ، بو مقصدینه ایرشووینه تۉرلی نه‌رسه قارشی تۉشه - شوندن باشلانا کۉره‌ش. کۉره‌شنكٔ باشلانغان نقطه‌سی «**تۉیۉنله‌نو**» دیب آتالا، کۉره‌شنكٔ بارشی، آنده بولغان حاللر - مندرجه بولا، کۉره‌شنكٔ نتیجه‌سی، بتکه‌ن نقطه‌سی - «**سوتلو**» دیب آتالا. عادتده درامالر بر نیچه کیسه‌ککه بولنه، بولرنكٔ هر برینه «**په‌رده**» دیله. درامالرنكٔ تۉزۉلشنده طبیعی بولنشی اۉچ په‌رده‌لی بولماقدر: برنچی په‌رده‌ده «تۉیۉنله‌نو»، ایکنچیده کۉره‌شنكٔ بارشی، اۉچنچیده کۉره‌شنكٔ نتیجه‌سی - سوتلشی. لکن بو لازم توگل. قای بر درامالرده، کۉره‌شکه زمین حاضرله‌و اۉچۉن، باش یاقغه بر په‌رده قوشالر - مقدمه («معلم»نكٔ برنچی په‌رده‌سی). شولای اوق سوتلشدن صۉكٔ نی بولغانن کورسه‌تو

اوچۈن‌ده آخرغه بر پەرده آرتدرغالیلر - خاتمه («آلدم بیردم»نڭ آخرغی پەرده‌سی). قای بر درامالر بر پەرده‌ده هەمەسن جیبا (علی اصغر کمالنڭ «بولەك اوچۈن»ی).

درامادە واقعه، قهرمانلرنڭ اش وحرکتلری آرقیلی تصویر ایتله. لکن موندەدە سوزسز بولمی. قهرمانلر واقعەدە بر برینه اوچراشالر. طبیعی، سۆیلشورگه طوغری کیله. مونی «دییالوغ» دیلر. (یونانچه سوز، لغت معنی‌سی «قارا قارشی سۆیلەشو» دیمه‌کدر). قای بر وقت قهرمانلر یالغز قالوب اوز آللرینه سۆیلەنەلر. موڭا «مۆنۆلوغ» دیله. (یالغز سۆیلەنو دیمه‌کدر. بو سوزلرده باصم آخرغی ایجکده).

ایکی تۆرلی کۆرەش. «معلم»ده صالحنڭ بر مقصدی بار: خلقنی آغارتو. اویلەنگه‌نده‌ده اول شو مقصدنی کوزەته: اوزی ایرلرنی، خاتونی - خاتون قز عالمن آغارتاچاق. لکن بو مقصدینه آنڭ خاتونینڭ اوقوماغان بولووی، اوقورغه تلەمەوی، قویماقده بەلش، کولمەکده شەل قایغیسندن باشقەنی بلمەوی قارشی تۆشه. باشلانا. آفرن، لکن طوقتاوسز، کۆرەش - بولر «طشقی کۆرەشلر» چونکه مونده صالح باشقەلر بلەن کۆرەشه. فاضلنڭ کیلووی آنی اویغاتا. - اول اوزینڭ مقصدینه ایرشه آلماون، اوزینڭ بتوون سیزەده اضطرابقه تۆشه: ایندی نی اشلەرگه؟ بارن طاشلاب کیتسه، مرضیه قزغانچ، قالسا، وجدانی رضا توگل. باشلانا قهرمانڭ اوزی بلەن کۆرەشی - «اچکی کۆرەش». صالحنڭ اویلەنووی - درامانڭ تۆیۆنلەنووی؛ بارن تاشلاب قاچووی - درامانڭ سوتلووی. درامادە صالحنڭ مرضیه بلەن، ذاکر، فاضل وباشقەلر بلەن سویلەشووی - دییالوغ، اورتا پەردەلرده هم کیتەر آلدندن یالغز سۆیلەنووی - مۆنۆلوغ.

درامادە تابلورغه تییش بولغان صفتلر. چن معنی‌سی ایله دراما بولوب جیته آلووی اوچۈن اثرده تۆبەندگی صفتلر تابلورغه تییش:

۱) واقعەنڭ اش وحرکتلر آرقیلی آچلوب جیتووی. یعنی واقعەنی آندەغی قهرمانلرنڭ عمل وحرکتلری کورسەتسون، فلانچه بولدی دیب حکایه یولی بلەن آڭلانورغه احتیاج قالماسون: سوز فقط تماملاوچی غنه بولسون - هەمه نەرسه، قهرمانلرنڭ اشلری بلەن آڭلاشلسون.

۲) مندرجەده برلك. درامانڭ نیگزینه صالنغان «تۆب اوی»نی آچو، شونی طولی رەوشده کورسەتو اوچۈن کیرەگی بولماغان نەرسەلرنڭ کرتلمەوی - مندرجەده برلك دیب آتالا. ایشك، تەرەزه، میچ - هر بر اوی اوچۈن لازم مادەلردن. بولرسز - اوی بولا آلمی. شولای هر بر نەرسەنڭ اوز وظیفەسن کامل اوتی آلووی اوچۈن ضرور بولغان کیسەکلری بار. درامانڭ مندرجەسینه کرگەن اشلر، سوزلر، عمل

وحرکتلرنڭ همه‌سی‌ده توب اوینی آچوده بر خدمتی، کیره‌گی بولورغه ـ آرتق نه‌رسه‌لر کرمه‌سکه تییش.

واقعه ـ اوزینڭ طبیعی طولیلغی بله‌ن بارسون. آنڭ اوز اچندن طوماغان ـ چیتدن یابشدرلغان حاللر دراماده اورن آلماسون. («معلمه»‌ده قارتلرنڭ کیلووی، آرتیستنڭ کرووی ـ شوندی ـ شوندی آرتق، شوندی چیتدن یابشدرلغان حادثه‌لردندر.)

٣) **قهرمانلرنڭ سوز واشلری اوزلرینڭ خاراکتیرلرینه موافق بولسون.** مرضیه ـ اوقو سۆیمی، کبیم وچوپره‌کدن باشقه‌نی بلمی طۆرغان بر خاتون. دراماده آنڭ سوزی‌ده، اشی‌ده شوندی خاتونلرنڭ طبیعتینه موافق بولغان ره‌وشچه چقسون. «آچلق قوشدی»‌ده قزن ازله‌ب، تورکستان صحرالرینه باروب چقغان مسکین، حالسز ایك عادی تاتار قارچغی: «مین ـ چینگز نسلندن، میندە قوت وغیرت نهایه‌سز» دیگه‌ن مفهومده سۆیله‌ب، تۆرکمه‌نگه قچقرا. منه بو ـ طبیعی توگل. چونکه دراماده کورسه‌تلگه‌ن تاتار خاتۆنینڭ آغزی‌ده، طبیعت وقوتی‌ده‌موندی سوزلرنی صیدرا آلمی.

٤) **دییالوغ ومۆنۆلوغلر طبیعی بولسون.** دییالوغنڭ طبیعیلیگی واقعه‌نڭ شول مینوتی تلی طۆرغان قدردن آرتق سۆیله‌و، سۆیله‌گه‌نن اوزینڭ آغزینه، قوت وتربیه‌سینه موافق چغودن عبارت بولوب، مۆنۆلوغلرنڭ طبیعیلیگی توبه‌نده‌گیچه: مۆنۆلوغ تله‌سه نه‌رسه حقنده سۆیله‌و توگل، بلکه، باشقه‌لر آلدنده ئه‌یتورگه ممکن بولماغان، لکن قهرماننی هم واقعه‌نی آڭلاو اوچون ضرور بولغان بر صمیمی اقرار واعتراف بولورغه تییش. دیمه‌ك ایکی شرط بار. ١) مۆنۆلوغده ئه‌یتلگه‌ن فکرلر باشقه‌لر آلدنده ئه‌یتورگه یارامی طۆرغان اچکی بر سرلر، یه‌شرن اشلر حقنده بولا؛ ٢) بولرنڭ ئه‌یتلووی واقعه‌نی هم قهرماننی آڭلاو اوچون ضرور بولا، شول درجه‌ده، که اول بولماغانده، بۆتۆنله‌ی آڭلاشلمی قالاچاق. «اوچ خاتون بله‌ن طۆرمش»‌ده مریمنڭ رسم وخطلر آقتاروب اوز آلدینه سۆیله‌نووی ـ طبیعی مۆنۆلوغلردن، اما «بختسز یکت»‌ده برنچی په‌رده آچلغاچ‌ده جمیله‌نڭ مۆنۆلوغی اثرنڭ دراماغینه ضرر ایته: ١) بونده هر کم آلدنده ئه‌یتووی ممکن، عادی نه‌رسه‌لر؛ ٢) کیره‌گندن آرتق اوزون.

درامانڭ بولنووی. دراما‌لر مندرجه‌نی آدم حیاتندن آلالر. آلارنڭ بر نیچه تورلیگه بولنولری آلغان قهرمانلرینڭ خاراکتیرلرنده بولغان باشقه‌لقلردن کیله. خاراکتیرلر، صاناب بترگیسز درجه‌ده، تورلیچه. لکن آلارنی، قوت ومقصدلری یاغندن بر نیچه گروهغه آیررغه ممکن: ١) بار ناپالیون، چینگز، بۆیۆك اسکندر، الوغ پیتر، ییکاتیرینا، سۆیمبیکه شیکللی قوت وطبیعتلری، کۆزه‌تکه‌ن

امل و مقصدلری هم شول یولده کۈرەشولری بلەن کوبچیلـکدن ئەلله قایا یۈغاری طۈرغان الوغ جانلی داهی قهرمانلر؛ بولر - یاراتلشده عادتدن طش زور قوت، کۈچلی اراده بلەن یاز اتلغانلر هم حیاتده کوزەتکەن مقصدلریده بیك بۈیۈك؛ آنگا ایرشوده هیـچ بر نەرسه آلدنده طوقتاماولری بلەن بولر ممتاز اورنده طۈرالر. ناپالیون - بۈتۈن دنیانی اوز تأثیرینه آلورغه، چینگز - بۈتۈن تۈرك قومن برلەشدرروب الوغ ایمپیراتورلق قۈرۈرغه، سۈیەمبیکه - جیمرلوب بارغان بر پادشاهلقنی قۈتقاروب قالورغه تلی. شول تلەکلری یولنده بولرنی هیـچ بر نەرسه - هیـچ بر قورقنچ، هیـچ بر قوت - طوقتاتا آلمی، بولر حیاتلرن کارتاغه قویوب شول یولده کۈرەشەلر. بلـکه، شول کۈرەشده هلاك بولورلر! - لـکن بو هلاکت احتمالی آلارنی طوقتاتا آلمی.

٢) بار، اوغلینه، یەمسز بولساده، بای قزی آلوب، آصل کولمەك کییونی، شاولاتوب طوی ایتونی ایك زور مقصد ایتکەن، شول یولده کۈرەشه طۈرغان تاتارخاتۈنلری. بولر یاراتلشلده توبەن، حیات و تربیه بلەن تاغی توبەن هم کۈلەنچ حالـگه تۈشکەنلر. تلەکلری واق، کۈرەشلری قزغانچ، اشلری، سوزلری - کۈلـکی.

بو ایکی بولك - آدم حیاتینك ایکی جهتی: برسی بیك یوغاری، ایکنچیسی بیك توبەن، واق، کۈلەنچ.

٣) بو ایکینك اورتاسنده کوبچیلك طۈرا. بولر داهیلق مرتبەسنده الوغ توگل، آرتق واق اشلر اۈچۈن دوو قوبتاروب کۈرەشوب، کۈلـکیگه قالور مرتبەده واق طبیعتلی، واق امللیده توگل - بولر اورتالر. مەمگنه تلەکلری بار، شول تلەك یولنده کۈرەشەلر. کۈرەشده آرتق زور قوت کورسەتمیلر، لـکن کۈلـکیده توگللر.

درامالرنك بولنووی - موضوع ایتوب شول اۈچ گروهدن قایوسن آلو نیگزینه قۈرۈلمشدر.

دراما اۈچکه بولنه: ١) تراگیدیه، ٢) کامیدیه، ٣) تارمعنیسنده آلنغان دراما.

تراگیدیه.

پوشکیندن ترجمه «باریس گودونوف» اوقولوب تیکشرلورگه تییش.

تراگیدیه دیب، بۈیۈك قوتلی قهرمانلرنك الوغ مقصدلر یولنده کۈچلی مانعلر بلەن بولغان قانلی کۈرەشلرن، روحانی عذابلرن تصویر ایتـکەن اثرلرگه ئەیتەلر.

تراگیدیەنی، درامانك باشقه تۈرلرندن آیرا طۈرغان خصوصیتلر شولر:

١) تراگیدیەنك باش قهرمانی طبیعت طرفندن: بۈیۈك عقل، قوتلی آراده قورقو بلمەس یۈرەك بلەن یاراتلغان کۈچلی جانلردن بولا.

موندی ذاتلر سیرەك اۈچراغانغه، عادتده، تراگیدیەلر مندرجەنی تاریخدن آلالر.

٢) تراگیدیه‌ده باش قهرماننڭ ایرشورگه تله‌گه‌ن مقصدی عادی بولمی، آدم اوغلی استی طورغان مرتبه‌لرنڭ یوغاریلرندن بولا.

٣) بو مقصدقه ایرشوگه قارشی توشکه‌ن مانعلر بله‌ن کوره‌شوده عادتدن طش بر ثبات وقهرمانلق کورسه‌ته‌لر.

شول کوره‌شده بزگه قهرماننڭ طبیعتنده بولغان بویوك قوتلر - تیره‌ن عقلی، بهادر یوره‌گی، جیگلمه‌س اراده‌سی آچلا. کوره‌شنڭ بر تورلیسی طشقی مانعلر بله‌ن، یازمشنڭ اوزی بله‌ن بولسا، ایکنچیسی قهرماننڭ اوزی بله‌ن، اوزینڭ وجدانی بله‌ن بولا. مقصدینه ایرشو اوچون هیچ بر نه‌رسه‌دن تارتنماغان بویوك قهرمان، باشقه‌لرغه ضرر ایتودن، قان توگودن‌ده طوقتالا آلمی، آڭا، اوز مقصدینه کوب کشیلرنڭ اوزولگه‌ن باشلری، اولك گه‌وده‌لری آشا باررغه، گناهسز قان توگه‌رگه ـ عموما زور وآور جنایتلر اشله‌رگه طوغری کیله. صوڭندن بولر آنی عذابلیلر. طووا آنڭ اوزی بله‌ن کوره‌شی، اوزینڭ عذابلانووی.

٤) آرتق کوچلی مانعلر بله‌ن کوره‌شو نتیجه‌سنده، تراگیدیه‌لرنڭ باش قهرمانی، عادتده، هلاك بولا.

تراگیدیه‌گه مثال: پوشکیندن ترجمه «باریس گودونوف».

مونده تختکه ایرشو اوچون باریس بله‌ن دمیتریڭ قانلی کوره‌شلری تصویر ایتلگه‌ن.

باش قهرمان - باریس. اول چنده‌ن‌ده بویوك عقللی، تیمر طبیعتلی، قوتلی اراده‌لی بر داهی. آنڭ بویوك مقصدی بار: اول روسیه تختن تلی. شول بولده کوب مانعلر بله‌ن کوره‌شه - موڭا ایرشوده گناهسز شاهزاده‌نی اوترتو، اوزینه قول بولماغان بایارلرنی سورو وبترتو کبك قانلی اشلردن‌ده تارتنمی.

تختکه ایرشکه‌چ، بازمش آڭا قارشی کیله: طبیعی آفتلر باشلانا، ایکنچی یاقدن دمیتری شاهلق دعوا ایتوب، میدانغه چغا. شول طشقی مانعلر اوستینه، وجدانی‌ده عذابده: آنڭ قولی قانلی.

کوره‌ش، باریسنڭ اولووی، عائله‌سینڭ هلاکتی بله‌ن تمام بولا.

دنیانڭ ایڭ مشهور تراگیدیه یازوچیلرندن بری اینگلیز محرری مشهور شیکسپیردر. (١٥٦٤–١٦١٦).

آنـڭ تراگیدیه‌لرندن ایڭ آلده صانالغانلری: «هامله‌ت»، «آنیللو»، «قارول لیر» هم «ماکبیت».

«ماکبیت» تراگیدیه‌سینڭ قصقه‌چه مندرجه‌سی شول:

ترا کیدییه‌نڭ باش قهرمانی ما کبیت شوتلاندیه کارولینڭ ایڭ بۆیۆك وایڭ یاقن عسکری مأمورلرندن. اول، بهادر طبیعتلی، ناموسلی، تیره‌ن عقللی، شونڭ بله‌ن برگه مرتبه وشهرت سۆیۆچه‌ن بر ذات. یازمش آگا کۆلوب قاری: اول یا ڭاغنه وطننڭ دشمانلرینه قارشی صوغشوب، زور قهرمانلق کورسه‌تدی، دشماننی بیك تق جیگدی هم شوتلاندیه تاجن قۆتقاروب قالدی. بو وقتده شوتلاندیه تختنده یاخشی خلقلی لکن بیك بتره‌نگه‌ن بر قارت ـ دونکان اوطرا. آنڭ اوغللری، ولیعهدلر بار. ما کبیتنڭ مرتبه وشهرت سیوچی روحنده جنایتلی بر مقصد اویغانا: اول ولیعهدلرنی یوق ایتوب، اوزی تختکه خواجه بولورغه تلی. احوال آگا یاردم ایته: وطن وتختکه قارشی قیلغان زور خدمتینه تشکر بۆزندن پادیشاه آنڭ سراییته قوناقغه کیله. هم آنده قونوب قالا. ما کبیت، بو اوڭایلقدن فائده‌لانوب، عادتدن طش بر جنایت اشله‌رگه: اوزنده قوناقده بولغان قارت کارولنی اوترر‌گه اویلی. آنڭ خاتونی‌ده ایرینڭ فکرن قوتلی، آنی جنایتکه اۆندی. جنایتکه قرار بیرلگه‌ندن صوڭ، ما کبیتنڭ روحنده قوتلی کۆره‌ش باشلانا. آنڭ مرتبه وشهرت سۆیوحسی قولنده‌غی پچاغی بله‌ن کارولنڭ یۆره‌گن تلگه‌له‌رگه اۆندی، وجدانی، ایزگی کوڭلی آنی طیبا. بو اضطراب وقتنده خاتونی آنی جنایتکه دیملی ـ جه قورقاق دیب خورلی، جه آلده‌غی تخت خیاللرن تصویر ایتوب، آنڭ عزت نفسن قایناتا. برنچی یاق ئۆستۆنلك آلا ـ اوز سراییته قوناقغه کیلگه‌ن قارت شاه ما کبیتنڭ پچاغی بله‌ن دنیادن اوته. ازنی یوغالتو اۆچۆن یاصاما آچو تأثیری بله‌ن، کارولنی اوترووده تهمت ایتکه‌ن کشی بولوب، ما کبیت، کارولنڭ خدمتچیلرن‌ده اوتره. عیب آلارغه یاغلا. مرحوم کارولنڭ اوغللری، قورقوب، وطندن قاچالر. مملکت وتختنی یا ڭاغینه دشماندن قۆتقارغان ما کبیت بۆتۆن خلقنڭ تله‌وی بله‌ن کاروللقغه صایلانا.

ما کبیت ـ مقصدینه ایرشدی، اول حاضر تاجلی هم تختلی. لکن بو آگا سعادت بیرمی ـ آنڭ جان طنچلغی یوغالغان، آنڭ وجدانی عذاب اچنده؛ آور جنایت اشله‌گه‌ن قولینڭ قانی، بۆتۆن دریا صولری بله‌ن جوساڭده بتمه‌س کوك طۆیۆلا.

آنڭ روحانی عذابلری اۆستینه، شوندی زور جنایت بله‌ن ایرشلگه‌ن تختده قورقنچ آستنده قالا. اول شیکله‌نه، وسوسه‌له‌نه باشلی. شونڭ تأثیری بله‌ن، اوزینه یاقن بولغان کوب بۆیۆکلرنڭ قانن توکدره ـ جنایت جنایتنی طودرا. ما کبیت برندن بری یامان کوب اوصاللقلر قیلا. بولرنڭ هر بری آنڭ روحانی عذابن آرتدرالر ـ آنڭ اچکی حیاتن جهنمگه ئه‌یله‌ندره‌لر. بو اچکی کوره‌شلرگه طشقی کوره‌ش‌ده کیلوب قوشلا: اوترلگه‌ن کارولنڭ بالالری، اینگلتره عسکرینڭ یاردمی بله‌ن، اوزلرینڭ طبیعی حقوقلرن ـ شوتلاندیه تختن قایتارو یولینه توشه‌لر. وجدانی عذابلر بله‌ن یوره‌گی تلگه‌له‌نوب، قاتیلقلری اۆچون دوستلری تارالوب بتکه‌ن ما کبیت، اوزینڭ آز عسکری بله‌ن ولیعهدلرگه قارشی صوغشقه چقا، عادتدن طش بر قهرمانلق بله‌ن تختنی مدافعه ایته هم شول کوره‌شده قهرمانچه بر ئۆلم بله‌ن ئۆله.

ئولـگەنچە اوزینكٔ الوغ مقصدندن آیرلماغان قوتلی قهرمان شول مقصدی یولندە، شول رەوشلی كورەشوب هلاك بولا.

كامیدیە.

مثاللر: «بولەك اوچۆن»، «برنچی تیاتر»، «بزنك شهرنكٔ سرلری -» علی اصغر كمال؛ «جمعیت»، «قیامت» ع. اسحاقف؛ «پامادا مسئلەسی» - ادریس باغدانف؛ «چونتام» - كبیر بكر.

كامیدیە دیب، واق طبیعتلی، توبەن فكرلی كشیلرنكٔ یوقبار مانعلر بلەن كورەشوب كولـكیگە قالولرن تصویر قیلغان اثرلرگە ئەیتەلر.

«بولەك اوچۆن) دە حمیدە آبصطای آصل كولمەك آلو، قوداغی بولوب یورو اوچۆن اوغلی عبدانی یەمسز، لكن آتاسی بای، بر قزغە اویلەندررگە تلی. ایری بلەن اوغلی بوگا قارشی توشەلر. حمیدە شول اهمیتسز مقصدی یولندە بولر بلەن كورەشوب بوتونلەی كولـكیگە قالا.

كامیدیەنكٔ خصوصیتلری. كامیدیەنی، دراما بلەن ترا گیدیەدن آیرا طورغان صفتلر توبەندەگیلر:

۱) كامیدیەدە قهرمانلر اوزلرینكٔ فكر وطبیعتلری بلەن واق، خلق ومعاملەلری بلەن كولەنچ كشیلر بولالر. «بولەك اوچۆن» دە حمیدە، برنچی تیاتردە حمزە بای، حبیب الرحمن، آصراو؛ «جمعیت» دە جمال قودا.

۲) قهرمانلرنكٔ مقصدلری واق، اهمیتسز اشلردن بولا. (حمیدەنكٔ توب تلەگی: آصل كولمەك كییو).

۳) دو قوبتاروب كورەشكەن مانعلری، كوب وقت بوتونلەی یوق نەرسە بولوب چقا. «پامادە مسئلەسی» ندە خانون قزنكٔ پامادە سورتووی، «جمعیت» دە كەغەزدەگی فابریك ماركاسی).

كامیدیەدە كورەشنكٔ نتیجەسی هلاكت توگل، بالـكە كولـكیگە قالودن عبارت بولا.

كامیدیە بلەن ترا گیدیەنكٔ تأثیر وخدمتی. كامیدیە بلەن ترا گیدیەنكٔ تأثیر وخدمتلری شبهەسز زور: ۱) بولر آدم طبیعتندە بولغان واقلق هم بویوكلك دیگەن ایكی صفتنی بزنكٔ كوز آلدمزغە جانلاندروب كیترەلر؛ ۲) شونكٔ نتیجەسندە آدمنكٔ روحن یوغار یلاتوغە خدمت ایتەلر. لكن ایكیسی ایكی یول بلەن: كامیدیە واقلقدن كولە، شولای ایتوب، یوغاریغە چاقرا؛ ترا گیدیە داهی قهرمانلرنكٔ بویوك حیاتلرن، آدم طبیعتینكٔ تیرەن سرلرن آچا، شول یول بلەن روحمزنی بویوك اشلر یاغینە یونەلدرە.

دراما. (۱)

مثاللر: امیرخانفنڭ «یەشلر» ی، ع. کمالنڭ «بختسز یکت» ی، اسحاقفنڭ «معلم» ی، یارالله الولینڭ «آچلق قوشدی» سی، فاتح سیفینڭ «یەمسز طۆرمشی» ی.

تار معنی‌ده آلنغان «دراما» کامیدیه بلەن تراگیدیەنڭ اورتاسنده طۆرا. شونڭ اۆچۆن آنی «تراگیکامیدیه» دیب‌ده آتیلر.

تراگیدیەده بۆیۆکلك، کامیدیەده واقلق تصویر ایتلدی، دراما بو ایکینڭ اورتاسن آلا.

درامانی کامیدیه بلەن تراگیدیەدن آیرا طۆرغان صفتلر اوشبولر:

۱) درامانڭ قهرمانلری اوزارینڭ قوت وطبیعتلری، عقل وارادەلری بلەن تراگیدیەنکیلر درجەسنده یوغاری، کامیدیەنکی درجەسنده واق هم توبەن‌ده بولمیلر - بولر اورتا درجەده آدملر. آلار نادان‌ده عالم‌ده، اخلاقلی‌ده توفیقسزده بولورغه ممکن. لکن هر حالده آلار کوبچیلکنڭ اورتا اعضالری. («یەشلر» ده عزیز، ساره، «بختسز یکت» ده ذاکر، عینیه، کریم، «یەمسز طۆرەش» ده محمد، هاجر، أمینه، ستار).

۲) درامادە قهرماننڭ مقصدی تراگیدیەده‌گی قدرلی بۆیۆك، کامیدیەنکی درجەسنده واق‌ده توگل، بو عادی حیاتنڭ طبیعی تلەکلرندن بری. «یەشلر» ده عزیز باریس گودونف کبك تخت تلەمی، حمیده آبصطای کبك آصل کولمەك اۆچۆن‌گنەده یۆرمی، آنڭ اوز دورنده‌گی یەشلر اۆچۆن طبیعی بر تلەگی بار: اول اوقۆب کشی بولورغه، آزاد ومدنی بر حیات بلەن یەشەرگه تلی. شول تلەك یولنده کۆرەشه.

---

(۱) دراما سوزی تیاتر وادبیات عالمنده ایکی معنی‌ده یۆرتۆله: ۱) صحنه اۆچۆن یازلغان (کوی وموزیقاسز اوینالا طۆرغان) هر بر اثرگه دراما دییله. ۲) تاریخی معنی‌ده آلنغان دراما.

شعری اثرلرنی مندرجه هم تصویر رەوشی یاغندن لیریکه، روایه ودراماغه بولگەنده برنچی معنی‌نی آڭلارغه کیرەك. شول برنچی معنی‌ده آلنغان (عمومی) درامانی: تراگیدیه، کامیدیه هم (خصوصی) دراماغه بولگەنده، ایکنچی معنی‌سنده قوللانلا. اوّلگی معنی بلەن آلنسا، «دراما» سوزی تراگیدیه بلەن کامیدیەنی‌ده - اچینه آلا. مثلا «شهر تیاترنده کۆزگی سیزون بوینچه دراما باراچاق» دیلر. موندن مراد - اوپیرا توگل دیگەن سوز. آنده تراگیدیەده کامیدیەده قویلا. دیمەك موندە دراما سوزی کامیدیه بلەن تراگیدیەنڭ هر ایکیسن اچینه آلا طۆرغان معنی‌ده قوللانلغان. «یەشلر» کتابی کامیدیه یەیسه تراگیدیه توگل دییلسه، ایکنچی معنی‌ده آلنغان بولا.

بو فصلده دراما سوزی شول اوزینڭ ایکنچی معنی‌سنده قوللانلدی. هم آنی کوبرەك استعمالده شونی آڭلیلرده.

«معلم» دە صالح خلقنی آغارتورغە، «یەمسز طۉرمش» دە محمد خلق اچینە خدمتکە کیتەرگە تلی. بولر باردە اورتاچە ضیالی صنفنڭ تلەکلرندن

۳) دراماده کۉرەش کامیدیەنکی کبك بۉتونلەی اوك یوقبار مانعلر بلەن بولماغان کبك، تراگیدیەدەگی شیکللی، آرتق زور قوتلر بلەن‌دە توگل، موندە حیاتنڭ عادی مانعلری بلەن کۉرەشلە: آتا آنانڭ رضا بولماوی، خلقنڭ عیب ایتووی وباشقە شوندی حاللر. (عزیز آتا آناسینڭ قارالغی بلەن کۉرەشە).

٤) دراماده کۉرەشنڭ نتیجەسی کامیدیەدەگی کبك کۉلکیگە قالو بلەن، تراگیدیەدەگی کبك قانلی هلاکت بلەن بولووی لازم توگل: موندە قای وقت هلاکت، قای بر وقت سعادت بلەن، قای بر وقت بۉتونلەی عادی حال بلەن بتە.

«آلدم بیردم»دە بخت بلەن، «بختسز یکت» دە «آچلق قوشدی»دە هلاکت بلەن، تمام. «یەشلر» بلەن «یەمسز طۉرمش»دە بخت وهلاکتنڭ برسی‌دە آچق معلوم توگل ـ بولردە کۉرەش اوزی بتە لکن قطعی نتیجە آلدە بولاچاق.

دراماده کامیدیە وتراگیدیە مادەلری. تار معنی بلەن آلنغان درامانڭ قهرمانلرندە هم کۉرەش رەوشندە بر قدرلی تراگیدیە وکامیدیە مادەلری بولورغە ممکن. صالح عقللی، تیرەن اویلی، روحا بای طبیعتلی بر یکت. بولر آنی بیك آزغنە تراگیدیە قهرمانلرینە اوخشاتالر. شونڭ بلەن برابر اول تراگیدیەنکیلر درجەسندە مستثنی قهرمانلردن‌دە توگل. «بختسز یکت»دە جمیلە بلەن کریم فکر ومعاملەلرندە بایتاق یاقدن کامیدیە قهرمانلرینە اوخشیلر، آلارنڭ بایتاق اشلری، سوزلری کامیدیەدەگی کبك چغا. مثلا یکرمی جیدنچی صحیفەدە کریم تیلیگرام بیرە: «اوفی. سعید ثابتف. ایشچی مایا مالچیك ییسسلی نایدوش نا مایا لافکە تیلیگرام داۋای... یاری بیت شولای بولغاچ... یاری، بیك یاری... تولکی، مالچیك اورنینە صین دیب قویمیسکمی؟... یوق، کیرەك توگل، کیلمەگەن بیری بولسا پشتلیون اوزی تۉزەتوو ئەلی!»

دراما هم تیاترنڭ طووی واوسو تاریخی.

دراما هم تیاتر اوزلرینڭ تاریخلرن بۉرۉنغی یوناندن باشلیلر. یونان اساطیری بوینچە معلوم، آلارنڭ الهلری آراسندە، آدملرنی یۉزمدن شراب یاصارغە باشلاب اویرەتکەن «دییانیس» بار.

بو الهنڭ حیاتی ودشمانلر بلەن کۉرەشووی حقندە یونان خلقندە بیك کوب

جرلو چغارلغان. آنڭ شرفینه یاز، کوز زور بەیرەملر یاصاب، دیانیسنڭ شادلق وقایغیلری،چیكو وجیكلولری حقنده کوب کشی برگه قوشلوب جرلی طوُرغان بولغانلر.

دیانیس شراب یاصارغه اوُیرەتو بلەن برابر، اوسملکلرنی طودروچی الله دیب‌ده تانلغان. شول اعتقاد بوینچه، دیانیس شرفینه یاصالا طوُرغان بەیرەملرنڭ بازغیلری - شادلقلی، کوڭللی بولوب، آنده شوڭا موافق دیانیسنڭ اوز دشمانلرن جیكووی حقنده - جرلر جرلانغان. کوز کوُنی، طبیعت صارغایا، ئولەن وئوسملکلر قوُری، یافراقلر قوُیوُلا باشلاغاچ، دیانیس دشمانندن جیكلە دیب اویلانغان، شونڭ تأثیری بلەن کوزگی بەیرەم - ماتم صورتن آلوب، آندەغی جرلر قایغیلی، فاجعەلی روحده بولغان.

ئلگەری بو بەیرەملرده برەو باشلاغان، باشقەلر آڭا قوشلغانلر، شول حالده، دیانیسقه قربان بولسون اوُچون اوطقه یاغلغان کەجه تیرەسنده طنطنه بلەن ئەیلەنوب یوُرو بلەن قناعتلانغانلر. بارا طوُرغاچ، دیانیسنڭ حیاتن حکایه قیلو ایکی کشی طرفندن اوتەلە طوُرغان بولغان. آلار قارا قارشی سوُیلەو - دیالوغ رەوشی - بلەن حکایه قیلغانلر. بارا بارا آوزدن حکایه قیلو شول حکایەدەگی واقعەنی یاصاب کورسەتورگه ئەیلەنه باشلاغان. - شولای ایتوب درامانڭ دیالوغ هم اش وحرکت مادەسی طوغان. بو واقعه البته، دیانیسنڭ، اوز دشمانلری بلەن کورەشووی، آنڭ عذابلری بار، حکایەچیلر، جرچیلر بولرنی یاصاب کورسەتەلر.

منه شول بەیرەمدەگی جر، حکایه هم کورسەتشلر - حاضرگی تیاترغه نیگز صالغانلر، شول ایکی بەیرەمدن درامانڭ ایکی توُری طوغان: ۱) دیانیسنڭ جیكلووی، عذاب ومحنتلری مناسبتی بلەن یاصالا طوُرغان کوزگی بەیرەمدن «تراگیدیه»، دیانیسنڭ، اوز دشمانلرن جیكووی شادلغندن یاصالا طوُرغان یازغی کوڭللی بەیرەملردن «کامیدیه» طوغان.

تراگیدیه یونانچه کەجه جری دیگەن سوز. چونکه بولر الهغه چالنغان کەجه تیرەسنده ئەیلەنوب جرلاودن باشلانغان. کامیدیه آول جری دیگەن‌سوز. باشده دینی عادت جرلرندن کیتسەده، بارا طوُرغاچ، واقعەنی یاصاب کورسەتو - دراما - اوزینڭ مندرجەسن دنیا حیاتندن، زمانه حاللرندن‌ده آلا باشلاغان. کامیدیەده توُرلی واقلقلردن کوُلگەنلر. تراگیدیەده بوُیوُك قهرمانلرنڭ کورەشلرن تصویر ایتکەنلر. شولای ایتوب، دراما میدانغه کیلگەن.

بولر خلقغه بیك اوُخشاغاچ، دراما اوُچوُن مخصوص بنالر یاصاتو کیرەکلگی اوزندن اوزی طوغان. تاریخ حاضرگی معنی بلەن تیاترنی باشلاب یونانده کوره.

آلارنىڭ تياترلرى اوشبو رەوشدە تۈزۈلە طورغان بولغان: تياتر بناسى، عادتدە، بيك بييك بولماغان اورگە صالنوب اۈچ بولـكدن عبارت بولا: ١) اورنىڭ توبەسندە صحنە، ٢) آندن توبەنرەك، جرلاوچيلر اورنى، ٣) اورنىڭ ايتەگينە يارم دائرە رەوشندە تماشاچيلر زالى. صحنە اورنى اۈچ ياقدن ديوار بلەن ئەيلەندرلەدە زالغە قارشى ياغى بييك هم زينتليرەك ياصالوب، بوسى حاضرگى تياترلرنىڭ ديكاراتسيەسى خدمتن كورە. تياتر بناسى بۈتۈنلەى آچق-توبەسى يابلماغان بولا. اسپيكتا كل كۈندوز، قۈياش ياقتيسندە بيرلە. پەردە ايدەن آستينە تۈشۈرلەدە آخرغە قدرلى ياكۈادن كوتەرلمى. اوين باشلانور آلدندن اهلردن ديەانيس نامينە قربان چالنا- بر آتا كەجەنى صحنە بلەن زال اورتاسندە مخصوص حاضرلەنگەن اورنغە اوطقە صالالر. صۈڭرە صحنە آچلا. اويناوچيلر آراسندە خاتونلر بولمى، خاتون رولندە ايرلر اوينى. ديكاراتسيە آلماشنمى، شول سببدن بر كۈن بيرلەچەك اثر نيچە پەردەلى بولسا، آندەغى واقعە بر اورندە هم بر تەولك اچندە بولوب بتووى شرط ايتلە.

يونان خلقى تياترغە بيك آرتق محبت قويغان، شونلقدن آلاردە تياتر بنالرى بيك زور بولغانلر. قرق ايللى، سيكسەنشەر مڭ كشى صيدرا طورغان تياترلر صالنغان. بو قدرلى زور جماعتكە كورنو، ايشتلو آور بولغانغە، تاوشنى كۈچەيتەطورغان قۈراللر، بويىنى اۈزۈنايتا طورغان آياقلر، يۈزنى زور ايتاطورغان ماسكالر كيگانلر.

يونان دراماليرينىڭ كمالتكە ايرشكەن زمانى ميلادعيسىدن آلتى عصر ئلك — پيريكل دورندەدر. بو دورنىڭ الوغ دراماتورغلرندن ئيسخيل، صافوكل، ئيۋريپيد (تراگيديە يازوچيلر) هم «آريستوفان» (كاميديەچى) يونانلەغنە توگل، بۈتۈن دنيا ادبياتندە ايڭ مشهور محررلردن صانالالر.

تياتر يوناندن روماغە كۈچدى. لكن روماليلر دراما ادبياتندە اوزلرندن بر نەرسە آرتدرە آلماغانلر: آلاردە خلق تياتردن بيگرەك صيرككە بيرلگەن.

اورتا عصرلردە يونان وروما دراماليرى بۈتۈنلەى تاشلانا. آلار اورنينە خريستيان روحانيلرى خلقنى دينى نەرسەلر بلەن طانشدرو اۈچۈن انجيل، تورات واقعەلرن كورسەتكەنلر. اويناوچيلردە كليسەنىڭ اوز كشيلرى بولغان، اوينالغان كليسەنىڭ اوزندە. آندە كوبرەك كورسەتلگەن واقعەلر آدمنىڭ جنتدن قوولووى، عيسىنىڭ حياتى كبك حاللر بولغان.

ياوروپا تاريخندە «اويغانو دورى» باشلانوب، يونان تراگيدەلرى بلەن

تانشو نتیجه‌سنده، ادبیاتنك باشقه تورلرنده بولغان شیکللی، دراما باینده‌ده، ساخته کلاسسیکلك حکم سورگه‌ن. اول دورنك دراماتورغلری همه توغریده یونان دراملرن اوزلرینه اورنه‌ك ایتوب هر اورنده آلارغه ایه‌رگه‌نلر.

۱) یونانده تیاتر توزولوشینك تله‌وندن، دراماده زمان هم اورنده برلك کیره‌ك بولغان. (چونکه آلارده دیکاراتسیه‌نی آلماشدرو ممکن توگل ایدی.) یونانغه ایه‌روب ساخته کلاسسیك دراملرده‌ده بو شرط ایتلگه‌ن.

۲) یونان خلقی‌نك ذوقی تله‌ونچه آلارده درامانك قهرمانی ایتوب، الهلر، یارم الهلر، بویوك بهادرلر آلنغان. شولرغه ایه‌روب، ساخته کلاسسیك دراملرده قهرمانغه زور پادشاهلرنی، الوغ قهرمانلرنی‌غنه آلغانلر.

۳) یونان تراگیدیه‌سی بیش پرده‌دن کیم‌ده آرتق‌ده توگل، بولرده‌ده شولای. هم باشقه شوندی کوب طوغریلرده یونانچه بولونی لازم تابقانلر.

یاڭا زمان دراملری.

ساخته کلاسسیك آغمینه ایك ئلك قارشی باروچی - شیکسپیردر. اول ایك برنچی اوزینك اثرلرن یونان رامکاسندن چقاروب یازا.

لکن آڭا زماننده اعتبار ایتلمه‌دی، وفاتندن یوز ایللی یللر اوتکه‌چ، اون سیگزنچی عصرلرده‌غنه، خلق شیکسپیرنك اثرلرینه اهمیت بیره، آلارنی تیکشره، صحنه‌غه یاڭادن قویا باشلادی؛ شونك نتیجه‌سنده ساخته کلاسسیزم جیمرله - یاڭا دراما میدان آلا. شیکسپیر ازندن کیتکه‌ن حاضرگی دراما طبیعی حیات یولی بله‌ن بارا.

تار معنی بله‌ن آلنغان درامانك تاریخی.

بورونغی یونانده، اورتا عصرلرده‌ده، ساخته کلاسسیکلر هم شیکسپیر دورنده‌ده صحنه اوچون بولغان اثرلر تراگیدیه بله‌ن کامیدیه‌دن گنه عبارت بولوب، تار معنی بله‌ن آلنغان دراما اول دورلرده بوتونله‌ی یوق، بو اون طوغزنچی عصرده‌غنه طودی. مونی طودرغان نه‌رسه، سیاست واقتصاد میدانینه اوچنچی صنف ــ اورتا یاکه بورژوازیه، میشچه‌نلر صنفی‌نك یاڭا بر قوت بولوب چغووی‌در.

ئلگه‌ری بوتون بایلق وحاکمیتنی قوللرنده طوتقان یوغاری صنف بارده، آلارغه قول بولغان، توبه‌ن صنف بار ایدی. یاوروپاده فییادالیزم جیمرلوب، ایرکلی اورتا صنف - واق بورژوازیه، میشچه‌نلر میدانغه چقغاچ، گل یوغاری

حیاتدن، بۆیۆك قهرمانلردن، پادشاه وقوماندانلر حایتندن گنه آلوب یازلغان تراگیدیه‌لر، آلارنی قناعتلەندرمی باشلی ـ شونـك نتیجەسنده اورتانی آلوب یازوچی ـ تار معنی‌ده آلنغان ـ دراما طووا.

مونی باشده «میشچەنلر دراماسی» دیب آتاغانلر.

صحنه اۆچۆن یازلغان اثرلرنك بو یاڭا، اۆچنچی تۆرینك نظریەسنی فرانسوز محررلرندن «دیدرو» تۆزۆگەن. مونك «میشچەنلر دراماسی» یاکه «کوز یەشلی» کامیدیه دیگەن اسمن تاشلاب، «دراما» دیب اسم قوشوچی‌ده شولدر.

حاضر ادبیات میداننده تراگیدیه سیرەك یازلا. کامیدیه بلەن درامانك‌ده صۆگغیسی آلده یۆری. چونکه حاضرگی حیاتنك دیموقرات روحی شونی تلی.

سۆاللر

١) «ادبیات قانونلری» فننده نی نەرسه تیکشرله؟

٢) اثر دیب نی نەرسەگه ئەیتەلر؟

٣) اثرده تۆب مادەلر نیچه، نیلر؟

٤) اسلوب بلەن افادەآراسنك آیرما نی؟

٥) اسلوبنـك تۆب شرطلری نیچه، نیلر؟

٦) اسلوب نیچه تـۆرلی؟ اسلوبنی تصویری یاصی طۆرغان سببلر نیچه، نیلر؟

٧) تاتار تلنده نظملر نیندی وزن بلەن اولچەنه؟ سوزده نیچه ایجك بارن نیچك تاباسز؟

٨) شعر ونثر؟ نثر سوزینك نیچه معنی‌سی؟ شعری اثر بلەن منثور اثرلرنی بر برندن آیرا طۆرغان تۆب خصوصیتلر نیلر؟

٩) شعری اثرلر، کم طرفندن چغارلو اعتباری بلەن نیچەگه بولنه؟ خلق ادبیاتی بلەن یازما ادبیات آراسنده تۆب آیرمالر؟

١٠) بزده خلق ادبیاتی نیچەگه بولنه؟

١١) ادبیات سوزی نیچه معنی‌ده قوللانلا؟

١٢) تصویری ادبیات موضوع، مندرجه وتصویر جهتندن نیچەگه بولنه، نیلر؟

١٣) روایەنك تۆرلری: مەثەل، باللادا، پائیما، رومان نی نەرسه؟

١٤) لیریکه نیچەگه بولنه، نیلر؟ مثاللری؟

١٥) دراما نیچەگه بولنه؟ تراگیدیه کامیدیەنك تۆب خصوصیتلری؟

١٦) تار معنی‌ده آلنغان دراما قاچان طودی؟

اوچنچی بولك.

منثور اثرلر حقنده‌غی قانون و نظریه‌لر

۱

منثور اثرلرنڭ تۇرلری

اوچنچی بولکه‌کرشور آلدندن: اوتکه‌نلرنڭ همه‌سی برقات یا گٔارتلورغه، شعر بله‌ن نثر آیرماسی، نثرنڭ نیچه معنی‌ده یۇرتلووی هم شعری اثرلر بله‌ن منثور اثرلرنڭ، بر برندن آیرلا طۇرغان، تۇب خصوصیتلری خاطرگه آلنورغه، بونده‌غی «منثور» سوزی نظمغه قارشی توگل، بلکه شعرگه قارشی، یعنی معنی‌ده نثر ایکه‌نی آچق ره‌وشده بیلگه‌نورگه تییشلی.

موضوع ایتوب آلنغان نه‌رسه، شاعرنڭ خیالنده نیندی ره‌وشده صورتلانغان بولسا، شعری اثرده شول ره‌وشی، شول (ذهنی) صورت بیرله. شعری اثرنڭ تۇرلوغی شاعرنڭ یوره‌گنده طووا، فکری، تجربه وتیکشرووی بله‌ن کیگه‌یه، خیالنده جانلی بر صورت آلا، صوڭره تصویری باصلوب شول (ذهنی) صورتنی دنیاغه چغارا.

شعری اثرده خیالنڭ خدمتی بار - اول، موضوع ایتوب آلغان نه‌رسه‌نڭ صورتن یاصاوده، شونڭ طبیعتی صیدرا آلاچاق صفت وعمللرنی اوزندن اویلاب چغاروب آرتدرا آلا. اما منثور اثرلر «واقع»دن اوته آلمیلر، چینگز حیاتندن آلوب بر پائیما یاکه تراگیدیه یازاچق شاعر ودرامانورغ: البته، تاریخی ماتیریالدن آڭلاشلغان، خارا کتیری صیدرا آلغان، لکن واقعده بولماغان اش و حاللرنی، بر صورت کامله‌نسون اوچون، اوزندن اویلاب چغاروب، قوشا، آرتدرا آلا. اما بو قهرماننڭ ترجمه حالن یازوچیغه کیسکن چیك قویلغان: چینگز حقنده‌غی تاریخی ماتیریال نیندی صفت، نیندی عمل، نیندی واقعه‌نی کورسه‌تسه، شولرنی‌غنه بیره آلا. خیالی بله‌ن اویلاب چغاروب اوزندن بر نه‌رسه آرتدررغه آڭا ممکن توگل.

قصقه‌سی، منثور اثرلر: اوقوچیغه بلم بیرو مقصدی بله‌ن واقعده بولغان نه‌رسه‌لرنی بیان قیلالر.

۱) تۇرك خلقلری قایسی نسلدن، آلار قاچاندنبیرلی تاریخقه معلوم، آلارنڭ زور قهرمانلری کملر، نیندی دولتلر تۇزۇگه‌نلر، کملر بله‌ن صوغشقانلر، نیندی مملکتلر آلغانلر، تۇرك مملکتی قایدن قایا جه‌یلگه‌ن؟

۲) آفریقانڭ اورتاسنده عمر ایته طۇرغان زنجیلر نیچك یه‌شیلر، آرسلان ته‌نینڭ اچکی تۇزۇلشی نیچك، تۇیه نیندی، نی صورتلی حیوان، یانار تاولر نی ره‌وشلی بولا؟

٣) تۆرك - تاتار قومینڭ اوّلـگی قوّت وشوکتلرینڭ یوغالووینه نه‌رسه سبب بولدی؛ آفریقا نیك اسسی‌ده ییرنڭ ایکی اوچی (قطبلر) نیدن صالقن؛ ادبیاتنڭ حیاتده اورنی، اهمیتی بلرمی؛ ایکی نقطه آراسنده بولغان صزقلردن ایڭ قصقه‌سی نیچون طوری صزق؛ ملیت نیك کیره‌ك؛ تل - نیچون ملیتنڭ نیگزلرندن صانالا؟

بـو سؤاللرنـڭ برسی تۆرك خلقی طوغریسنده واقعی معلومات صوری، ایـکنچیسی شول نه‌رسه‌لرده تابلغان صفت وخصوصیتلرنی صاناب بیرونی تلی، اوچنچیسی تۆرلی دعوالرنی ئه‌یتوب، شولرنی اثبات ایته‌رگه چاقرا.

شوندی سؤاللرگه واقعه بار بولغان اش وحاللرنی سویله‌و یولی بله‌ن جواب بولوب تۆشکه‌ن اثرلر - منثورگه کره‌لر. بولرنڭ قایبرسینه شعری اثرده جواب بیره آلور، لـکن اول، جوابنده، واقع بله‌ن قناعتله‌نمه‌س، زنجینی اوزینه بیرگه‌ن تأثر بوینچه، خیالنده اورنلاشقانچه، تصویر ایته‌ر.

منثور اثرلرنڭ مندرجه‌سی باشلیچه توبه‌نده‌گی نه‌رسه‌لردن عبارت بولا.

١) بر فـکرنی دلیللر بله‌ن اثبات، ٢) بولوب اوتـکه‌ن حاللرنی، بولغاننچه حکایت، ٣) بر نه‌رسه‌نڭ صفت وخصوصیتلرن بیان، ٤) بر اشنی اشله‌رگه اونده‌و یاکه اشله‌ودن طییو.

هر اثرده بولرنڭ برسیگنه بولولازم توگل. قای بر اثرده بولرنڭ همه‌سی‌ده تابلورغه ممکن. لـکن، عادتده شولردن برسی تۆب مقصد ایتوب قویلغان بولا، شول ماده کوب اورن آلا، باشقه‌لر اییه‌رچن ره‌وشنده گنه کیترلـگه‌ن بولالر. مثلا تاریخده تۆب مقصد ایتوب اوتـکه‌ن حاللرنی بولغاننچه حکایت قیلو طوتولا. موندده برنچی یاکه اوچنچی ماده اوچرارغه ممکن، لـکن اول تۆب مقصدنی توگه‌لله‌ر اوچونـگنه آلنا.

شول دورتنڭ قایوسی تۆب مقصد ایتلو هم کوب اورن آلو یاغندن منثور اثرلر دورتـکه بولنه:

١) محاکمه، ٢) توصیف، ٣) اوتـکه‌ننی بیان (повѣствованіе) ٤) وعظ.

٢
محاکمه.

محاکمه دیب، بر مفهومنی ایضاح، یاکه بر فـکرنی بیلـگلی اصول بوینچه ترتیب ایتلـگه‌ن دلیللر بله‌ن اثبات قیلوغه ئه‌یته‌لر.

محاکمه‌ده تۆب ایکی ماده بولا: ١) ایضاح یاکه اثبات ایتلووی تله‌نـگه‌ن فکر، - مونی «دعوا» دیب آتیلر. ٢) شول فـکرنڭ دۆرۆست ایکه‌نلـگن کورسه‌تو اوچون کیترلـگه‌ن نه‌رسه‌لر، - بولرنی «دلیل» دیب آتیلر.

١) بر صاننی ایکنچی صان چاقلی آرتدروب، چقغانن آرتدروچیغه بولسه‌ك، اوّلگی صان اوزگه‌رمی.

٥٠+١٠=٥٠٠ } ٥٠
٥٠٠ | ١٠
٥٠

٢) بر برسن کیسوب چقغان ایکی طوری صزقدن یاصالغان پۆچماقلرنڭ قارا قارشی بولغانلری هر وقت زورلقده تیگز.

دمج = بمق
دمب = جمق.

منه بولر بره‌ر دعوا. بو دعوالرنڭ دۆرۆست ایکه‌نلگن اثبات اۆچۆن کیترلگه‌ن نه‌رسه‌لر ـ دلیللر بولا.

دلیلنڭ تۆرلری. دلیللر کوب تۆرلی بولا. آراده کوبره‌ك یورتوله طورغانلری توبه‌نده‌گیلر:

١) دۆرۆست ایکه‌نلگی هر کمگه معلوم بولغان حاللر. (ثابت حقیقتلر یا که بدیهیلر، مثلا یېر توگه‌ره‌ك، آفریقاده اسسی، ایکی بیرده ایکی دورت، ایکی نقطه آراسنده‌غی صزقلردن ایڭ قصقه‌سی ـ طوری صزق).

٢) اشانچلی سوز. بر فکرنڭ دۆرۆست ایکه‌نن اثبات قیلغانده، شول حقده سوزینه اشانلا طورغان ذاتلرنڭ (آفتاریتیتلرنڭ) اثرلرندن عباره‌لر کیترله. تعلیم وتربیه مسئله‌سنده اسپینسردن، پیسستالوجیدن؛ دین حقنده قرآن، حدیثدن؛ اشچیلر مسئله‌سنده کارل مارکسدن سوزلر آلو ـ دلیلنڭ ایکنچی تۆریدر.

٣) مثال وچاغشدرو. فکرنڭ دۆرۆست ایکه‌نن کورسه‌تو اۆچۆن کوب وقت سۆیله‌گه‌ن نه‌رسه‌نی باشقه بر نه‌رسه‌گه چاغشدرابز هم آنی مثال ایتوب کیتره‌مز. مثلا، تاتار مکتبلرینڭ نیچك تۆزه‌تلووی حقنده‌غی فکرمزنی، پروغرامابزنی دۆرۆستکه چغارو اۆچۆن بز یاوروپا مکتبلرن مثالغه آلابز، آلارغه چاغشدروب، اوزمزنکن توبه‌ن تابامزده، تۆزه‌تو کیره‌ك ونیچك بولورغه تیش ایکه‌نینه بارابز.

٤) رد.. بر نه‌رسه حقنده ایکی تۆرلی فکر بولا. اوز فکرمزنڭ دۆرۆستلگن

طوغریدن طوغری اثباتقه کرشمیچه، قارشی یاقنڭ فکری خطا بولغانلغن کورسه‌ته‌بز. چونکه اول فکر خطا بولسا، حقلق بزده قالا. دلیلنڭ بو تورلیسی «رد» دیب آتالا.

محاکمه‌گه مثال. تاتار تلنده نظملرنڭ وزنی - بارماق حسابی بولورغه تییش. (یعنی مصراعلرنڭ ایجك صانده تیگز بولووندن عبارت) منه بو - بر دعوا. بو دعوانی اثبات اوچون بز ایك ئلگه‌ری «نظم، وزن، مصراع» دیگه‌ن مفهوملرنی ایضاح قیلدق. صوڭره اثباتقه کرشدك. دلیللرمز اوشبوره‌وشچه‌باردی: ١) دوروستلگی فن بله‌ن ثابت بولغان عمومی حقیقتنی آلدق: تللرنڭ باصم هم مد اعتباری بله‌ن نیندی وزننی تله‌ولرن بیان قیلدق، آندن صوڭ تاتارچه سوزلرده باصم صوڭغی ایجکده ایکه‌نن سویله‌دك، ٢) صوڭره منطقی نتیجه چغاردق، ٣) سوزنی قوتله‌و اوچون باصملری سوزنڭ بیلگلی اورننده بولغان پالاك، فرانسوز تلن مثالغه آلوب، آلارده‌ده وزن - ایجك صانندن عبارت ایکه‌نن ئه‌یتدك. ٤) عثمانلیلرده شول یولغه توشولرن کورسه‌تدك.

محاکمه‌نڭ تورلری.

محاکمه‌نڭ باشلیچه تورلری تو‌به‌نده‌گیلر: ١) علمی اثرلر، ٢) جماعتچیلك، ٣) تنقید.

علمی اثرلر. علم، فن وفلسفه دیگه‌ن نه‌رسه‌لر - آدم‌نڭ حیات وطبیعتده بولغان تورلی ئه‌یبر وحادثه‌لر حقنده‌غی تیکشرو هم تجربه‌سندن طوغان محاکمه‌لردر. بو محاکمه‌لر ئلگه‌ری باری برگه بوتالوب یوروگه‌نلر. صوڭره موضوعلری اعتباری بله‌ن بولرنی آیرغانلر - اصولغه تزگه‌نلر. محاکمه‌لرنڭ صانار حقنده‌غیسی - حساب علمی دیب، ئه‌یبرلرنڭ شکلی حقنده‌غیسی هندسه دیب، اویلاو حقنده‌غیسی منطق دیب، اسمله‌نه باشلاغان. بر فننڭ اوز اچینه کرگه‌ن محاکمه‌لر دخی شولای بیلگلی بر اصول بوینچه آیرم آیرم گروهلرغه بولنگه‌ن: حسابده دورت عمل، کسر وتناسب حقنده‌غی قاعده‌لر آیرلوب تزلگه‌ن. هندسه‌ده ئه‌یبرلرنڭ اوستی، کوله‌می حقنده‌غی قاعده‌لر زور ایکی بولککه آیرلغان هم باشقه فنلرده‌ده شول اوق حال.

موضوعلر اعتباری بله‌ن فنلرنڭ تورلیگه آیرلووی، تورلی اسمده یورتلووی، بر اوك فننڭ دخی بیلگلی اصول بوینچه بر نیچه کیسه‌ککه بولنووی - «تصنیف» دیب آتالا. (ماده‌لرنی صنفلاو دیمه‌کدر. Классификацiя) علملرنی باشلاب تصنیف ایتوچی - یونان فیلسوفی ارسطودر. آندن صوڭ، طبیعی، علمنڭ دائره‌سی کیڭه‌یدی. شول نسبتده یاڭادن یاڭا تصنیفلر طودی.

علملر بیك کوب تورلیگه آیرلوب، تورلیسی تورلی اسم بله‌ن یورنسه‌ده، ایك عمومی بر صزق بله‌ن آلارنی اوچکه آیرالر:

صان وشـكللرنى تيـكشره طۇرغانلرن «رياضيات» ديب، طبيعتده‌گى ئه‌يبر وحادثه‌لرنڭ طبيعى خصوصيت ومناسبتلرندن بحث ايتكه‌نلرن «طبيعيات» ديب، آدملرنڭ دنياغه، اللّٰهغه هم اوز آرا مناسبتلرن تيكشره طۇرغان، عموما آدمنڭ اش وعمللرن موضوع ايتوب آلغانلرن «اخـلاقيات» ديب آتيلر. دينى اثرلر شول صۇڭغيلر جمله‌سينه كره‌در.

جماعتچيلك.

حاضرگى حياتنڭ طـودرغان كـۆنده‌لك مسئله‌لرى حقنده‌غى محاكمه‌لر «جماعتچيلك» ديب آتالالر. مثلا، بر مناسبت بله‌ن مطبوعات دنياسنده «مكتب مسئله‌سى» طودى؛ سلطانف وفاتى مناسبتيله مفتيلك مسئله‌سى ميدانغه چقدى. يا كه شوندى عموم جماعتكه تعلقلى، بر مسئله قوزغالدى. شول حقده گازيته وژورناللرده يا كه آيرم كتاب ره‌وشنده بر مقاله يازلا ـ منه شولر «جماعتچيلك» Публицистика دن بولالر.

عموما جماعت حياتينڭ حاضرگى كۆنده قوزغالغان سياسى، اقتصادى واجتماعى مسئله‌لرى حقنده، گـازيته وژورنالده يا كه آيرم كتاب بولوب، يازلغان مقاله‌لر «جماعتچيلك اثرلر» جمله‌سينه كره. بوندى اثرلرنڭ ايه‌سينى «جماعتچى محرر» يا كه ساده‌گنه «جماعتچى» Публицистъ ديب آتيلر.

بزده جماعتچى محررلرنڭ ايڭ بۆيۆگى ـ فاتح كـريمى‌در.

تنقيد.

نمونه: مـرجانينڭ بـرنچى جـزء «مستفاد الاخبـار»ينڭ آخرنده «تواريخ البلغار» حقنده‌غى اثرى.

تنقيد سوزى «نقد» ماده‌سندن آلنغان. لغت معنى‌سى: آقچه‌نڭ چنن ساخته‌سندن آيرو ديمه‌كدر.

ادبيات تلنده تنقيد ديب، اثرلرنى بيلگلى بر ميزان بله‌ن اولچه‌ب تيكشروب شونڭ بوينچه قيمت قويوغه ئه‌يته‌لر. اصلده، تنقيدى محاكمه‌لر بر ادبياتده‌غنه تابلا طۇرغان نه‌رسه توگل. حياتده هر بر اش، هر بر حادثه اوزينڭ اهلى طرفندن تنقيد ايتله: آنڭ جيتشكه‌ن، جيتشمه‌گه‌ن يا قلرى كورسه‌تله. شونڭ نتيجه‌سنده جيتشمه‌گه‌نلك آچلوب، تۆزه‌لورگه هم باشقه وقتده آناردن صاقلانورغه سبب بولا.

لـكن عادى تلده تنقيد ديگه‌ن سوزدن ميدانغه چققان كتابلر حقنده‌غى محاكمه‌نى آڭليلر. بونده‌ده شول معنى بوينچه بارلا.

تنقيدده ميزان. دنياده هر بر نه‌رسه، بيلگلى بر بها آلو اوچون، بر اولچه‌وگه

صالنا، هر بر حالگه معلوم نقطه‌دن قاراب قیمت بیرله. طبیعی، میدانلغی بر اثرنی یا که بر محررنڭ بارلق اثرلرن تیکشروب، آلارغه بر قیمت قویو اوچون، تنقیدچینڭ‌ده بر اولچه‌وی ــ بر طلبی، قاراشی بولورغه تییش.

بر اثرنی یا که بر یازوچینڭ بارلق اثرلرن تیکشروب آلارغه قیمت قویغانده منقدنڭ شولرده‌غی جیتشکه‌ن یا که جیتشمه‌گه‌ن یاقلرنی بیلگل‌وده اوزینڭ رهبر ایتکه‌ن قانون ونظریه‌لری بولا، اثرنی اولچه‌وده رهبر ایتلگه‌ن شول قانون ونظریه‌لرنی «تنقیدنڭ میزانی» ـ یا که کریتیرییوم ـ دیب آتیلر.

مکتبده درس کتابی بولو اوچون یازلغان بر اثر، فنی یاقدن بولغان کامللك اوستینه، تعلیم قانونلرینه موافق بولورغه تییش. بس بر حساب درسلگن، تنقید ایته‌چك آدم اثرنڭ جیتشکه‌ن جیتشمه‌گه‌ن یاقلرن بیلگل‌ب کورسه‌توده نیندی قانون ونظریه‌لرنی رهبر ایته آلا؟ البته، دیدا کتیکه‌نڭ اوقوتو حقنده‌غی نظریه‌لری بله‌ن حساب میتودیقه‌سینڭ حسابنی نیچك اویره‌تو، حساب کتابی نیچك توزلورگه تییش بولو حقنده‌غی قانونلرن رهبر ایته‌چك!

تیکشرگه‌نده اثر شول قانونلرغه صالنا ــ بولر میزان هم بو میزانده اثرنڭ یاخشی وناچار یاغی کورله.

تیکشرلگه‌ن اثر دراما یا که کامیدیه ایکه‌ن ــ مونده تنقیدچی کامیدیه بله‌ن درامانی اوزی نیچك بولورغه تییش تابا، نیندی نظریه‌نی رهبر ایته ــ شوڭا میزان دیله.

خلاصه: اثر بیلگلی بر نقطه بوینچه اولچه‌نه، شول نقطه شول قاراش ـ تنقیدنڭ میزانی بولا.

شعر وادبیاتکه تورلیچه قاراو بار. مونڭ فای بر مسئله‌لرن تورلی کشی تورلیچه آڭلی. بر اوك اثرنی تنقیدده همه منقدلرنڭ بر تورلی قیمت بیرمه‌ولری ـ شول میزاننڭ، مسئله‌گه قاراشنڭ، توب نقطه‌نڭ باشقه‌لغندن کیله‌در.

تنقیدنڭ خدمتی. تنقیددن کوتولگه‌ن ایڭ توب خدمت ـ تیکشرلگه‌ن اثرنڭ اچ یوزن، ماهیتن сущность آچوب بیرودر. اثر تیکشرله، تنقید پچاغی بله‌ن آنڭ ته‌نی یارغالانا، اچی آچلا ــ نتیچه‌ده کورله‌که اثرنڭ اچینه جوهر صالنغانمی یا که چوبك طوترلغانمی!

تنقیدده، تیکشرلگه‌ن اثرنڭ تلی، اسلوبی، پلان ومندرجه‌سی توب اوینی آچوب جیته آلوب آلماوی، حیاتقه مناسبتی، منقدنڭ قولنده‌غی میزان بله‌ن اولچه‌نه، صوڭره شول میزان کورسه‌تونچه جیتشکه‌ن، جیتشمه‌گه‌ن یاقلری میدانغه قویلا.

قصه‌سی، تنقید ایکی یوزلی اوتکن خنجر بولورغه تییش. بو خنجرنڭ بر یاغی اثرنڭ اچنده‌گی جوهرلرنی قازوب چغارسا، ایکنچی یاغی آنڭ چوبکلرن تابوب کورسه‌تور.

تنقیدنڭ فائده‌سی. اثرنڭ یاخشی یاغن کورسه‌تکه‌ن تنقیدلر سلبی تنقید دیب، جیتشمه‌گه‌نن کورسه‌تکه‌نلری ایجابی تنقید دیب آتالا.

بولر هر ایکیسی بیك مهم. سلبی تنقیدلر اثرنڭ جیتشمه‌گه‌ن یاقلرن کورسه‌تو بله‌ن یازوچینڭ اوزن‌ده، باشقه‌لرن‌ده شول خطادن، شول کیمچیلکدن صاقلانورغه یول ازله‌رگه، شولای اینوب توزه‌لوگه سبب بولالر. ایجابی تنقیدلرنڭ اهمیتی ایکی اورنده: برسی خلق طرفندن التفات ایتلمی یاتقان یه‌ش تالانتلرنڭ اثرلرن تیکشروب شولرده‌غی یاخشی یاقلرنی کورسه‌تو، شول یول بله‌ن آلارنی دنیاغه تانوتو، بلنمی یوغالوب کیتو احتمالندن صاقلاو. ایکنچسی: میدانغه چقغان قای بر اثرلر، عموم طرفندن کیره‌گنچه تقدیر ایتلمی. — آنڭ توبینه صالنغان تیره‌ن معنی وقیمتلی جوهر عادی کوزگه کورنمی؛ منه شول وقت ایجابی تنقیدکه احتیاج توشه؛ قایبر تنقیدلر منه شول خدمتنی اوتیلر. — اثرنی یاروب تیکشروب، آنڭ اچینه صالنغان جوهرنی اوقوچینڭ قولینه طوتدرالر.

عموما، چن تنقید آنسزده معلوم بولغان نه‌رسه‌لرنی بیان توگل — تنقیدسز آچلماغان نقطه‌لرنی آچودر.

بزده ایك مُلککی منقد — مرجانی. حاضرگی یازوچیلرمز اچنده — جمال الدین ولیدی.

ریتسینزیه، ردیه، مونوگرافیه. میدانغه چقغان بر اثر، طڭلانغان کانسیرت، کورلگه‌ن اسپیکتاکل حقنده وقتلی مطبوعاتده، دلیللر بله‌ن اثباتقه کرشلمیچه، قصقه روشده تأثر وملاحظه‌نی بیاندن عبارت بولغان مقاله‌لر — «ریتسینزیه» دیب آتالا.

سلبی تنقیدلرگه محررنڭ اوزی یاکه باشقه بره‌و طرفندن بیرلگه‌ن جوابلرغه «ردیه» دیلر. (روسچه‌ده آنتیکریتیکه). صحنه حقنده، ادبی اثرلر حقنده، اگرده شخصی ناموسقه تیبلمه‌گه‌ن بولسا، عادتده ردیه یازلمی. فنی اثرلرده جواب بیرله. ردیه‌گه مثال: قیوم ناصرینڭ مرجانیگه جوابی.

محاکمه‌نڭ بر تورلیسی مونوگرافیه دیب آتالا. مونوگرافیه دیمه‌ك، فننڭ بر مسئله‌سی، حیاتنڭ آیرم بر حادثه‌سی حقنده علمی محاکمه‌دن عبارت اثر دیمه‌کدر.

مثلا، تاتار خلقینڭ اسلام قبول ایتووی — تاریخمزنڭ آیرم بر مسئله‌سی. شول حقده بر محاکمه — مونوگرافیه بولا. تاتار تلنده روسده‌غی کبك پادیژ بولورغه تییشمی، یوقمی؟ — منه صرفنڭ بر مسئله‌سی. شول حقده تیکشروب ایجابی یاکه سلبی بر اثر یازلسا، دخی مونوگرافیه.

٣

اوتکه‌ننی بیان.

مثاللر: فاتح کریمینڭ «تاریخ عمومی» سی، زکی ولیدینڭ «توروك تاتار تاریخی»، رضا قاضینڭ «امام غزالی» سی، رشید قاضینڭ «باشمزه کلنلر» ی، مرجانی‌نڭ «ترجمه حالی»، آطلاسینڭ «سویونبیکه» سی.

منثور اثرلرنڭ بر تورلیسی اوتکەندە بولغان واقعەلرنی، بولغاننچە، بیان قیلوب بیرگەن اثرلردر. بولر باشلیچە توبەندەگی بولکلرگە آیرلالر: ١) تاریخ، ٢) ترجمە حال، ٣) خاطرەلر.

تاریخ.

تاریخ دیب، ملتلرنڭ حیاتلرن اوزینە ایەرتە طورغان طبیعت واجتماع قانونلری نیدن عبارت ایکەنن آچوب بیرو مقصدی بلەن، بوتون بنی آدمنڭ یاکە آیرم بر قومنڭ اوتکەندەگی حاللرن، واقعدە بولغاننچە، بیان قیلوغە ئەیتەلر.

تاریخ اوزینڭ موضوعی بلەن عمومی هم خصوصیغە آیرلا. بوتون بنی آدمنڭ اوتکەن حاللرن حکایت قیلغان اثرلر «عمومی تاریخ» دیب آتالا. فاتح کریمی‌نڭ «تاریخ عمومی» سی شول جملەدن.

آیرم بر ملتنڭ یاکە آدم حیاتندەغی آیرم بر نەرسەنڭ اوتکەن حاللرنی بیان ایتوچی اثرگە خصوصی تاریخ دیلە. زکی ولیدینڭ، آطلاسفنڭ تاریخلری تاتارنڭ اوتکەن حاللرن موضوع ایتوب آلغانلقدن «خصوصی تاریخ» دن بولا. ادبیات تاریخی، دین تاریخی، سیاست، اقتصاد یاکە صنعت تاریخی حقندە اثرلردە خصوصی تاریخقە کرەلر.

تاریخنڭ توزولشی. تاریخلرنڭ توزولشندە تورلی اصوللر بار. بولرنڭ مشهوررەگی ایکی: ١) حکایت اصولی، ٢) فلسفی اصول.

«تاریخ آتاسی» دیب اسملەنگەن یونانلی هیرودورتدن آلوب اسلام مؤرخی ابن خلدونگەچە تاریخلر حکایت یولی بلەن یازلغانلر. ابن خلدون تاریخ یازودە یاڭا بر اصول چغارغان. آنڭ اصولن فلسفی - حکمی - اصول دیب آتیلر.

بو ایکی اصول آراسندەغی توب آیرما باشلیچە ایکی نقطەدن عبارت: حکایت اصولندە مؤرخ نی نەرسە ایشتسە، تاریخی کتابلردە نی اوقوسا، همەسن اوزینڭ اثرینە کرتە، دوروست بولوب بولماون تیکشرمی. لکن یاڭا اصول مؤرخلری واقعەنڭ دوروستلگن تیکشرونی برنچی پلانغە قویالر. بو بر. ایکنچی، حکایت اصولی بلەن یازلغان تاریخلردە واقعەلر اوزلری سویلەنە، لکن آلارنڭ اچکی مناسبتلری تیکشرلمی. فلسفی اصولنڭ ایڭ آچق خصوصیتی منە شوندەدر: بو اصول بلەن یازلغان اثرلردە واقعە سویلەنبکنە اوتلمی، مهم واقعەلرنڭ سببلری، طودرغان نتیجەلری‌دە بیان ایتلە بارلا. حیاتدە اتفاقی بولغان هیچ بر اش یوق. هر بر واقعە بر سببدن طووا، اوزی ایکنچیلرگە سبب بولا - بر ملتنڭ تاریخندە بولغان

واقعه‌لر همه‌سی سبب ونتیجه ره‌وشنده بر برینه باغلانوب بتکه‌ن بولالر. فلسفی اصول منه شول اچکی باغلانونی - واقعه‌لرنك فلسفی معنی‌ارن - آچا بارا.

قولمزده کوب یؤرؤگه‌ن ربغوزیلر، طبری، آلتی بارماقلر، تواریخ البلغارلر بارده حکایت اصولی بله‌ن یازلغانلر. بهادر خاننك شجره تؤرکیسی‌ده شول جمله‌دن. شول صؤڭغی موضوعده یازلغان «تؤرك تاتار تاریخی» (زکی ولیدی) ایسه، تاتارنك اوتکه‌نن بیانده فلسفی اصول طؤتؤنی تجربه‌گه قویارغه تله‌گه‌ن اثرلردندر.

برنچی قول هم ایکنچی قول تاریخلر. تاریخ منثور اثرلردن. آنده واقعه‌لر بولغاننچه بیان ایتلورگه تییش. بز اوز زمانمزده‌غی حاللرنی بلو اوچون طوغریدن طوغری تیکشررگه ممکن. لکن تاریخ اوزن صوغاراچاق چیشمه‌لرگه - اوتکه‌نده‌گی حاللرنی کورسه‌توچیلرگه محتاج. بو چیشمه‌لر بر نیچه تؤرلی. بیلگیلیره‌کلری: بؤرؤنغیلردن قالغان یازما اثرلر، خلق آوزنده‌غی سوزلر، جر وبه‌یتلر، نهایت، قبر تاشلری، ایسکی آقچه‌لر، ایسکی کییملر، بنالر هم خرابه‌لر. قایبر مؤرخلر اثرلرینه کرته‌چه‌ك واقعه‌لرنی شول چیشمه‌لردن طوغریدن طوغری آلالر - یعنی ماتیریالنی اوزلری تابوب - برنچی قولدن - آلالر. مرجانینك «مستفاد» ندن برنچی جزئینك باشی، ایکنچی جزئی بؤتؤنله‌ی دیه‌رلك هم رضا قاضینك «آثاری» شول برنچی قول تاریخلردندر.

مؤرخ اثرینه کرگه‌ن واقعه‌لرنی اوزی ازله‌ب چغارماسا، بلکه باشقه‌لر طرفندن یازلغان اثرلردن آلسا، آندی اثرلر ایکنچی قول تاریخ دیب آتالا. زکی ولیدی بله‌ن آطلاسی تاریخلری شول صؤڭغی جمله‌ن.

تاریخده محاکمه‌نك خدمتی. تاریخده اوتکه‌ن واقعه‌لرنی بیان تؤب مقصد ایتوب طؤتؤلا هم شول اورننی آلا. لکن مونده محاکمه‌ده قاتناشمی بولمی، فلسفی اصول بله‌ن یازلغان تاریخلرده واقعه‌لرنك اچکی مناسبتلرن هم برسی ایکنچیسینه سبب ونتیجه ره‌وشنده باغلاب بارولرن بیان — محاکمه‌دندر.

تاریخلرنك مرتبه‌سی. حکایت اصولی بله‌ن تاریخ یازو حاضر بؤتؤنله‌ی تاشلانغان. هر قایده حاضر صؤڭغی اصول طؤتؤلا. برنچی قول، ایکنچی قول تاریخلرنك هر ایکیسی اوزینه باشقه بر اهمیتده: برنچی قول تاریخلر تاریخ فننه خدمت ایته، موکارچی تاریخ کتابلرینه کرمه‌گه‌ن واقعه‌لرنی تابوب، فننی کیڭه‌یته، کوب وقت ایسکی خطالرنی تؤزه‌ته، یاڭا حقیقتلر آچا. (مستفادنك برنچی جزئینك اوّلگی صحیفه‌لری). ایکنچی قول تاریخلرنك قیمتی باشقه‌لر طرفندن تابلغان واقعه‌لرنی بر بیرگه جییو، جیکل وآچق ره‌وشده ترتیب قیلوب بیروده‌در.

ترجمه حال.

نمونه: «مرجانی ترجمه حالی» شهر شرف؛ «امام غزالی» رضا قاضی؛ «سؤیؤمبیکه» آطلاسف.

ترجمه حال دیب، بر کشینك بؤتؤن عمرن بیان قیلغان اثرلرگه ئه‌یته‌لر.

ترجمه حاللرده مقصد موضوع ایتوب آلنغان ذاتنك عمرنده کیلوب کیچکه‌ن واقعه‌لرنی، بولغان زمانلری ترتیبی بله‌ن سؤیله‌ب چغوب، آنك طبیعی قوت وقابلیتلری نیندی احوال اچنده تربیه‌له‌نگه‌نلگن، آنك خلق وطبیعتی، فکر واعتقادی نیچك یاصالغانلغن، شولر نتیجه‌سنده آنك نیندی اشلر قیلا آلغانلغن کورسه‌تودر.

ترجمه حاللرنك ایك کورنگه‌ن فایده‌سی: بر یاقدن عمومغه خدمتی تیگه‌ن کشیلرنك حیاتلری بله‌ن تانشدرو، ایکنچی یاقدن اوقوچیلرنی شونده‌غی حاللر بله‌ن عبرتله‌ندرو هم تاریخ یازوچیلرغه یاخشی ماتیریال قالدرودر.

ترجمه حاللرنك قیمتی کیترلگه‌ن واقعه‌لرنك دؤرؤست هم بؤتؤنلگنده، هر یاقدن تانشدرا آلووده، یازوچینك کامل بی طرف بولوب جیته آلووده هم بیاننك جیکل، آچق وجانلی بولووده‌در.

تاریخده ترجمه حاللر کوب اورن آلالر. مثلا زکی ولیدینك تؤرك تاتار تاریخنده چینگز، مامای، باتو وباشقه ذاتلرنك ترجمه حاللری بیان ایتلمش.

اوز ترجمه حالی، وفاتنامه، سیر نبی. محمد پیغمبرنك ترجمه حالن «سیر نبی» دیب آتیلر. ذاکر القادرینك «حیات محمد» ی، صنعت‌الله بیکبولاتفنك «حضرت محمد» ی شول جمله‌دن.

بر کشینك وفاتی کؤنلرنده وقتلی مطبوعاتده، آنك حیاتی هم اشلری حقنده «وفاتنامه» ـ نیکرالوغ دیب آتالا.

قایبر کشیلر اوز حیاتلرن اوزلری یازالر. موندی اثرلرگه «اوز ترجمه حالی» دیلر. شهاب حضرتنك ایکنچی جزء مستفادالاخبارده اوز ترجمه حالی بار. توقاینك «ایسمده قالغانلر» ی، رشید قاضینك «باشمزه کلنلر» ی شول جمله‌دن.

بزده ترجمه حاللر یازو بولنده ایك زور خدمت ایتوچیلر استاذمز مرجانی هم رضا قاضی‌در.

«مستفاد» نك ایکنچی جزئی ـ ترجمه حاللر مجموعه‌سی دیه‌رلك اولوب. رضا قاضی‌نك «آثار» ی، «مشهور خاتونلر» ی، مشهور ایرلردن «امام غزالی»، «ابن تیمیه»، «احمد مدحت»، «احمد بای» هم باشقه‌لر هر قایوسی ترجمه حال بابنده بره‌ر نمونه اولورلق اثرلردن.

خاطره‌لر.

نمونه‌لر: «غنی بای» کتابنده رضا قاضی، رشید قاضی، اسماعیل غصپرینسکی هم فاتح کریمیلرنڭ مقاله‌لری؛ «مرجانی» مجموعه‌سنده صدرالدین المرجانی، آقچورا اوغلی یوسف، حبیب‌النجار هم عالمجان البارودی اثرلری.

خاطره‌نڭ لغت معنی‌سی ذهنده صاقلانغان حاللر دیمه‌کدر. ادبیات تلنده خاطره‌لر دیب، بره‌ونڭ اوز باشندن کیچکه‌ن حاللرن یاکه باشقه‌لر حقنده ذهننده صاقلانغان واقعه وتأثرلرن بیان قیلغان اثرگه ئه‌یته‌لر.

خاطره‌لرنڭ تۆری. اثرده آیرم بر کشینڭ باشندن اوتکه‌ن حاللری بیان ایتلسه، مونی «خصوصی خاطره‌لر» دیلر. خصوصی خاطره‌لرده تۆب مقصد ایتلوب، بر شخص قویلا. سۆیلنگه‌ن واقعه‌لر - آنڭ حیاتی ایتدروب قارالا.

لکن همه خاطره بولای بولمی. قایبر خاطره‌لرده آیرم شخص توگل، بلکه، زمانڭ مهم واقعه‌لرن بیان قیلو تۆب مقصد ایتله. موندی اثرلر «اجتماعی خاطره‌لر» - میموارلر - دیب آتالا.

اجتماعی خاطره‌لر. بر قومنڭ حیاتنده بولغان مهم واقعه‌لر حقنده شول واقعه‌ده اوزی قاتناشقان کشیلر طرفندن یازلغان اثرلردر. تورکیه‌نڭ حریت قهرمانلرندن مدحت پاشا ونیازی بکلر، مملکتلرنده حریت حرکتلرینڭ نیچک بارشلری حقنده خاطره‌لرن یازدیلر. منه بولر تاریخی خاطره‌لر - میموارلر - بولا.

خاطره‌لرنڭ اهمیتی. «مرجانی» مجموعه‌سنده باصلغان صدرالدین المرجانی خاطره‌لری بزگه الوغ استاذمز شهاب حضرتنڭ بالالغن، یه‌شلگن، اوقوب یوروولرن بۆتۆن تفصیلی بله‌ن کورسه‌توب بیردیلر. خاطره‌لرنڭ ایڭ مهم خدمتی منه شول نقطه‌ده‌در. آلار تاریخنڭ قارانغی په‌رده‌سن آچوب، بزنی اوتکه‌ن حاللر بله‌ن تانشدرالر؛ ایکنچی تۆرلی ئه‌یتکه‌نده، خاطره‌لر تاریخ اوچون، اوتکه‌ن اشلرنی، اوتکه‌ن کشیلرنی آڭلاو اوچون ایڭ زور یاردمچیلردن بولالر.

٤

توصیف.

توصیفنڭ لغت معنی‌سی صفتلاو دیمه‌کدر. ادبیات تلنده توصیف دیب، بر نه‌رسه‌نڭ صفت وخصوصیتلرن صاناوغه ئه‌یته‌لر.

«علم حیوانات» باشدن آیاق دنیاده بولغان تۆرلی حیوانلرنڭ نیچک یاراتلولرن، نه‌رسه آشاولرن، قایده یه‌شه‌ولرن، نیندی خصوصیتلری بارلغن سۆیله‌ودن عبارت.

«علم نباتات» بلەن «علم معادن» دە ئولەن هم معدنلرنڭ تۆرلی صفت وخصوصیتلری، «طبیعی جغرافیە» دە ییر یۆزندەگی تاولر، دیڭگز واورمانلرنڭ نیندی صفتدە بولولری کورسەتلە. بس بولر توصیفقە کرەلر.

نیلر توصیف ایتلە؟ حیات وطبیعتدە بولغان هر نەرسە: طبیعت کورنشلری، آدملرنڭ حیاتندە بولغان واقعەلر، آدمنڭ طشقی قیافتی، روحی حالتی وباشقەلر.

توصیف نڭ شرطلری هم پلانی. توصیفلردە تۆب مقصد - بر نەرسەنڭ صفت وخصوصیتلری بلەن تانشدرو، آلارنی بولغان کۆینچە کورسەتودر. بوڭا ایرشو اۆچون توبەندەگی شرطلرغە رعایە ایتلورگە تییش:

۱) توصیف ایتەرگە کرشودن ئەلگەری، توصیف قیلاچاق نەرسەنی کامل رەوشدە بلو، آناردە بولغان صفت وخصوصیتلر بلەن تمام تانشوب جیتو، بو صفتلر اچندن قایسیلری تۆبلردن، قایسیلری ایکنچی، اۆچنچی درجەدە ایکەنن آچق بیلگلەو. مثلا، بز بر مکتبنی توصیف ایتەچەك بولساق، ایڭ ئەلك آنی تمام بلورگە، آنڭ اچکی، طشقی حاللری بلەن تانشورغە تییشلیەز.

۲) صفت وخصوصیتلرنڭ اوز آرا مناسبتلرن آڭلاو هم آلارنی بر بر آرتلی صاناودە، بارلغی تزلگەچ، ئەیبرنڭ بۆتۆن طۆرۆشی واقعدە بولغانغە موافق چغارلق، رەوشدە بر ترتیب کوزەتو.

۳) طشقی صفتلرنی اوّل صاناب، صۆڭرە اچکیلرگە کرو. (لکن بو، بر عادتکنە: لازم بولغان شرط توگل).

توصیفلردە لیریکە هم محاکمە مادەلری. قایبر توصیفلردە، اوزنڭ تلەوی بوینچە، تأثر ومحاکمەلردە بولورغە ممکن.

توصیفنڭ کامللگی. توصیفنڭ، مقصدقە ایرشدرر درجەدە کامل بولووی اۆچۆن، آندە کیترلگەن صفت وخصوصیتلر واقعغە موافق، هم طولی بولورغە تییش. تاکە بز توصیفنی اوقو بلەن اول ئەیبرنی اوزمز کوروب تیکشرگەن درجەدە تانشا آلیق.

توصیفنڭ تورلری.

اورتاق توصیف، آیرم توصیف. موضوع اعتباری بلەن توصیفلر ایکیگە بولنە: ۱) اورتاق توصیف، ۲) آیرم توصیف.

بر ئەیبرنڭ، اوزندەگنە تابلوب، آنی باشقەلردن آیرا طۆرغان، صفت وخصوصیتلری صانالسە، «آیرم توصیف» بولا.

اگردە بز جنسدن، بر صنفدن بولغان نەرسەلرنڭ اورتاق صفت وخصوصیتلری صانالسا، «اورتاق توصیف» دیب آتالا.

«علم حیوانات»ده آیرم بر آت یاکه آیرم بر آرسلاننڭ صفتلری‌غنه توگل، بلکه شول اسمگه کرگەن حیوانلرنڭ همەسنڭ تابلا طورغان اورتاق صفتلر صانالا؛ شوڭا کوره، بولر اورتاق توصیفلردن. اما جغرافیه‌ده اورال تاون، کافکازنی، آمریقا اورمانلرن توصیف - آیرم توصیفقه کره. چونکه مونده اورال وکافکازنڭ آیرم صفتلری صانالا. تاریخ، ترجمه حال هم خاطره‌لرده توصیف کوب اورن آلا. مرجانی مجموعه‌سنڭ شهاب حضرتنڭ بویی، توسی، کییمی، سوز ومعامله‌لری توصیف ایتلگەن. تورك تاتار تاریخنده چینگز وآقصاق تیمرلر حقنده توصیفلر بار. بولر همەسی آیرم توصیفلردن.

ادبی توصیف، فنی توصیف. آرسلان نیندی حیوان؟ علم حیواناتنڭ وظیفه‌سی بو سؤالگه آرسلاننڭ آرسلانلقدن کیلگەن بارلق صفت وخصوصیتلرن صاناب جواب بیرو هم اول شولای اشلی‌ده: آرسلاننڭ بوین، قوتن، نەرسه آشاون، اچکی توزولوشلرن بارن سویلی.

منه شول رەوشلی: بر ئەیبرنی کامل تانوتو اوچون، آنارده بولغان صفت وخصوصیتلرنڭ بارلغن صاناب کورسەتو «فنی توصیف» دیب آتالا.

اگرده ئەیبرنڭ صفت وخصوصیتلری آنڭ اوزن تانوتو مقصدی بلەن توگل، بلکه آنڭ بیرگەن تأثری بوینچه خیالده اورنلاشقان جانلی صورتن بیرو مقصدی بلەن توصیف ایتلسه، بوڭا «ادبی توصیف» دیلر. عادتده بوڭا «تصویر» دیب یورتوله.

فنی توصیف منثور اثرلرده، ادبی توصیف شعری اثرلرده بولا. بو صوڭغی هر وقت «تصویر» اسمی بلەن یورتلگەنلکدن، نثرده بولسا «توصیف»، شعرده بولسا، «تصویر» سوزی قوللانلا.

توصیف بلەن تصویر آراسنده آیرما. توصیف بلەن تصویر ایکی یاقدن آیرلا:

۱) کوزەتکەن مقصدلری یاغندن. توصیفده ئەیبرنڭ واقعده بار بولغان صفتلری بلەن تانشدرو کوزەتله، شوڭا کوره، علم حیواناتده آرسلاننڭ تشی اوتکنلگی، قویریغینڭ نی رەوشلی ایکەنی، نەرسه آشاوی بارده ئەیتله. اما تصویرده نەرسەنڭ صفت وخصوصیتلری بلەن بولغانچه تانشدرو توگل، بلکه، شول نەرسەنڭ بزگه بیرگەن تأثیری بوینچه، خیالمزده اورنلاشقان جانلی صورتن بیرو مقصد ایتله.

۲) هم شول مقصدلر توصیف بلەن تصویرنڭ مندرجەسن ده بیلگیلر: توصیف توب صفتلرنی قالدرماسقه تیش. اما تصویر یورەکده‌گی تأثر بوینچه خیالده اورنلاشقان جانلی صورتنی بیررگه نیندی صفت وخصوصیتلر کیرەك بولسا، فقط شولرنی‌غنه آلا. باشقه‌لرن، گرچه توب صفتدن بولساده، قالدرا. عموما، تصویرده بر ئەیبرنڭ بارلق صفتلرن صاناو لازم توگل. قایبر شاعرلر بر ایکیگنه خصوصیتنی ئەیتوب تاشلی، شونڭ بلەن آلدمزغه صورت کیله.

توصیفقه علم حیواناتدن آرسلان حقندەغی بیان مثال بولدی، تصویرغه سعید رمیینک پیرچاتکەسندن توبەندەگی مصراعلر مثال بولا آلور:

ایشکدن زور آرسلان قرده اوسکەن،
مهابت کیلوب چغا لاپ لوپ باصوب؛
چغاده بار خلقغه کوزن آتا،
خلق شونده قورقنچلی اویغه باتا؛
آرسلان ایرنوبکنه بر ایسنیده:
یالن قاغوب، میدانده بیرگه یاتا. الخ.

آرسلاننک بیرگەن تأثری ـ طنچ، لکن قورقنچ بر قوت. بو تأثر شاعرنک خیالنده شوکا موافق صورت طودرا. شاعر شول تأثر وشول صورتنی جانلی ایتوب بیرو اوچون، آرسلاننک بر نیچەگنه صفت وحرکتن کورسەته. منه بو رەوش بیان ــ تصویر بولا.

تصویرلر عادتده تصویری اسلوبنی تلیلر، توصیف بلەن تصویر آراسندەغی آیرما ـ شعر بلەن نثر آراسندەغی آیرمانک اوزی‌در. تاریخ، جغرافیه، خاطره، ترجمه کبک منثور اثرلرده توصیف. اما پائیما، مەثەل، رومان، حکایه ودراما کبک شعری اثرلرده تصویر.

طبیعی جغرافیەده دیگکز توصیف ایتله، اما «دیگکزده» دیگەن اثرده دیگکز تصویر آلنا. بو آیرما واقعەلرنی حکایت قیلودەده شول رەوشلیدر. تاریخ، یا که ترجمه حالده چینگزنی تانوتو اوچون، آنک باشندن اوتکەن حاللر واقعده بولغانچه بیان قیلنا. اما بولر حقندەغی پائیما یا که حکایەده توب اوی ـ ایدیه ـ نک تلوی بوینچه، بولغان حاللردن فقط شول واقعەنک جانلی صورتن بیررگه کیرەک نقطەلری آلنوب باشقەلری قالدرلا هم واقعده بولوب اوتکەنلری بلەن قناعتلنمیچه، بولووی ممکن تابلغان، بولا آلا طورغان واقعەلر آرتدرلا. عموما، شعری اثر بلەن منثور اثرنک توب آیرماسی: برسنده نەرسەنک اوزی بلەن تانشدرو مقصد ایتلگەنلکدن، آنی بولغانچه بوتون حالنده کورسەتوونده، ایکنچیسینک بر تەیبرنی، بر واقعەنی توب اوینک تلوی بوینچه، شاعرنک، کیرەگن آلوب، بولماسا، اوزندن آرتدروب، ذهنی صورتنی بیررگه خدمتی بولماغان حال وصفتلرنی تاشلاونده ــ واقعنی خیال قوتی بلەن اوزینک توب اویی تلەگەن صورتده کورسەتووندەدر.

سیاحتنامەلر.

مثاللر: ابن فضلاننک بلغارغه سیاحتی، مرجانینک «حج سفری»، فاتح کریمینک قریم ویاوروپا سیاحتلری، رشید قاضینک یاپونیاغه، مقصودینک «آنگلیەگه سیاحتی».

صاف توصیفدن عبارت بولغان اثرلر آز. حیوانات، نباتات، معادن فنلری هم طبیعی جغرافیه حقندەغی اثرلر توصیفنڭ ایڭ کوب اورن آلغان بیرلری. بولردن‌ده کوب اوچراغان اثرلر - «سیاحتنامه» لردر هم بولر توصیفنڭ مهم بر بولگن تشکیل ایتەلر.

«سیاحتنامه» دیب، چیت بیرلرده یورگەن کشیلر اوزلرینڭ کورگەن بلگەنلری حقنده یازغان اثرلرینه ئەیتەلر.

سیاحتنامەلرنڭ اهمیتی. سیاحتنامەلرنڭ ایکی تورلی اهمیتی بار:

۱) سیاحتنامەلر فنگه خدمت ایتەلر. بورونغی یونان وعرب علماسی دنیانی کوب گیزگەنلر، یورگەن بیرلری حقنده یازا بارغانلر. جغرافیه فنی بوتونلەی شول سیاحتلرگه بورچلیدر. صوڭغی عصرلرده، کوب قورقنچلرغه قارامیچه، آدم اوغلی بیرنڭ ایکی اوچینه - جنوب هم شمال قطبلرغه - باروب چغارغه طرشا. آفریقانڭ جهنم‌دەی اسسی چوللرینه، آدم ایتی آشی طورغان وحشیلر اچینه سیاحت قیلالر. همەسینڭ سببی آدم عقلینڭ هر نەرسەنی بلورگه تلەوی، بوتون طبیعتنی قولینه آلورغه طرشووی‌در. سیاحتنامەلرنڭ بر تورلیسی ئەنه شول تلەککه خدمت ایته - جغرافیه فنن کیکەیته، تورلی ملتلرنڭ خصوصیتلرن تیکشره طورغان فنگه ماتیریال بیره.

سیاحتنامەلرنڭ ایکنچی خدمتی: عبرتلی حاللردن خبر بیروب، آڭ، فکر آچلوغه، بلم آرتوغه، تورلی ملتلرنڭ حالی بلەن تانشوغه یاردم ایتوویدر. کریمف ومقصودفنڭ یاوروپاغه، رشید قاضینڭ یاپونیاغه سیاحتی فنگه بر خدمت بیره آلمیلر، لکن آلارنی تاتار اوقوچیسینه یاوروپانی تانوتا، آنداغی حاللردن عبرت آلورغه اوندی.

سیاحتنامەلرده آراتیره محاکمه وتأثرات قوشلورغه، بر مناسبت بلەن بر واقعه حکایت قیلنورغه ممکن. لکن بولرنڭ مندجەسنده باشلیچه توصیفقه اورن بیرلە: بارغان بیرنڭ طبیعتی، کشیلری، یەشەولری، آرادەغی مهم شخصلر وباشقەلر توصیف ایتلە.

خیالی سیاحتنامەلر. آدمنڭ عقلی طوقتاوسز ازلەنه، بو ازلەنودەبو بیزدو پاراخود ایرشه طورغان بیرلر طویدرا آلماغاچ، خیال قاناتی بلەن ایکنچی دنیالرغه چغوب کیته. منه شوندن بر تورلی خیالی سیاحتنامەلر طوغان. بولرده یا بر فنی اوی کوزەتلە. یا که باشقه بر عالم تصویر ایتلوب (توصیف توگل) مونداغی حاضرگی حیاتنڭ جیتشمەگەن یاقلری کورسەتلە. بو یولده یازوچیلرنڭ ایڭ مشهوری فرانسوز محرری ژول ۋیرن‌در. ژول ۋیرن قزق بر رومان اوقوتام دیب، بزنی دیڭگز توبلری، بیرنڭ مرکزلری بلەن تانشدرا.

آیغه سیاحتلر آنده عالی مدنیت تصویر ایتوب، مونده‌غینی تنقید ایتەلر.

۵

وعظلر.

منثور اثرلرنڭ دورتنچی بولـگی وعظلردر.

وعـظ دیب بر اشنی اشلرگه یا که بر اشدن طییلورغه طوغریدن طوغری دیملب یازلغان اثرلرگه ئه‌یته‌لر. ایسکی اثرلردن «فضائل الشهور» «مهمة المسلمین» کبیلر، یا گالردن رشید قاضی „مرأت“ لرینڭ بایتاق ییری، رضا قاضی‌نڭ „نصیحت“ هم „تربیه‌لی بالا“لری شول جمله‌دندر.

محاکمه، توصیف، اونکه‌ننی بیان، منثور اثرلردن بولدیغی حالده، قای بر وقت منظوم اسلوب بله‌ن یازلغان کبك (مثلا گویلی، ایمان کویلی تجوید)، وعظلرنڭ‌ده نظم بله‌ن یازلغانلری بولا. معنی ومندرجه یاغندن منثور، اسلوب یاغندن منظوم اثرلرنی „منظوم نثر“ دیب آتیلر. (بوگا قارشی „منثور شعر“ تعبیری بار).

منظوم نثر ره‌وشنده یازلغان وعظغه مثاللر.

بدوامدن:

بلـگز الله برلـگن،
اسلام دینی حقلغن،
احمد پیغمبرلـگن،
الله دیگل بدوام.

ناماز اوقوغان اوچار،
کوثر شرابن اچه‌ر،
اوجماخده خورلر قوچار،
الله دیگل بدوام.

مجید غفوریدن:

یاخشی اورن مکتبدر،
یاخشیلق مونده کوبدر،
سعادتکه ایرشورگه
ایك برنچی سببدر.

عالم ایته‌ر نادانني،
یاخشی ایته‌ر یامانني،
بوش اوتکه‌رمیك، بالالر،
اوشبو عزیز زمانني.

توقایدن:

ایتیك، دوستلر، اتفاق،
بتسون قادالسون نفاق،
ته‌نمز آیرم بولساده،
بر جان بولیق بدوام.

جینالوب مجلس یاصیق،
بر برمزدن قاچمیق،
نادانلقغه یول آچمیق،
بیك کوب ایزدی بدوام.

سعید رمیئفدن:

بزنی آدم ایلتکه‌ن اوقو،
آدمنی آلغه ایلتکه‌ن اوقو،
ایلتوب کوککه ییتکه‌ن اوقو،
اوقو، اوقو، اوقو.

روسچه‌ده اوقو ـ اوقو،
قتایچه‌ده اوقو ـ اوقو،
کمچه‌گنه‌ده اوقو ـ اوقو،
اوقو، اوقو، اوقو!

خاتمه.

١

قايبر اصطلاحلر حقنده.

خصوصيت، صورت، وصف، تيپ، خاراكتير، ايديلليه.

خصوصيت. خصوصيت ديب، بر نه‌رسه‌نڭ اوزنده‌گنه تابلوب، آنى باشقه‌لردن آيرا طۇرغان صفتلرغه ئه‌يته‌لر. تراگيديه‌نڭ خصوصيتى ديمه‌ك، تراگيديه‌ده‌گنه تابلوب، آنى دراما بله‌ن كاميديه‌دن آيروچى صفتلر ديمه‌كدر.

ايديلليه. «ايديلليه» يونان سوزى. لغت معنى‌سى: كچك بر كورنش. ادبيات تلنده ايديلليه ديب، ساده وبر قات كوڭللى كشيلرنڭ طنچ، ساده هم طبيعتكه ياقن بولغان تركلكلرن ياراتوب تصوير ايتكه‌ن اثرلرگه ئه‌يته‌لر.

ايديلليه‌لر مدنيتنڭ يوغارى درجه‌سينه ايرشكه‌ن قوملرده آريستوقرات صنف اچنده بار، تكلفلى، زينت واسراف بله‌ن طولغان كبارى حياتدن طويوب، ايرك وكيڭلك سويوچه‌ن جانلرنڭ ساده‌لككه، طبيعيلككه ميل ايتولرندن كيلوب چققانلر.

يونان ادبياتنده ايديلليه‌لرنڭ باشلانووى- بويوك اسكندر سرايلرنده تكلف وزينتنڭ يوغارى چيگينه جيتكه‌ن بر دورگه طورى كيله. بو دورنڭ (ميلاددن اوچ عصر ئه‌لك) شاعرلرندن فياكريت سيجيليه آتاونده‌غى كوتوچيلرنڭ ساده، طبيعى وگناهسزچه حياتلرندن آلوب كچك كچك كورنشلر تصوير ايتكه‌ن. شولر هم ايديلليه ديب آتالغانلر.

ادبياتنڭ باشقه تورلرى كبك، ايديلليه تاريخى‌ده يونان، روما هم ساخته كلاسسيك دورلرن كيچرمش. يونانلرغه ايه‌روب، بو دورلرنڭ ايديدلليه‌لرى كوتوچيلر حياتينه مخصوص بولغان. اون طوغزنچى عصر باشلرنده ايديلليه تاريخنده ياڭا دور آچلوب، آنڭ موضوعى كيڭه‌يگه‌ن. حاضر ايديلليه كوتوچيلر حياتينه خاص توگل: آولده، طبيعتكه ياقن حالده، آرتق دنيا قومى، بارينه قناعت ايتوب، يازمشدن رضا بولوب، اوزلرنچه طنچ وبختلى يه‌شى طورغان صاف وبر قات كوڭللى كشيلرنڭ هر تورى ايديلليه‌گه موضوع بولا آلا. دخى بولرده نچكه‌لك بله‌ن بو ساده حياتنڭ كيمچيلكلى ياغينه اشاره‌لرده بولا. گوگلنڭ، تاتارچه‌غه‌ده ترجمه قيلنغان، «بورونغى آلپاوتلر» ى شوڭا مثال ايتوب يورتوله.

بورونغى ادبياتده ايديلليه‌لر اثرلر اچنده آيرم بر بولك ايتوب قارالغانلر. شولردن آلوب روسلرده آنى آيرم بر تور ياصى. لكن مين مونى بورونغى

عادتنی تاشلی آلماودن کیلگەن بر اش دیبکنه قاریم. چونکه حاضر ایدیللیەلر آیرم بر بولك توگل، بلکه اثرلرنك هر تۆرنده - درامادەدە، لیریکه ور وایەدەدە - تابلغالی طۇرغان بر مادەگنه. «سنتچی بابای» هم «یالچی قارث» حکایەاری ایدیللیه روحی بلەن صوغارلغان کبك، «طوغان آول، آول» شعرلرندەده ایدیللیه حسی بار.

عموما، بو آیرم بر «بۆتۆن» توگل، بلکه، باشقه بۆتۆنلرنك اچینه قوشلغالاب کیته طۇرغان بر بویاوغنه. شوڭا کوره، مین، ایدیللیەنی تاشلاب، روایەلرنی آلتیغەغنه بولدم.

روسلرده منثور اثرلر جملەسندن صانالوب قانون ونظریەلری بر آز تیکشرله طۇرغان بر بولك - خطبەلر بار. مین مونیده تاشلاب، اورنینه «وعظلر» دیگەن بر تۆر آرتدردم. چونکه ادبیاتمزده «اثر» معنیسنده آلنورلق خطبەگه مثاللر بردەاوك یوق. اما بۆرۆنغی یونان وروما حیاتنده خطیبلق عادتدن طش زور بر خدمت بولغان. بو یولده کوبلر مەڭگیلك اسم وشهرت آلغانلر. (یونانده دیماستین، روماده سیتسیرون). خطبەلر حیاتده شوندی مهم اورن طۇتقان اۆچۆنده، آلارده خطبەغه بیك اهمیت بیرگەنلر، آنك حقنده آیرم قانونلر، نظریەلر تۆزۆگەنلر. بزده بوندی حال بولماغانغه، خطبەلر حقندەغی سوزلر - جیلگه اۆچاچاق، اثرده آڭا بیرلگەن اورن ئەرەمگه کیتەچەك.

«وعظلر» ایسه بزنك ایسکی هم یاڭا ادبیاتمزده بیك کوب اورن آلالر.

صورت، تیپ، خارا کتیر هم وصف. «صورت» سوزن عادتده بر نەرسەنك کەغەزگه تۆشۆرلگەن رسمی یا که تاش وآغاچدن یاصالغان «هیکل» ی معنیسنده یۆرۆتەلر. ادبیات تلنده، شعر بلەن نثرنی آیرودە، شعرنی تعریفده قوللانلغان «صورت» دە، شول عادی استعمالدەگیگه اۆخشی. لکن اۆخشیغنه، اما نەق اوزی توگل: شعرنی - تۆب اوینك جانلی صورتلرده گەودەلەنووی دیب تعریف ایتکەندە، «جانلی» سوزی، جمله طوترو اۆچۆنگنه توگل، بلکه، تۆب شرط بولوب کرتله. قۆری صورت جیتەی، آنك جانلی بولووی لازم. تا که بزنك آلدمزغه آنك کیلووی اثرنی اۆنۆتدرسون. اول بزنی حیاتنك اوزینه آلوب کرسون. اول کەغەزگه صزلغان رسمگنه بولماسون. بلکه: قانلی، حرکتلی، عصبلی، اویلی هم یەشەولی بر جان اییەسی بولسون. - یعنی بزگه اول شولای بولوب حس ایتلسون، شولای یەشەسون. صحنەنك صحنه ایکەنن اۆنۆتدرا آلماغان اوینچی - کامل آرتیست بولا آلماغان کبك، آلدمزده یەشەب، عمر ایتوب طۇرماغان، بزگه

شوندی تأثر بیره آلماغان صورتده «جانلی» توگل. شونی بیره آلماغان اثرده شعری اثردن ـ ادبیات نفسیه‌دن ـ توگل.

«بوله‌ك اوچون» نی اوقوغانده هم صحنه‌ده کورگه‌نده، مین علی اصغر کمالنی‌ده، آنك اثرن‌ده اونوتام: مینم آلدمده اوغلن بای قزینه اویلندروب، آصل کولمه‌ك کییو اوچون دوو قوبتاروب، ایری هم اوغلی بله‌ن تاوش چغاروب، حمیده آبصتای اوزی یوری.

تصویر وصورتنك جانلیلغی (شعری اثر یاکه ادبیات نفیسه‌نك توب خصوصیتی) ایشته شولدر.

آدملر خلق وطبیعتلری بله‌ن بر برندن بیك نق آیرلالر. عبداه: تەنگه نق، عقلی قوتلی، اشچه‌ن، طرش، حس وخیالدن بیگره‌ك مادی وعملی حیات بله‌ن یه‌شی؛ سیف‌الدین: نازك طبیعتلی، سیزگر یوره‌كلی، مادی حیاتدن بیگره‌ك حس وخیال وامل بله‌ن عمر ایته؛ احمد: بر نی بلمی، لکن دنیاده اوزندن عالم کشی یوق دیب اویلی، اوزن کوته‌ره، یوق اشلری بله‌ن ماقتانا؛ محمد: آور صبر، تیره‌ن اویلی، سوزدن بیگره‌ك اشنی آلغه قویا، کوب سویله‌رگه یاراتمی، اش، اش، اش دی، طوتقان یولنده، تاش یاوساده، بارا؛ علی: قارا اچلی، اوچ آلوچان طبیعتلی، رحیمسز بر آدم؛ ولی: بوواش، سوز طڭلاوچان، مسکین بر بنده...

یاراتلش، زمان ومحیط تأثیری بله‌ن آدملر تاغی شوندی بیك کوب تورلوگه آیرلوب، بو صفت وخصوصیتلر آلارنك یوز وسوزلرینه، یوروش وطورشلرینه، عموما، بوتون حیاتلرینه آیرم بر توس بیره.

شول ره‌وشچه، بر شخصده بولغان جان وته‌ن صفتلرینك بارلغی ـ آنك خارا کتیری دیب آتالا.

اول بیك ایزگی کوڭللی، لکن قای وقت آرتق قزوب کیته؛ اول طرش، بولدقلی، لکن برده سوز کوته‌رمی؛ اول بیك زیره‌ك، بیك خلقلی، لکن بیك آرتق یالقاو دیگه‌ن کبك سوزلر آدمنك خارا کتیرنده بولغان آیرم آیرم صفتلرنی کورسه‌ته‌لر.

خارا کتیرنك یاصالشنده ایك قوتلی عامل ـ یاراتلشده صالنغان تورلوقلر بولوب، تربیه، زمان ومحیطده بوڭا بیك نق تأثیر ایته‌لر.

واقعی حیاتده آدملرنك خارا کتیری تورلی تورلی بولغان کبك، روایه ودرامالرده‌غی قهرمانلرنك خارا کتیرلری‌ده بیك تورلیچه بولا. عادتده شعری اثرلر، آلغان قهرمانلرینك خارا کتیرنده بولغان همه صفت وخصوصیتلرنی تزوب چقمی، بونك آڭا کیره‌گی یوق، بلکه آنك توب صفتلرندن برسن یا که بر نیچه‌سن آلاده.

شونی جانلی صورتلرده گەودەلەندروب، باشقەلرن التفاتسز قالدرا. «یەش یورەکلر»دە جەلەش ملا خارا کتیرینڭ بر خصوصیتی - آنڭ شهرت سویووی آلغە قویلغان. باشقە صفتلری قالدرلوب، شول خصوصیتنی کورسەتە طورغان واقعەلر کیترلگەن.

صابر خارا کتیرینڭ ایك تویلی خصوصیتی: جدی وصبر طبیعت هم عملی حیات. رومانده قهرمان شول باغی بلەن تانلا، باشقە صفتلری بو تونلەی سویلەنمی.

ادبیات نفیسەدە توب خصوصیتلرنڭ برسیدە - قهرماننڭ خارا کتیرندە بولغان توب صفتلردن برسن یاکە بر نیچەسن آچوب، تورلی واقعەلر آرقیلی، شونی جانلی صورتلرده گەودەلەندروب بیرودەدر.

بر شخصنڭ خارا کتیرندە بولغان توب صفت وخصوصیتلرنی تزوب کورسەتوب بیروگە روسچەدە «خارا کتیریستیکە» دیلر.

بزدە «وصف» دیب آتالا. (صفتلرن تانوتو دیمەکدر.) وصفلرنڭ توصیفدن آیرماسی: وصفنڭ ذاتی خصوصیتلرگە خاص بولوب، توصیفنڭ همە صفتنی بیان ایتووندەدر.

وصفلر منثور هم شعری اثرلرنڭ هر ایکیسندەدە بولورغە ممکن. شعریلردە «ادبی وصف»، منثورلردە «واقعی وصف».

زکی ولیدینڭ رسملی تاریخندە «چینگزنڭ شخصی» دیگەن فصل واقعی وصفدن، «یەش یورەکلر»دە (صحیفە: ۳۶، ۶۰، ۳۶۷) جەلەش ملا، صابر هم کاملە حقندەغی تصویرلر - ادبی وصفدندر.

آدملر آراسندە خارا کتیرلر بیك تورلیچە. لکن خارا کتیرلرینڭ توب خصوصیتلرندە اوخشاشقان آدملر کوب بولا. مثلا، علی، ولی، عبدالله، سیف الله بیك صاران کشیلردن. صارانلق بولرنڭ خارا کتیرلرندەغی توب صفت. دنیادە بو صفتدە بولورغە اوخشاغان دخی بیك کوب کشیلر باردر. شاکر، صادق، کمال، اکرم-مدرسە تمام ایتکەندن صوڭ روسچە اوقوب، خلققە خدمت یولندە طرشوچی یەشلردن. بو حیات - بولرنڭ خارا کتیرینە اورتاق بر توس بیرگەن. شول بر توسلی اونکەرگەن حیات تأثیری بلەن بولردە عمومی صفتلر کوب. بورونغی بخاری ملالر زور چالما، چاپان کییوب، صارتچە عادتلەنوب قایتقان بولالر ایدی. میرزالردە تاتاردن قاچو، تاتارلقنی - خورلق صاناو، تاتارغە قاتشماو، تلن، روحن بلمەو - کوبرەگندە تابلغان صفتلردن.

مدرسە شاکردی بلەن زاوود رابوچیسی، ایسکی آبصتایلر بلەن حاضرگی معلمەلر، قدیم قشقار شاکردی بلەن حاضرگی عالیە شاکردلری، شول معلوم روش حیات تأثیری بلەن، بر برندن آیرم صفتلردەلر.

قصقەسی، آدملر آراسندە یاراتلشلرندە اوق قایبر توب صفتلردە بر برینە اوخشاشلری بولغان کبك، معلوم بر دور، بر مسلك، بر حیاتدە اوز تأثیرندەگی عمومینە اورتاق بر صفتلر بیرە. منە شول، بر گروە آدملرنڭ همەسندە تابلغان توب صفت وخصوصیتلرنی آیرم بر شخصنڭ خاراکتیرندە جییوب تصویر ایتو - تیپ دیب آتالا.

ساران کشیلرنڭ سارانلغی، کونچی ایرلرنڭ کونچیلگی، اوصال ورحیمسزلرنڭ اوصاللغی - شول صفت تابلغان آدملرنڭ بارلغینە اورتاق بولغان - بر برینە اوخشی طورغان تورلی اشلر اشلەتە. شاعر شولرنڭ کوبندە تابلا آلووی ممکن بولغان اش وحرکتلرنی بر عبدەدن اشلەتسە، دراماپا کە حکایەنڭ قهرمانی - «عبدالله» ساران کشیلرنڭ تیپی بولوب چغا. قدیم مدرسە شاکردلرینڭ شاکردلك حیاتلری اوزلرینە بیك کوب اورتاق صفتلر بیرگەن. اسحاقف «ملا بابای»دە شولرنڭ کوبندە تابلا طورغان اش، صفت وحرکتلرنی باش قهرمانی «حلیم»دە هم باشقەلردە تصویر ایتە: منە بولر - بورونغی مدرسەشاکردلرینڭ تیپلرندن بولالر. تاتار سەودەگری آراسندە تورلی خاراکتیرلر باردر، آلار اچندە حبیب‌الله عقللیراق، ولی احمقراق، شاکر طرشراقدر. لکن - بولرنڭ کوبندە شول سەودەگرلکدن طوغان اورتاق صفتلری بار، شولرنی بر سەودەگردە - مثلا احمدجاندە - جییوب کورسەتو - تیپ بیرو بولا.

تیپنڭ تورلری. تیپنی بر گروە کشیلرنڭ کوبندە تابلغان صفت وخصوصیتلرنی آیرم شخصلردە گودەلەندرو دیب آڭلادق. منەشول «گروە»نڭ کملردن عبارت بولووی یاغندن تیپلر تورلیچە بولالر. تیپنڭ توب صفتی، کونچیلك، مرتبەسویوچیلك، سارانلق، امل ایەسی بولوچیلق، حسیسلك یاکە عملیلك کبك دین، ملت، صنف آیرماسینە قارامیچە، عموما آدملردە تابلا طورغان صفتلردن بولسا، مونی «روحی تیپلر» یاکە «عمومی تیپلر» دیب آتیلر. «باریس گودونف، ماکبیت، دون کیخوت» شول جملەدن.

اگردە تیپدە تصویر ایتلگەن کوب صفتلر قهرماننڭ آیرم بر ملتکە منسوب بولوچیلغندن (مثلا روسلغندن، فرانسوزلغندن، تاتارلغندن) کیلگەن بولسا، آنی «ملی تیپلر» دیب آتیلر.

اگردە، اثرنڭ قهرماننده تصویر ایتلگەن صفت، خصوصیت وحرکتلر آنڭ آیرم بر ملتنڭ بر صنفینە منسوبلگندن (مثلا بزدە، معلمەلگندن) کیلگەن، شول صنفنڭ معلوم رەوشدەگی یەشەوندن طوغان بولسا، آنی «صنفی طورمش تیپلرندن» دیلر.

بزدە ایك کوب تیپلر شول صوڭغی جملەدندر.

تیپدە بر گروهنڭ صفت وخصوصیتلری جییلا. لکن مونی تاراو یاتقان آغاچلرنی برگە جییوب بر آرقان بلەن بەیلەب قویو قبیلندن بولماسقە تییش. قهرمان تیپ بولا

آلو اوچون اول هر نه‌رسه‌دن ئلك: جانلی، قانلی، عصبلی، اوزینك امیدی، تله‌گی بله‌ن یه‌شی طورغان بزنك کبك بر آدم بولورغه تییش. شا کردلرنك همه‌سنده تابلغان اشلرنی بر عبداه‌دن اشله‌توب چغو بله‌ن تیپ‌ده بولمی، شعری اثرده بولمی. هر تیپده، اول ادبیات نفیسه‌دن بولا آلو اوچون، تو به‌نده‌گی حاللر تابلورغه تییشلی:

۱) عموم آدملرده تابلا طورغان صفتلر. جه‌له‌ش ملا هر نه‌رسه‌دن ئلگه‌ری بر آدم. آدمچیلك صفتلری: آنارده بار.

۲) ملی خصوصیتلر. اول، کشی بولو اوستینه، مسلمان تاتار. آنك کوب اش وحرکتلری شول صفتن کورسه‌ته.

۳) صنفی طورمش خصوصیتلری. اول مسلمان تاتارغنه توگل، اول بورونغی زمانده جیتشوب چققان تاتار ملاسی. آنك دنیاغه قاراشی، فکری اعتقادی، بالالرن تربیه‌سی، آلاردن امیدی، همه‌سی آنی بیك کوب تاتار ملالری بله‌ن بر نوسلی ایتوب کورسه‌ته‌لر.

٤) شخصی صفتلری. بو قهرماننك اوزنده‌گنه تابلوب آنی باشقه قهرمانلردن آیرا طورغان شخصی صفتلری‌ده کورسه‌تلگه‌ن بولورغه تییش. جه‌له‌ش ملا اوزینك شخصیتی بله‌ن باشقه تاتار ملالرندن‌ده، اثرده‌گی عثمان، علیم ملا، ضیاء وصابر، گرای میرزا هم فاطمه وزلیخه‌لردن‌ده بوتونله‌ی آیرلا.

شخصی صفتلرنك بیرلووی ـ تیپنك توب شرطلرندن. آنسز اثر ـ ادبیات نفیسه‌گه کره آلمی. جه‌له‌ش: ۱) آدم، ۲) مسلمان تاتار، ۳) بورونغی تاتار ملاسی هم ٤) شهرت وه‌اقتالو سویه طورغان جلال‌الدین ثابتف.

٢

ادبیات «درسلر»نی اوقوتو حقنده.

مین مونده، مقدمه‌ده‌گی سوزلرنی گنه یا ڭارتاچقمن:

١) ادبیات درسلری اوزلرندن کوتولگه‌ن نتیجه‌گه ایرشدرسون اوچون، اوقو، اوقوتو، البته، عملی بولورغه کیره‌ك. بسمه‌دن آلوب، آخرغه قدرلی هیچ بر قانون، هیچ بر تعریف نظری ره‌وشده‌گنه اوتلمه‌سکه - هر برسی ادبیاتدن آلنغان مثاللرغه تطبیق ایتلورگه، هر نظریه شوڭا مثال بولورلق بر یاکه بر نیچه اثر اوقولوب تیکشرلگه‌ندن صوڭغنه بیرلورگه تییش. کامیدیه‌نڭ تعریف وخصوصیتلرینه کرشکه‌نچی، البته، مثال ایتوب تیکشرو اوچون، بر نیچه کامیدیه اثری اوقولغان، یاخشی خاطرگه آلنغان بولووی لازم. باشقه هر بر ماده‌ده شولای.

٢) قانون ونظریه‌نی یادلاو، مثالغه تطبیق ایتوب سویله‌ب بیروده جیتمی. موندن‌ده تیره‌نگه‌ره‌ك توشوب، شاکردنڭ روحنده آڭ اویاتو، شوڭا طرشو - ایڭ برنچی شرطلردن. اوقولغان، یادلانغان نه‌رسه تیز اونوتولا، اونوتولماساده، تلده گنه یوررگه ممکن. بو بیك آز، چندن‌ده آز. توب مقصد: شول نه‌رسه‌لر روحمزنڭ اوز خزینه‌سی بولوب کیتسون. روحمزده شول حقده مسئله‌لر طوسون. عقلمز، شبهه‌لر، یاڭلشلر، آڭلاشلماولر تابوب، اوزی ازله‌نسون. منه بو ازله‌نو - معلم طرفندن شاکرد روحینه صالنورغه تییشلی بولغان ایڭ قیمتلی، ایڭ ییمشلی ئورلو قلوردندر.

کوب بلدروگه قاراغانده‌ده، آز بلدروب ازله‌نو ئورلوغن صالو هم ازله‌گه‌نن اوزی تابارغه یوللر کورسه‌تو - معلمنڭ بیره آلا طورغان خدمتلرینڭ ایڭ قدرلیسی، ایڭ زوریسی‌در. بو - مه‌ڭگیلك بر نور. هیچ بر وقت سونمی، بارغانصاین آرتا، نهایت، آدمنڭ روحن بوتونله‌ی یاقترتوب ییبه‌ره طورغان نوردر.

تمام.

TÜRK TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ

«ادبیات درسلری»نه فهرست.

بیت

مقدمه. ٣
باشلانغچ. ٩

برنچی بولك.

اثر هم آنڭ توب ماده‌لری. ١٠
مندرجه‌نڭ صفتلری. ١١
اسلوب. ١٥
اسلوبنڭ توب شر-طلری. ١٦
دوروستلك. . . . ١٧
صافلق. ١٧
آچقلق. ٢٢
اویغنلق. ٢٣
آهنگ. ٢٤
اسلوبنڭ تورلری. . . ٢٥
اسلوبنی تصویری یا-صی طورغان سببلر. ٢٥
صفتلاو. ٢٦
اوخشاتو. . . . ٢٦
استعاره ٢٧
کنایه. ٢٨
مجاز. ٢٩
مبالغه. ٣٠
خطاب ٣٠
تکرار ٣٠
جانلاندرو. . . . ٣١
قارا قارشی کیترو — ٣٢
مصقللاو. . . . ٣٣
نظم ونثر. . . . ٣٤
تاتارچه نظملرده وزن مسئله‌سی. . . . ٣٦

ایکنچی بولك.

شعر ونثر. . . ، ٤١
مسئله‌نڭ تاریخی یاغی - ٤١

بیت

نثر سوزینڭ ایکی معنی‌سی. . . . ٤٢
حاضرگی قاراش. . . ٤٢
شعری اثرلر بله‌ن منثور اثرلر آراسنده توب آیرمالر. . . . ٤٤
ادبیات سوزینڭ بر نیچه تورلی استعمالی. . . ٤٧
شعری اثرلرنڭ بو-لنووی. ٤٩
خلق ادبیاتی بله‌ن یازما ادبیات آراسنده توب آیرمالر. . . . ٥٠
خلق ادبیاتینڭ قیمتی. ٥٢
بزده خلق ادبیاتی. ٥٣
به‌یتلر. ٥٣
جرلر. ٥٤
مقاللر. ٥٧
ئه‌کیه‌تلر. . . . ٥٧
تابشماقلر ٥٨
تاقماقلر. ٥٨
تاقمازالر. ٥٩
روایه، لیریکه، دراما ٦٠
روایه. . . . .
روایه‌نڭ تورلری. ٦٣
مه‌ثه‌ل. ٦٣
باللادا ٦٤
ادبیاتنڭ تاریخی آغمی حقنده بر نیچه سوز. ٦٤
پائیما. ٦٨
قهرمان پائیمالری. . . ٦٨
ساخته کلاسسیك پائیمالری. ٧١
یاڭا زمان پائیمالری. ٧٢
رومان. ٧٤

بیت

رومانننڭ تاریخی. . . ٧٥
رومانلرنڭ توزولشی . ٧٨
حکایه. ٧٩
اوزون حکایه. . . ٧٩
لیریکه هم آنڭ تورلری. ٨٠
مدحیه. ٨١
ئیلیگیه. ٨٢
هجو. ٨٢
لیریکه تورلرینڭ اوز آرا مناسبتلری. . . ٨٣
دراما هم آنڭ تورلری ٨٥
دراماده تابلوغه تییش صفتلر. . . . ٨٦
ترا گیدیه. . . . ٨٨
کامیدیه. ٩١
تار معنیده دراما. . ٩٢
دراما وتیاتر تاریخی. . ٩٣

اوچنچی بولك.

منثور اثرلرنڭ تورلری. ٩٨
محاکمه. ٩٩
محاکمه‌نڭ تورلری. ١٠١
جماعتچیلك. . . . ١٠٢
تنقید. ١٠٣
اوتکه‌ننی بیان. . ١٠٤
تاریخ. ١٠٥
ترجمه حال. . . . ١٠٧
خاطره‌لر. . . . ١٠٨
توصیف. ١٠٨
توصیفنڭ تورلری. . ١٠٩
سیاحتنامه. . . . ١١١
وعظلر. ١١٣
خاتمه. ١١٤
«ادبیات درسلر»ن اوقوتو حقنده. . . . ١٢٠

مکتبده تل وادبیات اوقوتوچیلرمز دقتینه!

——— تیزدن باصلوب چغاچاق ———

عالمجان ابراهیمفنك تل ساباقلری اسمنده یاڭا درسلگی

بو اثر دورت جزءگه بولنوب اشلەنگەن. برنچی جزء الفبا تمام بولغاچده کوچرته باشلاو اوچون عملی املا. ایکنچی جزئی ابتدائی ایکنچی اوچون عملی املا هم انشاغه حاضرلك. اوچنچی جزئی ابتدائی اوچنچیگه عملی املا هم انشا بلەن صرف نحوگه حاضرلك، دورتنچی جزئی دورتنچی ابتدائیگه مخصوص عملی صرفنحو.

عالمجان ابراهیمفنك «تاتار صرفی» بلەن «تاتار نحوی» بوتونلەی یاڭا اصولده اشلەنوب، آلدمزدەغی اوقو یلینه یاڭا باسماده چغاچاقلر. دورت صنفلی ابتدائی مکتبلر اوچون یوغارغی «تل ساباقلری» تخصیص ایتلوب، تاتار صرفی ایله تاتار نحوی آلتی صنفلی ابتدائی مکتبلرنك صوڭغی ایکی، یاکه رشدیەنك برنچی وایکنچی صنفلرینه قاراتوب توزولمشلردر.